Year of Publication 1908

সুৰভি।

শ্ৰীলক্ষ্মীনাথ বেজবৰুৱা প্ৰণীত।

"লৰেলচ্।"

২২ নং ৰোজমেৰি লেন, হাওড়া।

শক ১৮৩০। মাঘ।

চন ১৯০৯। জানুৱাৰি।

প্ৰকাশক।

এইচ, বেজবৰুৱা।

আসাম-বেঙ্গল ষ্টোৰ্চ।

২নং লালবাজাৰ

কলিকাতা।

বেচ এটকা।

DHSK COLLEGE LIBRARY
Accession No 31309
Call No 821.451

ASSAM-BENGAL STORES
2, Lall Bazar, Calcutta.

PRINTED BY
SURENDRA NATH BHATTACHERJEE
AT THE
BRITISH INDIA PRINTING WORKS,
HOWRAH.

উৎসৰ্গ।

সৰগৰ শোভা তই সুৰভি আইটি,
নিঃকিনৰ ধন।
বিলালি সৌৰভ পিতৃ মাতৃৰ হিয়াত,
আৰু বন্ধুজন।
দুদিনতে সমাপিলি মৰতৰ লীলা,
সপোনৰ প্ৰায়।
ভাঙ্গি নিলি এদুখৰ হৃদয় আমাৰ,
চিৰদিন হায়!
দেৱলোকে তৰারূপে পোহৰিছ তই,
প্ৰিয় দৰশন।
অকনি হাতত ল উপহাৰ মোৰ,
সুৰভি ৰতন!

"পাপা"।

To Lalita

সুরভি।

সুরভি ছিল তোমার নাম,
তাই বুঝি ফুলের মতন
সৌরভ করিয়া বিতরণ
দুদিনে ত্যজিলে মর্ত্ত্যধাম।
সে সৌরভ চির দিন রাত
রহিল মোদের এই ঘরে
তুমি থাক দেবতার তরে
অমর অমল পারিজাত।

শ্রীইন্দিরা দেবী।

সূচি।

—:o:—

বিষয়।		পিঠি।
১।	গীত:	১
২।	ফাৰভাতৰপৰা থাণ্ডৱ দাহ	৮
৩।	নিস্তাৰিণী দেৱী বা ফতেমা বিবী	১৫
৪।	বাপিৰাম	২১
৫।	লম্বোদৰ ডেকা	৩৪
৬।	লাওখোলা	৪১
৭।	মলক্ গুইন্-গুইন্	৬১
৮।	প্ৰথম দৰ্শনত ওপজা প্ৰেম	৭২
৯।	মিষ্টৰ ফিপ্সন	৮০
১০।	ভূৰুকী বৌ	৮৭
১১।	মাধৈমালতী	১০০
১২।	জাতিৰামৰ জাত	১১৩

শুধৰণী।

পিঠি।		শাৰী।		অশুধ।		শুধ।
১৭	...	১৮	...	রুপ-বান	...	ৰূপ-বান।
৪৪	...	১০	...	অৰও	...	অলপ।
,,	...	১১	...	পল	...	ওৰ।
৪৫	...	১৫	...	অক	...	আক।
৪৬	...	১০	...	তলপ-ওপৰ	...	তল-ওপৰ।
৫৩	...	৪	...	আহি	...	আহি।
,,	...	৮	...	গৰৰ	...	গৰু।
৬৪	...	১৮	...	কা ৰিবলৈ	...	কৰিবলৈ।
৭৪	...	৩	...	এইবিলকে	...	এইবিলাক।
,,	...	১১	...	শিপাল	...	শিপাডাল।
৭৫	...	১৩	...	দেখা দিলো	...	দেখা দিলে।
৭৮	...	১৬	...	হেৰি। 'কিয়নো	...	'হেবি কিয়নো।
৯	...	৬	...	দশতিত	...	দৰ্শনত।
৮০	...	৪	...	ঠাইখাই	...	ঠাহখাই।
৮৭	...	১২	...	তাকীয়াকৈহে	...	তাকদীয়াকৈহে।
৯৫	...	১৬	...	যথা	...	কথা।
৯৬	...	১৯	...	তেওঁৰ	...	দৈবৰ।

পিঠি।		শাৰী।		অশুধ।		শুধ।
৯৬	...	২২	...	পঢ়া	...	পঢ়া।
১০৩	...	১৩	...	আউনীআঠিত	...	আউনীআটীত।
১০৪	...	৩	...	ধুই ওনখায়	...	ধুইও নাখায়।
১১০	...	৬	...	মূখ	...	মুখ।
১১১	...	২০	...	স্থাপন	...	স্থাপন।
১১৫	...	৯	...	বাঙ্গলী	...	বঙ্গালী।
১১৮	...	১৬	...	জাতটোৰ	...	জাতটো।
১১৯	...	৪	...	থাকিবাৰ	...	থাকিবৰে।
১২০	...	৭	...	নিষ্ঠুৰ	...	নিষ্ঠুৰ।

সুৰভি।

গীতা।

"ধ্যায়তো বিষয়ান্ পুংসঃ সঙ্গস্তেষুপজায়তে।
সঙ্গাৎ সংজায়তে কামঃ কামাৎ ক্রোধোঽভিজায়তে॥

ক্রোধাদ্ভবতি সম্মোহঃ সম্মোহাৎ স্মৃতিবিভ্রমঃ।
স্মৃতিভ্রংশাদ্ বুদ্ধিনাশো বুদ্ধিনাশাৎ প্রণশ্যতি॥"

মাঘৰ বিহুৰ দিনা পুৱাই গা ধুই আধাপোৱা মে-জি এটাৰ কাষত মুঠাম কঠ এখনত বহি কাঠৰ হেঙ্গুলীয়া ঠগা এখনৰ ওপৰত সাঁচিপতীয়া শ্ৰীমদ্ভাগৱদ্গীতা পুথি এখন মেলি লৈ, সুৰ ধৰি ডাঙৰকৈ শ্লোক মাতি তাৰ অৰ্থ ব্যাখ্যা কৰিব লাগিছোঁ; একান্তমনে গীতাৰ সেই ব্যাখ্যা শুনি মে-জি কাষৰীয়া ডেকা বুঢ়া শ্ৰোতাসকলৰ মন জ্ঞানযোগ কৰ্ম্মযোগ আৰু ভক্তিযোগত যোগ হৈ ধৰ্ম্মৰ ভাবত সিজিব লাগিছে, আৰু তপত ছাই আৰু পকা আঙঠাৰ ভিতৰত লৰাইতে সুমাই দিয়া সমসাময়িক কেঁচা মোৰাঁ-আলু, কাঠ-আলু, আৰু কেঁচা আপইতা বাঁহৰ চুঙাত খুন্দি ঠাঁচি ভৰোৱা ৰবাচাউলৰ পিঠাও লগে লগে জুইৰ ভাপত সিজি যাব লাগিছে; এনেতে, যাত্ৰী লৈ যোৱা ৰেলগাড়ীয়ে হুচহুচ্ কৰে গৈ থাকোঁতে বাটত কন্তেকলৈ গাড়ী ৰখাব লগীয়া কোনো "ষ্টেচন" পোৱাঁদি ওপৰত কোৱা

শ্লোকটোত উপস্থিত হোৱাহি গল। শ্লোকটো সুৰ লগাই মাতি অতাইছোঁ হে মাথোন, হঠাৎ কোনোবাই উচুপি উচুপি কন্দা যেন মোৰ কাণত পৰিল। "কাৰ নো কি হল আকৌ?" বুলি মই মূৰ তুলি চাই দেখিলোঁ যে, ওচৰতে মোৰ ঘৰৰ চোতালৰ কেয়াঁবন চিকুণাই থকা কয়েদী কুলি এটাই সেইদৰে কান্দিছে। কি আহুকালৰ কথা! পুথি পঢ়া বন্ধ কৰি কয়েদীটোক কাষলৈ মাতি আনি তাৰ কি হৈছে কিয় কান্দিছে বুলি সুধিলোঁ। এইখিনিতে কৈ আসোঁহাহ মাৰি থওঁ যে, জেল-দাৰোগাৰে সৈতে বন্দবস্ত কৰি, দিনদেকমানৰপৰা ৰবফাটকৰকয়েদী গোটাচেৰেক অনাই মোৰ ঘৰৰ আলি পদূলি আৰু চোতালৰ ঘাঁহ-বনবোৰ চিকুণাৰৰ দিহা কৰিছিলোঁ। সেই কয়েদী কুলিটোও সিহঁতৰ ভিতৰৰে এটা। "তোৰ কি হৈছে ক?" বুলি আকৌ তাক সোধাত সি উত্তৰ দিলে, "দেউতা! হঠাৎ বন্দীৰ কান্দোন ওলাইছিল; বন্দীৰ অপৰাধ মৰ্ষণ কৰক।" মই কলোঁ "কিয় তোৰ কান্দোন ওলাইছিল ক? ভয় নকৰিবি; মই একো জগৰ নধৰোঁ; নিশ্চয় তোৰ কান্দোনৰ কাৰণ আছে।"

"দেউতাই যদি জগৰ নধৰোঁ বুলিছে, আৰু বন্দীক কবলৈ হুকুম দিছে, তেন্তে কওঁ শুনক। দেউতাই এতিয়া যে গীতাৰ শ্লোকটো মাতি-ছিল, সেইটো শুনি মোৰ আগৰ কথা মনত পৰি কিবা এটা ভাব খেলাই হঠাৎ কান্দোন ওলাই গল; বন্দীয়ে চম্ভালিব নোৱাৰিলোঁ দেউতা!".

মই আকৌ তাক নিৰ্ভয় দি, কিয় তাৰ তেনে ভাব হৈছিল, সকলো কথা ভাঙ্গি-পাতি ভালকৈ কবলৈ কোৱাত, সি "দেউতাৰ যি আজ্ঞা" বুলি হাতযোৰ কৰি কবলৈ ধৰিলে।

"দেউতা, মই অধম পাপীৰ ঘৰ পছিমৰ গোৱালিয়ৰ জিলাত। মোৰ নাম ভগৱানদাস বাবাজী। সৰুতে মই সন্ন্যাস গ্ৰহণ কৰি সন্ন্যাসী

হলোঁ। আই বোপাই ইষ্ট-কুটুম্ব মোৰ সকলো আছিল। কিন্তু মই কাৰো হৰ্কা-বধা নুশুনি পৰম ধাৰ্ম্মিক অগাধ পণ্ডিত ঈশ্বৰদাস পুৰীৰ ওচৰত মন্ত্ৰ ললোঁ, আৰু তেওঁৰ "চেলা" হৈ দেশ-বিদেশৰ নানা ঠাই নানা তীৰ্থ ভ্ৰমণ কৰিবলৈ ধৰিলোঁ। গুৰুজীৰ মোৰ ওপৰত বিশেষ কৃপা আছিল গুণে মই অলপ কালৰ ভিতৰতে অনেক শাস্ত্ৰত পঁড়িত হৈ উঠিলোঁ। বেদ-বেদান্ত আৰু যাইকৈ শ্ৰীমদ্ভাগৱত আৰু গীতাত মই সুনিপুণ হলোঁ। শ্ৰীমদ্ভাগৱত শাস্ত্ৰ মই পৰম ভক্তি ভাৱে পঢ়িলোঁ, আৰু মোৰ শুকান অন্তৰত ভক্তি প্ৰেমৰ নিজৰা ববলৈ ধৰিলে। দেউতাই পঢ়া গীতা-শাস্ত্ৰ মোৰ কণ্ঠস্থ আছিল। গঙ্গা, গয়া, কাশী, প্ৰয়াগ, মথুৰা, বৃন্দাবন, বদৰিকাশ্ৰম, পুষ্কৰ, আন কি ৰামেশ্বৰ সেতুবন্ধলৈকো মই গৈছিলোঁ। এনেতে মোৰ দুৰ্ভাগ্যক্ৰমে গুৰুজী মহাৰাজৰ দেহান্তৰ ঘটিল। গুৰুৰ পুণ্য-ডোকাৰ ঢাকোন মোৰ মূৰৰ ওপৰত নাইকিয়া হল।

"গুৰুঃপিতা গুৰুৰ্ম্মাতা গুৰুৰ্দেবো নসংশয়ঃ।
কৰ্ম্মণা মনসা বাচা তস্মাং শিষ্যৈঃ প্ৰসেব্যতে॥
গুৰু প্ৰসাদতঃ সৰ্ব্বং লভ্যতে শুভমাত্মনঃ।
তস্মাং সেব্যো গুৰুৰ্নিত্যমন্যথা ন শুভং ভবেং।"

"এনেকুৱা গুৰুহীন হৈ মই কিছুমান দিন পুৰুষোত্তম ক্ষেত্ৰত থাকি তাতে জনচেৰেক সন্ন্যাসীৰ লগ পাই, পৰশুৰাম-কুণ্ডলৈ যাবলৈ বুলি আহি এই কামৰূপ কামাখ্যা ওলালোঁহি, আৰু ইয়াতে মোৰ পদস্খলন হল। মোৰ পূৰ্ব্ব প্ৰাক্তনৰ ফলত এই পাণ্ডৱ বৰ্জ্জিত দেশত মোৰ ভৰি পিছলিল, মই দোৰ্ঘোৰ নৰকৰ পল-বোকাত পৰিলোঁ। কেনেকৈ মোৰ সৰ্ব্বনাশ ঘটিল তাক চমুকৈ বন্দীয়ে দেউতাৰ চৰণত নিবেদন

কৰোঁ। মই পৰশুৰাম-কুণ্ডলৈ যাবলৈ আহি শিৱসাগৰ জিলা পাই মোৰ গা বেয়া হোৱা বাবে কিছুমান দিন জিৰাবৰ মনেৰে বলিয়াঘাট বোলা ঠাইৰ গাওঁ এখনত এটা ৰাজহুৱা নামঘৰৰ কাষতে ঠাই ললোঁ। মোৰ লগৰীয়া সন্ন্যাসীবিলাক দুই-চাৰি দিনৰ পিচতে মোক এৰি পৰশুৰাম-কুণ্ডৰ ফালে গুচি গল; মই মোৰ গা ভাল নোপোৱা বাবে তেওঁ-লোকৰ লগত যাব নোৱাৰিলোঁ। সেই গাৱঁৰ মানুহবিলাকৰ যত্ন আৰু সেৱা শুশ্রূষাত এমাহমানৰ মূৰত যদিও মই মোৰ গা টঙাব পৰা হলোঁ, তথাপি তেওঁলোকৰ মোলৈ আস্তিক আৰু শ্রদ্ধাৰ ভাব দেখি সেই নামঘৰতে নাম-প্রসঙ্গ শুনি আৰু কিছুমান দিন থাকিবলৈ মনস্থ কৰিলোঁ। এইদৰে থাকোঁতে থাকোঁতে তাতে প্রায় ছমাহমান হলগৈ। মোৰ শাস্ত্রজ্ঞান আৰু ধৰ্ম্মালাপ, বিশেষকৈ বৈষ্ণৱধৰ্ম্ম বিষয়ে উপদেশ আদি শুনি গাৱঁৰ সকলোৰে মোৰ ওপৰত নদৈ ভকতি বাঢ়িল। মোৰ আগৰ-পৰা গাখীৰ, কল, কুঁহিয়াৰ, ভাৰ-ভেটী দিনৌ নুগুচা হল। মোৰ শৰীৰ ৰক্ষাৰ নিমিত্তে যিমান খোৱা বস্তুৰ আৱশ্যক, তাতকৈ এশ গুণে সৰহ বস্তু মোৰ কাষত গোটখাবলৈ ধৰিলে; আৰু লগে লগে মোৰ ভোজনৰ জোখও নেবাঢ়ি নেথাকিল। ভুৰি ভোজ্য আৰু ভোজনৰ লগতে ভোজ্য বস্তুৰ ওখ আৰু নীহ কুলৰ বিচাৰ কৰিবৰ পৰ্কিতিয়েও মোৰ গাত ঠাই ললে। মাণিকী-মধুৰী জহা আৰু গৰুণপখী ধানৰ চাউলে মোৰ জিভাত, সিহঁতৰ ভিতৰত থকা প্রভেদ-জ্ঞান উৎপাদন কৰিবলৈ ধৰিলে। মলখু চাউল, মলঙা চাউল, ভাল আটাগুৰি, বেয়া আটাগুৰি, ভাল ঘিঁউ, কৰুৱা ঘিঁউ ইত্যাদি কথাৰ মৰ্ম্মবোধ মোৰ বিশেষৰূপে হবলৈ ধৰিলে। মই নিপনীয়া গাখীৰ খাবলৈ ভাল পাওঁ দেখি এজন গাওঁবুঢ়াই মোক এজনী খীৰতী গাই দিলে। গাইজনীত

মোৰ মৰম সোমাল ; দেখিলোঁ, তাইক ঘাঁহ পানী খুৱাই পতি কৰিবলৈ এটা মানুহ নহলে নচলে। মঙ্গলা বুলি মোৰ ভকত মানুহ এটাই আপোন ইচ্ছাতে সেই কাম কৰিবলৈ গাত ললে, আৰু ময়ো সেই ভাৰ তাৰ গাত দিলোঁ। তাৰ মন পুতি কৰা যত্নত গাইজনীৰ শ্ৰীবৃদ্ধি হবলৈ ধৰিলে। মঙ্গলাৰ এজনী ভনীয়েক আছিল ; তাইৰ নাম চেনেহী। চেনেহী কুৰি বছৰ বয়সীয়া আবিয়ৈ গাভৰু ছোৱালী। তাই আহি দিনৌ গাইজনীৰ গাখীৰ খীৱাই দি যাবৰ বাব তাইৰ গাত পৰিল। মঙ্গলাই পথাৰত হাল-কোৰ বাব লগা বাবে কোনো কোনো দিন আহিবলৈ আহৰি নোপোৱা হলে, চেনেহীয়েই মঙ্গলাৰ বাবৰ সকলোখিনি কাম কৰি দি যায়হি। মই দেখিলোঁ, চেনেহীৰ কাম মঙ্গলাৰ কামতকৈ ভালেমান গুণে শুৱলা হয়। আহাৰ শাওণ মহীয়া পথাৰৰ কামত সৰহকৈ মন দিব লগীয়া হোৱাত, মঙ্গলাই আহৰি একেবাৰেই নোপোৱা হল ; আৰু, চেনেহীৰ গাতে তাৰ বাব গোটেইটো পৰিল। তেনে হোৱাত ময়ো সন্তুষ্ট হলোঁ। কাৰণ তাইৰ কাম মোৰ চকুত মঙ্গলাৰ কামতকৈ ও চিকুণ যেন লাগিছিল। চেনেহীয়ে গাইৰ গাখীৰ খীৱায়, গোবৰ পেলায়, গোহালি অঁতায়, তাৰ উপৰি মোৰ টৌ মলে, কাঁহী-বাটি ধোৱে, আৰু জুহালৰ জুই ধৰি দিয়া আদি কাম কৰে। তাই অতি সন্তৰ্পণে ভক্তিভাৱে একান্ত মনে তাইৰ এইবিলাক কাম কৰিবলৈ ধৰিলে। কিন্তু স্পষ্টকৈ গম ধৰিব নোৱাৰাকৈ এখোজ-দোখোজকৈ আহি, সংসাৰত্যাগী সন্ন্যাসীৰ শৰীৰত, বিষয়-বিৰাগী বৰাগীৰ গাত, দুষ্ট কলি প্ৰবেশ কৰিলে ; বৰাগীৰ মনত বিকাৰ উপস্থিত হল। সন্ন্যাসীৰ শান্তিপূৰ্ণ মনত কৰবাৰপৰা আহি অশান্তি সোমাল, নিৰুদ্বেগ অন্তৰত উদ্বেগে ঠাই ললে, ঈশ্বৰচিন্তাৰ ঠাই চেনেহীৰ চিন্তাই বলেৰে 'দখল' কৰিলে। কোনো দিনা চেনেহীয়ে বৰ-

বাৰী কৰিবলৈ অহাত পলম কৰিলে মোৰ মন উগুল-থুগুল লাগি পৰে, মই সকলো কাম এৰি তাই অহা বাটলৈ চাই থাকোঁ। খোপে খোপে মোৰ মন ঈশ্বৰ-চিন্তাৰপৰা নামি আহি চেনেহীৰ চিন্তাত পৰিল, আৰু শেহত তাৰপৰা একেবাৰেই উঠিব নোৱাৰা হল। হিচাপৰ বহিত আজি এক অনা চেনেহীৰ ভাবনা, পোন্ধৰ অনা ঈশ্বৰৰ ভাবনা; কাইলৈ চাৰি অনা চেনেহীলৈ চিন্তা আৰু ঈশ্বৰলৈ বাৰ অনা চিন্তা; পৰশুইলৈ চেনেহীলৈ আঠ অনা, ঈশ্বৰলৈ আঠ অনা; তৰশুইলৈ চেনেহীলৈ বাৰ অনা, ঈশ্বৰলৈ চাৰি অনা; এই দৰে জমা-খৰচৰ বঢ়া-টুটা হৈ হৈ শেহত ঈশ্বৰচিন্তাৰ ঘৰত শূন্য, আৰু চেনেহী-চিন্তাৰ ঘৰত ষোল অনা জমা হলগৈ। ঈশ্বৰ-চিন্তা-পুখুৰীৰ পানী কলিয়ে লেহেতীৰে সিঁচি চেনেহী-চিন্তা-পুখুৰীত ভৰালে। ঈশ্বৰ-চিন্তা-পুখুৰীৰ পানীৰে চেনেহী-চিন্তাৰ পুখুৰী ভৰিল, আৰু সেই পাৰমাৰ্থিক পুখুৰী শুকাই সাংসাৰিক পুখুৰী চপ্‌চপীয়া হল। সন্ন্যাসীৰ মনৰ ধৰণী ভাগিল, খুটা উভলিল, ভৰিৰ তলৰ বৰপীৰাৰ খুৰা ভাগিল। বাবাজী ভগৱান দাস, কাকিনী তামোল গছৰ আগৰপৰা তামোল-চোৰে পাৰি তললৈ পেলাই দিয়া পকা তামোলৰ থোকা পৰা দি তলত পৰিল। গুৱালৰ জীয়াৰী গুৱালনী "চেনেহী মোৰ জপৰ মলা অতি যতনৰ ধন। চেনেহী বিনে আৰু কোনো নাই বাবাজী শ্ৰীচৰণ॥" হল। দেখোঁতে দেখোঁতেই মোৰ বহুকলীয়া শুকান সুঁতিত এদিন কৰবাৰপৰা বৰ ঢল আহি চেনেহীৰ যৌবন-সৰ্ব্বস্বৰ ভৰাৰে ভৰপূৰ নাও কাচি ছিঙ্গি উটাই লৈ গুচি গল। লাহে লাহে মোৰ গতি-গোত্ৰ চলন-ফুৰণ আচাৰ ব্যৱহাৰৰ পৰিবৰ্ত্তন ঘটিল, আৰু সি লোকৰ চকুত পৰিবলৈ সৰহ দিন নেলাগিল। চেনেহীৰে সৈতে মোৰ অবৈধ প্ৰণয়ৰ কথা প্ৰথমতে লোকে

বি-বি-বা-বা কৰিবলৈ ধৰিলে, তাৰ পিচত মুখ ফুটাই কবলৈ ধৰিলে। গতি বিষম দেখি, চেনেহীৰ ককায়েকে চেনেহীক মোৰ ওচৰলৈ আহিবলৈ হাক দিলে, তাইৰ অহা বন্ধ হল। মই অধৈৰ্য্য হৈ পৰিলোঁ। বিচ্ছেদ যন্ত্ৰণাত মই চট্‌ফট্‌ কৰিবলৈ ধৰিলোঁ। শেহত মোৰ অসহ হৈ উঠিলত এদিন এখোজ-দোখোজকৈ চেনেহীৰ ঘৰ ওলালোঁগৈ। তাইক তাই মোৰ কাষলৈ নহাৰ কাৰণ সুধিলোঁ। তাই কলে, 'ককায়ে হাক দিছে'। মই কলোঁ, 'ককায়েৰৰ হাক নুশুনিবি।' তাই উত্তৰ দিলে, 'নুশুনি নোৱাৰোঁ, গাঁৱৰ মানুহে আমাক বেয়া বুলিছে। তেওঁলোকে আমাক এৰৰীয়া কৰিব খুজিছে। আকৌ তোমাৰ গুৰিলৈ গলে ককায়ে মোক ছোৱা-ছোৱাকৈ কাটিব বুলি কৈছে।' এই কথা শুনি মই খঙত বলিয়া হলোঁ; মোৰ হিতাহিত জ্ঞান শূন্য হল। দৈব দুৰ্ব্বিপাকত এনে সময়তে চেনেহীৰ ককায়েক পথাৰৰপৰা তাতে ওলালহি। সোধ-পোছ নাই, সিহঁতৰ চোতালত মেলি দিয়া ডোখোৰা-খৰি এডাল মই তুলি লৈ তাৰে তাৰ মূৰত এমাৰ লগাই দিলোঁ। একেমাৰতে তাৰ মূৰটো ফাটিল, আৰু সি মাটিত ধুপুৰকৰে পৰি মৰি থাকিল!

"সেই অপৰাধতে, দেউতা, মোৰ এই দুৰ্দ্দশা! পাঁচ বছৰ কঠোৰ পৰিশ্ৰমৰে সৈতে মই ফাটক খাটিবৰ হুকুম হল। তাৰে তিনি বছৰ উকলিছে, আৰু দুবছৰ আছে। দেউতাই যেতিয়া গীতাৰ সেই শ্লোকটো পঢ়িছিল, তাৰ মানেটো সম্পূৰ্ণৰূপে মোৰ গাত খাটছিল দেখি মোৰ কান্দোন ওলাই গল। মই ধৰ্ম্ম আৰু ঈশ্বৰ-চিন্তা এৰি এখোজ-দোখোজকৈ বিষয় চিন্তাত আগ বাঢ়ি শেহত বিষয়ত মোৰ সম্পূৰ্ণ আসক্তি জন্মিল। আসক্তিৰপৰা মোৰ মনত কামনা অৰ্থাৎ ইন্দ্ৰিয় চৰিতাৰ্থৰ বাসনা আহিল, আৰু তাৰ ব্যাঘাতত ক্ৰোধৰ উদ্ৰেক হল, ক্ৰোধৰপৰা

মোহ অর্থাৎ হিতাহিত জ্ঞানশূন্যতা, আৰু মোহৰপৰা স্মৃতিবিভ্রম অর্থাৎ স্মৃতিভ্রংশ হল, আৰু স্মৃতিভ্রংশ হোৱাৰ বাবে বুদ্ধিনাশ ঘটিল, আৰু তাৰ ফলত মই নৰহত্যা পাতকত পৰিলোঁ, মোৰ সকলো ভ্রষ্ট হল!”

কয়েদীটোৰ এই বৃত্তান্ত শুনি মই অলপমান বোলি তভক মাৰি থাকি, লাহেকৈ পুথিখন সামৰি থলোঁ। তাক আৰু তাৰ লগৰীয়া কুলীকেইটাক তেতিয়াই সিহঁতৰ গোটেই দিনৰ হাজিৰাৰ ধন দিবলৈ গাত লৈ বিদায় দিলোঁ।

ফিৰিঙতিৰপৰা খাণ্ডৱ দাহ।

“আইটী শয়নি অ! মাৰক ক, আজি আঞ্জাত লোণ দিবলৈ পাহৰিলে। ভাত এগাল খাবলৈ আহিলো সদাই এনেবিলাক আহকাল। ক, সানি খাবলৈকে অলপ লোণ লৈ আহিলে ভাল।” হাকিম ডিম্বধৰ ধকুৱা মূনচুপে পুৱা দহ বজাত ভাতৰ পাটত বহি এগৰাহ ভাত মুখত দি এই কথা কোৱা মাত্রকে, বাৰৰ সিফালে আখলৰ চৰুৰ কাষৰপৰা হাকিমনী মুনচুপনীয়ে ঠেহেৰ কৰে মাত লগালে;—“আমি ৰান্ধিলে আঞ্জাত লোণ নহয়, ভাত আধা-ফুটা হয়, মাছ কেচাই থাকে, কিবা বোলেনে ঢেকুৱাৰ ঠাবি নিসিজে। ৰান্ধনি বামুন নাইবা ‘খানচামা’ নেৰাখে বা কিয়? সিহঁতে ৰান্ধি দিলেই দেখোন জুতি ধৰি খাব পাৰে; আৰু কিবাকেলেও গোলামী জনীয়েও ‘ছুটি’ পায়।”

হাকিম।—"উস্! এইটো ভয়ঙ্কৰ কথা দেখিছোঁ যে, আঙ্গাত লোণ নহলে নাই হোৱা বুলি কব নেপায়; ভাত দেই গলে বা শুকাই কৰ্কৰা হলে দেই গল বা কৰ্কৰা হল বুলি কব নেপায়; গাখীৰ কুৰুচিলে কুৰুচি গল বুলি কব নেপায়, লৰা ছোৱালীক কন্দুৱালে কিয় কন্দুৱাইছ বুলি সুধিব নেপায়! এনে কথা কত আছে, কত দেখিছা! মোৰ ঘৰত মই কোনো নহওঁ নে? এইখন ঘৰৰ গৰাকী কোন? এইখন মান-মৰাণৰ মলুক হল নে কি?"

হাকিমনী।—"এৰা এইখন মান-মৰাণৰ মলুক হল; মই মাননী মৰাণনী হলোঁ! ই আজিৰপৰা ভাত ৰান্ধিব নোৱাৰোঁ, নেৰান্ধো, সকলোকে কৈ দিলোঁ। আজিৰপৰা কোনে মোৰ হতুৱাই ভাত ৰন্ধাই খায়, তাকো দেখিম। বোলোঁ দেখিম, দেখিম, দেখিম! বোৱাৰীয়েক-হঁতে এগাল ৰান্ধি ভৰিৰে গঁৰাই দিলে তেতিয়া সকলোৱে হেঁপাহ পলুৱাই খাব।"

হাকিম।—"কি কলি পাষণ্ডী! পাপিষ্ঠী তোৰ ইমান মুখ বাঢ়ি গৈছে!" এই বুলি ডিঙ্গৰৰ বকৰা মুনচুপ ডাঙৰীয়া হাকিমে কাঁহীৰ ভাত কাঁহীতে এৰি, চুৱা হাতেৰেই ঘৈনীয়েক মুনচুপনী হাকিমনীক ভালকৈ এখুন্দা দিবলৈ গোণা মহে চোচা লোৱাদি চোচা ললে। পুতেক শূলধৰ তৌজিনবিচ ডেকাবৰুৱায়ো বাপেকৰ ওচৰতে বহি, পেট নামে, ভূ-ভাৰতত জনম লোৱা সেই নিজা ছালৰ মোনাত একান্তমনে গৰাহে গৰাহে ভাত খাজি আছিল। কিন্তু কথা বিসঙ্গতি হল যেন দেখি তেওঁ একেচাবেই উঠি বাপেকৰ ভৰিত সাবট মাৰি ধৰিলে; আৰু ডাঙৰীয়ায়ো মস্তি-চৰা মখনা হাতীয়ে উচাল মাৰি ভৰিৰ ৰান্দা ছিঙ্গাদি পুতেকৰ সেই হাতৰ বান্ধ ছিঙ্গি যাব খোজোঁতেই মাটিত গুৰি-কঠালটো

পৰাদি হামখুৰিখাই পৰিল; আৰু তাৰ ফলস্বৰূপে তেওঁৰ মুখৰ চিকুচিকীয়া আগদাঁত এটা চিৰকাললৈ ভাগি থাকিল! তাৰ উপৰিও ঘিঁউ চেনি ভিতৰলৈ সুমুৱা আৰু তিতা মাত বাহিৰলৈ উলিউৱা তেওঁৰ বহুমূলীয়া ওঠখন কাটি তাৰপৰা বোম্বানলে তেজ বৰলৈ ধৰিলে। ডাঙৰীয়া মূছকছ গল! ক্রমেকতে ঘটনাটো গৈ গুৰুতৰ হল দেখি চাৰিও ফালৰপৰা লগুৱা-লিকচৌ টেকেলা-বেঙেনা যত যি আছিল আটাইবোৰ লৰি আহি ডাঙৰীয়াক তুলি ধৰি বহুৱাই তেওঁৰ মূৰত তেল পানী দি বিছিবলৈ লাগি গল। ডাঙৰীয়ানীয়েও কি কৰোঁতে কি হল দেখি, আখাৰ আৰু থঙৰ আঙঠাবোৰত হুৰহুৰকৈ পানী ঢালি দি, “অ, মোৰ ভৈয়াইৰ কি হল ঔ! মোৰ ভৈয়াইক হাততে হেৰুৱালোঁ নে কি ঔ!” বুলি ৰাউচি মৰি দি উধাতুখাই লৰি আহিল।

কিছুমান বেলিৰ মূৰত ডাঙৰীয়া সুস্থ হল। ঘৰত মুনচুপ ডাঙৰীয়া আৰু বনত দাঁত-ভগা ফেটী-সাপ এই দুইবো মাজত কি কি বিষয়ত মিল আৰু কি কি বিষয়ত অমিল, সেই কথাৰ বিচাৰ কৰিবলৈ ডাঙৰীয়াই শক্রক সুবিধা দি, লাহে লাহে চেঁচা পানীৰে নিজৰ মুখ ধুই, ভগা দাঁতৰ গুৰিৰ আৰু কটা ওঠৰ আগৰ তেজ ৰখাই কছাৰিলৈ যাবলৈ ওলাল। ওলাল মানে গলেই বুলিব লাগে; কাৰণ, বেলি দুপৰীয়া হৈ গৈছিল দেখি খৰধৰকৈ তেওঁ যাবলৈ বাধ্য হৈছিল; মাথোন বাটত হঠাৎ ডাঙৰীয়াৰ আগত পৰি, তুৱাই তৰণিয়ে ভৰিত বুট-জোতাৰে সৈতেই ডাঙৰীয়াক “চেলাম” কৰাত, তুৱাইক “কুকুৰৰ পো কটা” বুলি ডাঙৰীয়াই গালি পাৰি এখুন্দা দিব খোজাত হে যি অলপ-অচৰপ পলম হৈছিল। সি যি হওক, ধুমুহা-বতাহৰ কোবত ডাৱৰ উৰি যোৱাৰ পিছত বদ ৰেডোবাৰ দৰে সেই দিনাৰ দুৰ্যোগ কাটি গল। হাকিম ডাঙৰীয়া “এজলাচত” বহিল আৰু

তেওঁৰ মুখত সুখৰ ৰেঙনি ওলাল। কিন্তু দুৰ্ঘোৰ বাৰিষা কালত ৰেঙোৱা বদ ক্ষন্তেকীয়া হোৱাৰ দৰে সেই ৰেঙনিও ক্ষন্তেক থাকি মাৰ গল। হাকিমে কাপ লৈ কিবা কাকত এখন চহি কৰোঁতে দেখিলে যে, কাপৰ মুখখন কাকতত চেৰ্চেৰাই গৈছে। হাকিমে সেই চেৰ্চেৰণিটো কাকতে কাপৰ ওপৰত কৰা গোচৰ বুলি ধৰি লৈ তৎক্ষণাৎ কাপৰ "জবানবন্দী" লৈ "চুমাৰি" বিচাৰ কৰি কাপটোক কলীয়াপানীলৈ পঠিয়ালে, আৰু কাপ আচামীৰ সহায়ক বুলি ৰামগোলাম দপ্তৰীক ৫৲ টকা জৰিমনা কৰিলে।

বাৰ বাজি পোন্ধৰ মিনিট হৈ গল, তেতিয়াও মিনাৰাম পেচকাৰে মকৰ্দ্দমাৰ নথিবোৰ হাকিমৰ আগত দিয়া নাই। মিনাৰামৰ কামত বৰ "গাফিলী" বুলি হাকিমে তেওঁক এমাহৰ দৰমহা জৰিমনা কৰিলে।

ইয়াৰ পিচত এটা ছোৱালী চুৰি মকৰ্দ্দমাৰ নথি হাকিমৰ হাতত পৰিল; আৰু "আচামী ফৰিয়াদীৰ ফোকাৰ হল।" ফৰ্চাচিং কনিষ্টবলে ভুলকৈ "ফোকাৰিলে" "জয়ৰাম কলিতা আসামী হাজিৰ!" পেচকাৰে লাহেকৈ ফৰ্চাচিঙক কলে, "জয়ৰাম কলিতা নহয়, জিংৰাম কলিতা হে।" ফৰ্চাচিঙৰ দুৰ্ভাগ্যৰ গুণে লাহেকৈ কোৱা কথাষাৰো হাকিমৰ কাণলৈ গল! হাকিমে তেতিয়াই ধৰি ফৰ্চাচিঙক "চচপণ্ড" কৰি থলে।

মকৰ্দ্দমাত জিংৰাম দোষী প্ৰমাণ নাই হোৱা বুলি জিংৰামৰ পক্ষৰ উকিল বিদ্যাৰাম শইকীয়াই কৈ দীঘলকৈ বক্তৃতা মেলিব খোজোঁতেই উকীলক "চুপ ৰও" বুলি হাকিমে ভেকাহি মাৰি দি জিংৰামক তিনি মাহলৈ ফাটকত দিবলৈ হুকুম দিলে। বিদ্যা উকিলে আকৌ কিবা কব খোজাত "আদালত অবমাননা" বুলি হাকিমে উকিলক কুৰি টকা জৰিমনা কৰি সেই গোচৰৰ সেই দিনিতে সামৰণি মাৰিলে।

কু-গ্ৰহে পোৱা হাকিমৰ কথা আমি এইখিনিতে এৰি দুৰ্ভগীয়া পেচকাৰৰ কথা কওঁ। গধূলি বেলিকা পেচকাৰে এবোকোচা মনৰ দুখ কাছাৰীৰপৰা ভাৰ বৈ ঘৰলৈ আনি, তেওঁক হাত-মুখ ধুবলৈ পানী এলোটা দিয়াত নাম মাত্ৰ পলম হোৱাত, আৰু তাৰ পিচত ধঁপাত এচিলিম লগাই দিবলৈকো তেনে হোৱাত, লগুৱা লৰাটোক ঠেলামুৰীয়াই দিলে। অন্যায় দেখি, আৰু গিৰিয়েকৰ সেই দিনাৰ মানসিক অৱস্থাৰ বিষয়ে একো সম্ভেদ নেজানি, পেচকাৰণীয়ে লগুৱাটোৱ হৈ একেষাৰ মতাত, পেচকাৰে পেচ কাৰণীৰে সৈতে ঢেঁকী-ঠোৱা এটাৰ নতুন বিধৰ চিনাকি কৰি দিব খোজোঁতেই জানিবা টেঙৰী পেচকাৰণীয়ে লৰ মাৰি কলা-বাৰীত সোমাই নিজৰ প্ৰাণ আৰু নীতি শাস্ত্ৰৰ মান ৰক্ষা কৰিলে! কিন্তু অৰসিক লগুৱাটোৱে পেচকাৰ ডাঙৰীয়াৰ লপাথপ্ৰা কিলকেইটাক গুৰুলাগুৰুল কিলৰ শাৰীত পেলাই তেতিয়াই নিজৰ ল্যম্‌লকটু কেইডাল লৈ পেচকাৰক ঘৰতে এৰি থৈ গুচি গল; লাভৰ ভিতৰত লগুৱাৰ অভাৱত পেচকাৰণীয়ে এমাহলৈ চুৱা ধুৱ লগীয়াত পৰিল; আৰু পেচকাৰে স্বহস্তে তিয়নী চেপা ধপাত লগোৱা আদি কাম নথিৰে সৈতে সমানে পেচ কৰিব লগীয়া হল।

ফৰ্চাচিং কনিষ্টবলে সঁচাসঁছিটিকয়ে "চচপেও" হৈ ছাপৰাচ পাগুৰি শোধাই দি মনৰ দুখত মদৰ দোকানত সোমাই টেট্‌লৈকে এটেট্‌কৈ মদ খাই মতলীয়া হৈ তাতে আৰু এটা মতলীয়া মানুহৰে সৈতে প্ৰথমতে কোলাকুলি দ্বিতীয়তে গলিয়াগলি তাৰ পিচত মৰামৰি আৰু শেহত মূৰ ফলাফলি কৰি আস্পতাল-পালেগৈ আৰু দণ্ডবিধি আইনৰ ৩৫২ ধাৰা মতে তাৰ ওপৰত গোচৰ "ৰিজু" হল।

তুৱাই তৰণিৰ ছোৱা শুনিলে গাৰ তৰণি হেৰাবৰ কথা। ৰাজ আলিত বহুতো মানুহৰ আগত ওপৰত কৈ অহাৰ দৰে তেওঁ অপমান

আৰু লাজ পাই ক্ৰোধত জৰ্জ্জৰিত হৈ মুনচুপ ডাঙৰীয়াৰ নামে হুৰমতৰ দাবিৰ গোচৰ কৰিবলৈ বাৰেবঙ্গলুৱা ভাষাত আৰ্জ্জি এখন লিখি লৈ তেওঁৰ গৰাকী উকীল ত্ৰাহিৰাম শৰ্ম্মাক দেখুৱালে। ঘটনা গুৰুতৰৰ ফালে অহা দেখি উকীলে তুৱাইক তপত-চেচা অনেক বিধৰ কথাৰে সেকি-পুটকি শান্ত কৰি কোনোমতেহে সেই আৰ্জ্জিখন দাখিল নকৰাকৈ ৰাখিলে। কিন্তু, কঁকালৰ কোব নেপাহৰা সাপৰ দৰে তুৱায়ে সেই অপমানৰ কোব নেপাহৰি, দুদিনৰ পিচতে ধৰ্ম্মাৱতাৰ হাকিমৰ গাত ভেটী-খোৱা অপবাদ দি, চীফকমিচনৰ চাহাবলৈ বেনামীকৈ চিঠি এখন লিখি পঠিয়াই অ তাই হে কোনোমতে চেঁচা পৰিল।

দুখীয়া ৰামগোলাম দপ্তৰীয়ে অলপ "কচুৰতে" পাঁচ টকা জৰিমনা ভৰি, দুখৰ ভাৰ মনত লৈ ঘুৰ পাই, ঘৈনীয়েকে তিনি বছৰৰ আগেয়ে কৰা পুৰণি জগৰ এটা সুৰবি, তাৰ বাবে তাইক এখুন্দা দি, চতাই বেহেৰাৰ ঘৰ ওলালগৈ। চতায়ে ছমাহৰ আগেয়ে ৰামগোলামৰপৰা টকাত চাৰি পইচা বাঢ়িত ছটকা ঋণ ধাৰে নিছিল। ৰামগোলামে তাৰ কঁকালৰ গাঠিত কম পৰা ঋণ ছটকা ছপাই আনিবলৈ গৈছিল। "এতিয়া মোৰ হাতত ঋণ নাই, দিব নোৱাৰোঁ, পিচত দিম" বুলি চতায়ে কোৱাত, কমাৰৰ হাতুৰিৰ মুখৰপৰা ফিৰিঙতি ওফৰাদি ৰামগোলামৰ খঙৰ ফিৰিঙতি উফৰি যাবলৈ ধৰিলে। ক্ষন্তেকতে দুয়ো গলিয়াগলি আৰু তাৰ পিচত হতাহতি লগালে। তাৰ পিচত, বেহেৰাৰ ঘৈনীয়েক বেহেৰাণীয়ে বাঢ়নি হাতত লৈ সেই ভাৰক্ষত প্ৰবেশ কৰি ৰামগোলামক খুচি দিলত বেহেৰা চতায়ে ঘৈনীয়েকৰ সোঁ-শৰীৰে সম্পূৰ্ণ সহানুভূতি আৰু সহায় লভি পৰম উৎসাহিত হৈ বপুৰা ৰামগোলামক গতাৰে সোধ-পোছ কৰি আগবঢ়াই থৈ আহি সেই ক্ষুদ্ৰ অৰ্দ্ধাঙ্গ গপ্‌গপীয়া

ভাৱনাৰ ওৰ পেলালে। ৰামগোলামে কিন্তু চতাই-চতায়নীৰ নামে পিচ দিনা কাছাৰীত "মাৰপিটৰ" গোচৰ নকৰাকৈ নেৰিলে। এই খিনিতে কবলৈ পাহৰিছোঁ যে, চতাই-চতায়নীয়ে ৰামগোলামক মাৰ-ধৰ কৰাত, "কি অন্যায় কথা, চতাই কাই! তইঁতে মানুহটোক কিয় অনাহকতে মাৰিছইঁক" বুলি ওচৰচুবুৰীয়া পিথু শইকীয়াই মাত লগোৱাত, চতায়নীয়ে পিথুক তাৰ সাত পুৰুষ উকতি গালি পাৰি দিলে, আৰু তাৰ ফলস্বৰূপে পিথুৰ মাকৰ-মাহীয়েকৰ মোমায়েকৰ জীয়েকক চতাইৰ পুতেকৰে সৈতে বিয়া দিবলৈ খোজা-বঢ়া কৰা বিয়াখন ভাগি থাকিল!

বিদ্যাৰাম উকীলৰ কীৰ্ত্তি ফেৰাও এই খিনিতে কৈ, এই বেগেতীয়া সাধুৰ ওৰ পেলাব খোজোঁ। তেওঁ বিয়া হবোৰা ছোৱালীৰ, পোন্ধৰ দিনৰ আগেয়ে মাথোন নোৱাই-তোলনি বিয়া হৈ গৈছিল। মনত বেজা-ইবে তেওঁ সেই দিনা ঘৰলৈ আহি শহুৰেকলৈ ৰাতিয়েই চিঠি লিখি পঠি-য়ালে যে, "মোৰ মক্কেলৰ কথামতে মই অমুকা শহুৰেকলৈ এই জাননী দি জনালোঁ যে, অহা সপ্তাহৰ ভিতৰতে এটা দিন-বাৰ চাই তেওঁৰ জীয়েকক মোৰ মক্কেলৰ সৈতে শান্তি দিব লাগিব, নতুবা মোৰ মক্কেলে সেই ছোৱালীৰ স্বত্ব পৰিত্যাগ কৰিব আৰু শহুৰেকৰ নামে দেৱানী কাৰ্য্যবিধি আইনমতে ক্ষতিপূৰণৰ দাবী কৰি গোচৰ কৰিব।" শহুৰেকে জোৱাঁয়েকৰ এই অদ্ভুত উকিলী চিঠি পাই বিমোৰ হৈ উত্তৰ পঠিয়ালে, "বোপা, তোমাৰ গা কেনে আছে, এই পত্ৰবাহকৰ মাফত জানিব দিবা, মই বৰ চিন্তিত হৈ আছোঁ। বিশেষ, মোৰ পক্ষে ইমান লৰালৰিকৈ শান্তি দিবলৈ দিহা কৰি উঠা একেবাৰেই অসম্ভৱ। মই অকলসৰীয়া মানুহ, তুমিও বিশেষ জানায়েই। অৱশ্যে এমাহমানৰ মূৰত মই ছোৱালী

শান্তি দিবলৈ যথাসাধ্য চেষ্টা কৰিম। সম্প্ৰতি মই বৰ চিন্তিত হৈছোঁ; তোমাৰ গা কেনে আছে জানিবলৈ দিবা। যদি হে গা ভাল নহয়, তেন্তে মই বেজবৰুৱাক লগত লৈ এতিয়াই তোমাৰ তালৈ যাম।"

জোৱাঁই বোপাই শহুৰেকৰ উত্তৰ পাই ঘৃতাহুতি হৈ উঠিল। তেওঁৰ মুৰৰ তালুত খঙে ইমান উপদ্ৰৱ লগালে যে, তেওঁক দেখোঁতাৰ মনত খেলাবলৈ ধৰিলে যেন তেওঁৰ খং-জুইত চুলিবিলাক পুৰি থোপাথোপে কুকুহা উৰি যাব লাগিছে। তৎক্ষণাৎ তেওঁ আকৌ এখন চিঠি তেতিয়াই শহুৰেকলৈ লিখি পঠিয়ালে যে, যদি অহা সপ্তাহত শহুৰেকে ছোৱালী শান্তি নিদিয়ে, তেন্তে তেওঁৰ মক্কেলে, অৰ্থাৎ তেৱেঁই নিশ্চয় নিশ্চয় সেই ছোৱালী পৰিত্যাগ কৰিব। আৰু যদিহে শহুৰেকে পইচাৰ অভাৱত জীয়েকক শান্তি দিবলৈ পিচহুঁহকিছে, তেন্তে তেওঁ জীয়েকক এনেই পঠিয়াই দিব পাৰে।" শহুৰেকে সেই চিঠি পাই কান্দি-কাটি পিচ দিনা জীয়েকক দোলা এখনত তুলি লগত ওচৰচুবুৰীয়া তিৰুতা মানুহ এজনী দি, লোটা বাটি কাঁহী কলহ গোটাচেৰেকে সৈতে জোৱাঁয়েকৰ ঘৰলৈ পঠিয়াই দিলে; আৰু সেই দিনাই তেওঁ ভাত-চৰুটো পেলাই দি সকলোকে কৈ দিলে যে, তেওঁৰ জীয়েক জোৱাঁয়েক জহনিত গল!

নিস্তাৰিণী দেবী বা ফতেমা বিবী।

দেওৱাৰ, ডুপৰীয়া। পৰক আপোনাৰ কৰি, অৰ্থাৎ পানীৰ মাছ, পথাৰৰ ভাত, বাৰীৰ শাক পাচলি, বজাৰৰ লোণ তেলক অন্তৰঙ্গ বন্ধু

কৰি লৈ, অৰ্থাৎ পোনাই কৰলৈ গলে, ওপৰত কোৱা বস্তবোৰ দকচি এপেটকৈ খাই উঠি, "ইজি চেয়াৰ" বা "আৰাম চকি" এখনৰ ওপৰত পূৰ্ণ বিশ্বাস স্থাপন কৰি সম্পূৰ্ণৰূপে ভৰ দি, নিজৰ হাত ভৰি মূৰেৰে সপৰিবাৰ শৰীৰটো তাত থাপি, বনৰীয়া উতনুৱা ছটা বাৰৰ লগৰীয়া ঘৰচীয়া জাতি দেওবাৰটোক নটৈ শলাগি, আদখিনি মেলা আদখিনি জপোৱা চকুৰে দেহাৰূপী বৰঘৰটো আন্ধাৰ-পোহৰ কৰি থাকি, নলিচা লগোৱা গুৰগুৰিটোৰে সৈতে টোৰোক-টোৰোক ভাষাত অতীত কালৰ পাহৰা কথা সুৰঁৰি সুৰঁৰি পাতি আছোঁ, এনেতে মোৰ পকী-ঘৰৰ ছালৰ ওপৰত গিৰিংকৰে কিবা এটা পৰা শবদ শুনিলোঁ। মোৰ বৈ থকা সুখ-নৈৰ সোতটোৱে তত্তালিকে ভেতনি পাক ললে, আৰু মই উঠি গৈ দেখিলোঁ যে, পকী-ঘৰৰ ছালৰ ওপৰত কাম কৰা ৰাজ-মিস্ত্রিবোৰক ইটা যোগোৱা কুলিয়নী এজনী, তাই মূৰত লৈ যোৱা এপাচী ইটাৰে সৈতে, ছালৰ ওপৰত হঠাৎ পিছলি পৰি মূছ্‌কছ্‌ গৈছে। লৰালৰিকৈ পানী আনি তাইৰ মূৰত দিবলৈ দিহা নকৰি মিস্ত্রি কেইটাই অবাক হৈ ভোজ খোৱা শিয়ালৰ দৰে চাই আছে। "হেৰ বাঘে খোৱা গৰুহঁত। তহঁতে কি কৰিছ?" বুলি মই সিহঁতক গালি পাৰি লৰা-ধপৰা কৰি পানী অনাই মানুহজনীৰ মূৰত থপিয়াই দিয়ালোঁ। অলপমান পিছত তাইৰ ধাতু আহিল। তাৰ পিচত দাং-দোলাকৈ তাইক ধৰাই লাহে লাহে তললৈ অনালোঁ। এপাচী ইটাৰে সৈতে পৰি তাই বৰ টান পোৱা বাবে তাইৰ তেনে হৈছিল। মানুহজনী গা-ভাৰী আছিল। তাই তেনেকুৱা অৱস্থাত কিয় ইমান দুখৰ কাম কৰিবলৈ আহিছে বুলি তাইক সোধাত তাই কবলৈ ধৰিলে।

"হজুৰ! মোৰ দুখৰ কথা কি কম, কলে ওৰ নপৰে। কপালৰ লিখন কোনেও খণ্ডাব নোৱাৰে। আল্লাৰ মৰ্জ্জি। আল্লাই মোক সকতে আই বোপাই ককাই ভাই বন্ধু-বান্ধৱ ঘৰ-বাৰী সকলোৰেপৰা বঞ্চিত কৰিলে; বঞ্চিত কৰিলে মানে কিজানি হজুৰে ভাবিছে, তেওঁলোক মৰি-হাজি ধুকাল। সি নহয়; মই হে তেওঁলোকৰ মানত মৰি-হাজি ধুকালোঁ। কেনেকৈ তেনে হল, মই কওঁ শুনক।—

"আমাৰ ঘৰ বৰ্দ্ধমান জিলাৰ বামুণ-গাৱঁত। আই বোপাই ককাই ভাই ধন-ধান্যেৰে আমাৰ ঘৰ জয়-জয়-ময়-ময় আছিল। গাৱঁৰ ভিতৰত মোৰ বোপাই সকলো বিষয়তে ৰৰমূৰীয়া আছিল! কিন্তু তেওঁৰ স্বভাৱটো অতি উগ্ৰ আছিল দেখি গাৱঁৰ ভিতৰৰ সৰহখিনি মানুহে তেওঁক ভাল নেপাইছিল। আমাৰ ঘৰ মানুহ ধন-বিত্তেৰে চহকী দেখি আমাৰ দুখীয়া ঝঙহ-পৰিয়ালবিলাকেও আমাৰ শ্ৰী সহিব নোৱাৰি সদাই আমাক খিয়াল কৰিছিল। পিতাদেৱে কাৰো ওচৰত সৈমান হৈ নচলি কাকো গ্ৰাহ্য নকৰি লোকৰ মনৰ সেই ভাবটো আৰু দৃ কৰি দিছিল।

"আমাৰ গাৱঁৰ ওচৰত ঘৰচেৰেক মছলমান মানুহ আছিল। আমাৰ পথাৰৰ খেতি-বাতি আদি কামত আৰু ৰূপ-বান বাঢ়িলৈ ধাৰে নিয়া আদি বিষয়ত সততে সিহঁতে আমাৰ ঘৰ মানুহক উপাসা-ভৰশা কৰি চলিছিল। মোৰ এতিয়াও ভালকৈ মনত পৰে; মই তেতিয়া সাত বছৰীয়া ছোৱালী। এদিন মই আমাৰ ওচৰ-চুবুৰীয়া সমনীয়া ছোৱালী জনীচেৰেকে সৈতে কাকো নোকোৱাকৈ মনে মনে মছলমান এঘৰত ইদ্ চাবলৈ গৈছিলোঁ। আমাক দেখি সেই ঘৰৰ তিৰুতা-

বিলাকে সন্তোষ পাই আস্তব্যস্ত কৰি বহুৱালে, আৰু "চিমাইৰ পায়স" খাবলৈ দিলে। ছোৱালী মানুহ আমি আগ-গুৰি ভাল-বেয়া একো নুগুণি পেট ভৰাই পায়স খাই বৰ ৰঙেৰে ইদ্ চাই গধূলি ঘৰলৈ উভতি আহিলোঁ। পিতাদেৱৰ অনেকশত্ৰু; তাৰে ভিতৰৰ কোনো-বাই সেই কথা গম পাই, লৰালৰিকৈ আহি গাৱঁত ৰাষ্ট্ৰ কৰি দিলে যে, অমুকৰ জীয়েক নিস্তাৰিনীয়ে মছলমানৰ ঘৰত পায়স খাই আহিছে। লগৰীয়া আন কেইজনী ছোৱালীৰ নামকে নোলাল, অকল নিস্তাৰিণীৰ হে নামটো ওলাল। এই বাতৰি পিতাদেৱৰ কাণত পৰি-লত তেওঁৰ মুৰত অকাশী-চৰগ ভাগি পৰিল। লোকৰ দোষ খুচৰি ফুৰা তেওঁৰ, লোকৰ ওপৰত কথায় কথায় বৰমতা ওলোৱা তেওঁৰ গৰ্ব্বটো গোটেই গাৱঁৰ মানুহে ধৰি খৰ্ব্ব কৰি পেলালে। তেওঁৰ জাত গল বুলি তেওঁক এঘৰীয়া কৰিবলৈ সকলোৱে ভয় দেখুৱালে। লাজ অপমান আৰু খঙত তেওঁ মৰ্ম্মান্তিক হৈ সোণৰ সোলেং যেন সাত বছৰ বয়সীয়া জীয়েকক, যতে মৰে ততে মৰক গৈ বুলি ঘৰৰপৰা উলিয়াই দিলে। আই কান্দিকাটি বলিয়া হল। পিতাদেৱৰ মূৰ্ত্তি দেখি চুৰ্ত্তি হেৰাই কি কৰিম কলৈ যাম কত লুকাম ভাবি মই বিবুধি হলোঁ। মই আশ্ৰয় বিচাৰি গাৱঁৰ চিনাকি মানুহ যাৰে ঘৰলৈ গলোঁ, সিয়েই মোক ছেই-ছেই কৰি খেদাই দিলে। অন্তত মই বিবুধি হৈ লাহে লাহে সেই মছলমান ঘৰত ওলালোঁগৈ। সিহঁতে মোৰ সকলো কথা শুনি মোক আতৌ-পুতৌ কৰি সিহঁতৰ ঘৰতে ৰাখিলে; ময়ো কি কৰিম একোকে ভাবি নেপাই তাতে থাকিলোঁ। নেদেখাজনৰ ইচ্ছাত আমুকা বামুণৰ জীয়েক নিৰাশ্ৰয়া নিস্তাৰিণী নকমিএগু ইহলধানৰ ঘৰত আশ্ৰয় পাই মছলমান হল।

লাহে লাহে মই নকমিঞাৰ জীয়েকৰ পদ পালোঁ! বিপদৰ কালত নকমিঞা মিঞানীয়ে মোক সাবটি ধৰিলে, মোৰো ছোৱালী মন সকলো দুখ-বেজাৰ পাহৰি নতুন অৱস্থাৰে সৈতে মই মিলি গলোঁ। বোপাইৰ মানত পায়স-ফেটী সাপে মোক খুটি মাৰিলে, আইয়েও বোপাই আৰু লোকৰ ভয়ত মোৰ বিষয়ে সেই দৰেই কিছু-মান দূৰ ভাবিবলৈ বাধ্য হল। কিন্তু মাকৰ মন বৰ ডাঙৰ বস্তু হজুৰ, বাইজৰ ভয়েও তাক সদাই ডঁৰিৰ তলত ৰাখিব নোৱাৰে। আইয়ে লুকাই-চুৰকৈ জীয়েকলৈ টোপোলাটো বস্তুখন বেহানিখন নপঠিওৱাকৈ আৰু জীয়েকৰ বাতৰি নোলোৱাকৈ থাকিব নোৱাৰিছিল। মই অৱশ্যে তেওঁক চাবলৈ ঘৰলৈ যাব নোৱাৰিছিলোঁ, কাৰণ পিতাদেৱে কৈছিল যে, মোক তেওঁ দেখিলে দৈৱা-ছোৱাকৈ কাটিব। কবলৈ পাহৰিছোঁ, মই নকমিঞাৰ ঘৰত থকাৰ এবছৰৰ পিচত মোক মছলমান কৰি ফতেমা বিবী নাম দিয়া হল। মোৰ পোন্ধৰ বছৰ বয়সত মিঞা মিঞা-নীয়ে মোক এজন মছলমান ডেকা লৰাৰে বিয়া দিলে। তেওঁৰ ফালৰ-পৰা মোৰ এটা লৰা আৰু এজনী ছোৱালী হৈছিল। তিনি চাৰি মাহমান হৈছে মাউৰত পৰি মোৰ গিৰিয়েত আৰু লৰা ছোৱালী দুটি মৰিল। তেওঁ ডাক-ঘৰত হৰকৰাৰ কাম কৰিছিল, আৰু একো ধন-বিত ৰাখি থৈ যাব নোৱাৰিলে। মই চাৰি মহীয়া গা-ভাৰী মানুহ। মোৰ খাবলৈ ভাত নাই, পিন্ধিবলৈ কাপোৰ নাই, কোনো সহায় নাই, উপায় নাই। এই পৃথিবীত দুখ ভুঞ্জিবলৈকে মোক আল্লাই জীয়াই থৈছে। মোৰ শৰীৰৰ এনে অৱস্থাত মই কুলিৰ কাম কৰি পেটৰ ভাত-কাপোৰ মোকো-লাব লগীয়াত পৰিছোঁ। আজি যেতিয়া এপাচি ইটাৰে সৈতে হজুৰৰ ঘৰৰ ছালৰ ওপৰত পৰিছিলোঁ, তেতিয়া ভাবিছিলোঁ যে, খোদাই দুখ-

নীৰ ওপৰত কৃপা কৰিলে, মোক মাৰি নিব; কিন্তু লেলেতীয়া জীৱৰ ইমান সোনকালে দুখঁৰ ওব কিয় পৰিব, সেই দেখি নমৰিলোঁ।

"মোৰ বোপাই ধুকাল, আই এতিয়াও আছে। বোপাই ধুকুৱাৰ পিচত তেওঁৰ ধন-সম্পত্তি সকলোবোৰ কেনিবা উৰি গল, আৰু আই বৰ দুখ্‌ত পৰিল। মোৰ ককাইটোৱে খেতি-বাতি কৰি আইক আৰু নিজৰ লবা তিৰোতাক অতি কষ্টেৰে কোনোমতে পোহে। এতিয়া মই অৱশ্যে আইক চাবলৈ মাজে মাজে যাওঁ। কিন্তু তেওঁক পাইটো পইছাটো দি সহায় কৰিব নোৱাৰোঁ; কাৰণ তেনেহলে তেওঁৰ জাত যাব; তেওঁৰ হিন্দু বঙহ-পৰিয়াল আৰু গাৱঁৰ মানুহে তেওঁক এৰৰীয়া কৰিব। মই দুই-চাৰি অনাকৈ গোটাই গোটাই মাহে মাহে এটকা দুটকাকৈ ৰূপ আইলৈ লুকাই পঠিয়াই দিওঁ, তাৰে তেওঁৰ লোণ তেলৰ খৰচ চলে। এই পৃথিৱীত মোতকৈ দুখিত প্ৰাণী, হজুৰ, কোনো নাই। কিন্তু হজুৰ, এটা কথা কওঁ, আমাৰ দেশখন জাতেই খালে। জাত জাতকৈ ইটোৱে সিটোক ঘিণাই, হিন্দু মছলমান বুলি এটা ধৰমৰ মানুহে আনটোক ছেই ছেই কৰি মিছাতে আমাৰ দেশখন "জহন্নামে" নিলে। আল্লাৰ আগত সকলো জাতৰ সকলো ধৰমৰ মানুহ সমান, হজুৰ। ই-পুৰিত মই মোৰ আই বোপাইক নেপালোঁ, সি-পুৰিত নিশ্চয় মোক খোদাই তেওঁলোকক দিব। দুখুনী ফতেমাই এই কেষাৰ কথা কলে; নিশ্চয় নিশ্চয়, হজুৰ জানিব, ই ফলিয়াৰেই ফলিয়াব।

বাপিৰাম।

—:০:—

১। আধ্যা।

ভাহানি "ৰবতি চাহাবৰ" দিনত জেঁাকতলী মৌজাত সিধাই খাটনিয়াৰ বুলি এজন মানুহ আছিল। সেই কালত সিধাই খাটনিয়াৰক নজনা মানুহ ৰংপুৰ চহৰত নাছিল। দোল দুর্গোৎসব হৰিসেবা আদি ধৰম-কৰমেৰে খাটনিয়াৰৰ ঘৰ উজনিত উজ্জ্বল আছিল। পৰমেশ্বৰে তেওঁক সকলো সুখসম্পদেৰে সুখীয়া কৰিও এটা বিষয়ত অতি অসুখীয়া কৰিছিল। অপুত্ৰক খাটনিয়াৰৰ অপেশ্বৰীৰ নিচিনা একেটী ছোৱালী ফুলতে বাঁৰী! কত আশা কত ভৰশা বুকুত বান্ধি লৈ তেওঁ তেওঁৰ চকুৰমণি ছোৱালীটীক ভাল মানুহৰ ঘৰৰ সজ লৰা এটিৰে সৈতে বিয়া দি, ঈশ্বৰৰ অনুগ্ৰহত নিশ্চিন্ত হলোঁ বুলি ভাবিছিল; কিন্তু বিধিৰ বিপৰীত বিধান, বিয়াৰপৰা এমাহ যাওঁতে নাযাওঁতেই জোৱাঁইৎ লৰাটি মাউৰত পৰি মৰি খাটনিয়াৰক আজলী ছোৱালীটীয়ে সৈতে এক প্ৰকাৰ জীৱন্ততে মাৰি গল! এই মহাশোকৰ অগণিত পুৰিডেই খাটনিয়াৰ আৰু ইহ সংসাৰত অধিক দিন টিকিব নোৱাৰিলে। জোৱাঁই যোৱাৰ ছমাহৰ পিচতে তেৱোঁ সেই মহাপ্ৰয়াণৰ বাটৰ বাটৰুৱা হল।

তিলকাৰ এতিয়া আৰু এই পৃথিবীত এক দদায়েক আৰু খুৰীয়েকৰ বাহিৰে কোনো নাই। তিলকা বোলোঁতে আমি খাটনি-

য়াৰৰ বাঁৰী ছোৱালীটীৰ নামকে কাঢ়িছোঁ ; আৰু দদায়েক বোলোঁতে খাটনিয়াৰৰ স্বগৰ্ভী ভায়েক ভূধৰৰ কথাকে কৈছোঁ। ভূধৰ সেই কালৰ এধাপোৱা-এধাডেৱা ইংৰাজীৰ এধাডোখৰীয়া সোৱাদ পোৱা ডেকা। পৈতৃক স্বাধীন ব্যৱসায়তকৈ চাহ বাগিছাৰ চাহাবৰ তলত চাকৰী কৰাটো তেওঁৰ জীৱনৰ এটা মহা ওখ আশা। সেই কালত উজনিত, ইংৰাজ খেতিয়ক চাহাবসকলে নতুনকৈ চাহ বাগিছাবিলাক মহা ধূমধামেৰে খুলি মুঠিয়ে মুঠিয়ে ধন সিঁচিছিল ; আৰু কাণ্ডখন দেখি-শুনি আমাৰ দেশৰ ভোদা মানুহবোৰ তধা লাগি গৈছিল। ডেকা তৰপৰ ডেকা তেজে, “বি-এল-এ-ৱে” শিকা ডেকাসকলক বৰ-মহৰীৰ বৰ সৰু কামৰ নিমিত্তে উদগণি ঢোল বজাই লৰুৱাইছিল-ধপ-ৰাইছিল ; বুঢ়া তৰপৰ চেচা তেজীয়া বুঢ়াসকলকো ডেকাসকলৰ গাৰ বতাহৰ কোবে থৰকবৰক নলগোৱাকৈ এৰা নছিল। তেওঁলোকে ডেকা পুতেকহঁতৰ আশাৰূপী বৰৰ আঠাৰ বৰ মোনাত সোলামুখৰ সোলোক-ঢোলোক ফু যতনেৰে দি তাক ফুলাই ডাঙৰ কৰি দিয়াত ত্ৰুটী কৰা নাছিল। এনে স্থলত আমাৰ খাটনিয়াৰৰ ভায়েক ভূধৰে যে আসাম কোম্পানীৰ দীঘলিটিং চাহ বাগিছাৰ বৰমহৰীৰ বৰ কামটো অতি যত্নেৰে পাই, তাক প্ৰণকাতৰে গৰামাৰি নধৰিব, তাত সন্দেহ কৰিবৰ কাৰো কোনো কাৰণ নাছিল।

খাটনিয়াৰৰ মৃত্যুৰ পিচত স্বভাৱতে, ভূধৰ বৰমহৰীয়েই জোঁক-তলীৰ ঘৰৰ গৰাকীৰ পদ পালে। তেওঁ দীঘলিটিং আৰু জোঁক-তলীৰ ভিতৰত কেৰা নলগাকৈ সমানে তাল এই দৰে ৰাখিছিল ; যথা—দীঘলিটিঙৰপৰা প্ৰতি শনিবাৰে জোঁকতলীলৈ তেওঁৰ অহা, আৰু এসপ্তাহলৈ খেতি-পথাৰ ঘৰ-বাৰী চলোৱাৰ দিহাপোহা কৰি

দি প্ৰতি সোমবাৰে আকৌ জোঁকতলীৰপৰা দীঘলিটিঙলৈ উভতি যোৱা। তেওঁৰ অনুপস্থিত কালত, জোঁকতলীৰ ঘৰৰ ঘিলা তেওঁ লোকৰ বহুকলীয়া বুঢ়া লগুৱা বাপিৰামৰ তত্ত্বাৱধানত থুৱে।

আজিকালি লগুৱা বুলিলে তুমি আমি যি বুজোহঁক বাপিৰাম লগুৱাৰ কথাত তেনে বুজিলে নিশ্চয় ভুল হব। ইংৰাজ ৰজাই অসমত পুৰুষানুক্ৰমিক লগুৱা-লিগিৰাৰ প্ৰথা বা দাসত্বপ্ৰথা তুলি দিয়াৰ আগেয়ে গিৰিহঁত আৰু লগুৱা-লিগিৰাৰ মাজত যেনে সম্বন্ধ আছিল, তেনে সম্বন্ধীয়া লগুৱা এই বাপিৰাম। সি যদিও লগুৱা, তথাপি খাটনিয়াৰ পৰিয়ালৰ ভিতৰৰ সিও এটা কটা-ছিঙা কৰিব নোৱাৰা মানুহ। সকলো বিষয়তে সকলো পিনে খাটনিয়াৰৰ ঘৰেই তাৰ ঘৰ খাটনিয়াৰৰ মানুহেই তাৰ আপোন মানুহ; যদিও তাৰ নিজা ঘৰ চাওখাটত লৰা তিৰুতা অঙহী-বঙহী দদাই-খুৰাৰ অভাৱ নাছিল। মুঠতে কবলৈ গলে, সি চাওখাটত আলহী, জোঁকতলীত গিৰিহঁত; চাওখাটত বিদেশী, জোঁকতলীত স্বদেশী; ঘৰত নিলগীয়া, পৰত আপোন।

ওপজাৰপৰা তিলকাক বাপিৰামে তুলি-তালি ডাঙৰ-দীঘল কৰিছিল। তাৰ মানত তিলকা আইদেও, তাৰ নিজৰ তেজ-মঙহৰ পুতেক চাওখাটৰ দুখীৰামতকৈও সাতছাৰ। তাৰ মন-পালাপাঙ্কাত এফালে তিলকাক আৰু আন ফালে দুখীৰামক তুলি সি জুখি চাই দেখিছে যে, তিলকা দুখীতকৈ গধুৰ। তিলকাই খালে তাৰ পেট ভৰে, পিন্ধিলে তাৰ গা জুৰায়, হাঁহিলে তাৰ হাঁহি ওলায় আৰু কান্দিলে কান্দোন ওলায়। তিলকা বাঁৰী হল, সি ভাবিলে ঈশ্বৰে তাক তাৰ আগেয়ে মাৰি নিনি শত্ৰু শালিলে। তিলকা বাঁৰী হবৰ দিনাৰপৰা সি খাটনিয়াৰৰ গোসাঁই ঘৰৰ ফালে উভটি নেচায়, আৰু ভাত খকা "কলীয়া

জনাৰ্দ্দন' মুৰ্ত্তিৰ কালে মূৰ নোদোঁৱায়। পেটে পেটে তাৰ দোষে'ৰ খং যে, সি দিনে ৰাতিয়ে তেওঁক ইমানকৈ খাটি থাকোঁতেও কিয় তেওঁ তাক আনাহকত এনে শাস্তি দিলে!

সময়-ৰথৰ চকৰি পৰ্ব্বতে ভৈয়ামে পানীয়ে-বামে সদাই সমানে চলে, ক্ষন্তেকলৈকো সি কতো লাগি নেথাকে। সময়ে সংসাৰৰ সম্পদ বিপদ সুবিধা অসুবিধা হাঁহি কান্দোন সকলোকে নিজৰ পিঠিত বোকোছা বান্ধি লৈ একোলৈকে ভ্ৰূক্ষেপ নকৰি যাবলৈ ধৰিলে; আৰু জোঁকতলীৰ খাটনিয়াৰ পৰিয়াল আৰু লগে লগে বাপিৰাম বুঢ়া লগুৱাও বাধ্য হৈ সেই বোকোছাতে এচুকীয়া হৈ চলিল। তিলকাৰ বয়স এতিয়া ওঠৰ বছৰ। তিলকাৰ ৰূপ আৰু যৌৱন চাৰিউফালে ছাদি পৰিছে। এই সংসাৰৰ শান্তি অশান্তি আশা নিৰাশা আটনি নাটনি স্পৃহা নিস্পৃহা উদ্বেগ নিৰুদ্বেগৰ নতুন বা-মাৰলিয়ে পাখিত তুলি তেওঁক উৰাই লৈ ফুৰিছে। তেওঁৰ মানত এই সংসাৰৰ সকলো আচৰিত। দহো দিশে দহোটা হাতেৰে হাতবাউলি দি তেওঁক দহ-ফালে মাতিছে, কিন্তু কি জানি কিয়, তেওঁ কাৰো ফালে যাব নোৱাৰে, কাৰো অনুৰোধ ৰাখিব নোৱাৰে। তেওঁ বুজিব নোৱাৰি বিমোৰ যে, কি জানি কিয়, তেওঁ তেওঁৰ উপচি পৰা হিয়াৰপৰা এটোপা মৰম এটোপা প্ৰেম এধানমানো আকাঙ্ক্ষা ধনিষ্ঠামানো তৃপ্তি কাকো বিলাবলৈ অপাৰাগ। কিন্তু তেওঁৰ হৃদয় আবেগৰ ধলেৰে উথলি উঠিব খুজিলেই তেওঁৰ কাণত যেন বিৰ্ণিকি বিৰ্ণিকি বাজি উঠে—'খবৰ্দ্দাৰ, তোৰ ক্ষমতা নাই, ক্ষমতা নাই! তোৰ যৌৱন-সম্পদ তোৰ নহয়! তোৰ আকাঙ্ক্ষা আবেগ হাবিলাষ উৎসাহ তোতে থাকি তোতে মাৰ যাব, লোকক বিলাবলৈ নহয়। তোৰ প্ৰেম-অগণিৰ উমাজাল এই বিশাল

বিশ্বজগতৰ কাৰো উপকাৰ সাধিবৰ নিমিত্তে নহয়, সি কেৱল তোক তুঁহ জুইৰদৰে লাহে লাহে পুৰি ছাই কৰিবলৈহে মাথোন। তিলকাৰ হৃদয়-মণিকূটত তেলভৰা বন্তি জ্বলি উঠি বিমল জেউতি চাৰিউ ফালে বিলাই দিছে, কিন্তু মণিকূট দেৱতাশূন্য!

২। আধ্যা।

আসাম কোম্পানীৰ দীঘলিটিং বাগিছাৰ বৰচাহাব মিষ্টৰ স্কটক কোনে বাতৰি দিলে কব নোৱাৰি যে, তেওঁৰ বৰমহৰী ভূধৰৰ এজনী দিপ্‌লিপ্ ভতিজাজীয়েক আছে; যাৰ ৰূপ দেখিলে সূপৰৰ বেলিয়েও ক্ষন্তেকলৈ ৰথ ৰাখি যায়। এদিন চুপৰীয়া চাহাবে ভূধৰ বৰমহৰীক নিজৰ বঙ্গলালৈ মতাই আনি তলত লিখাৰ দৰে কথা বাৰ্ত্তা হল;—

স্কট—"ওৱেল ভূধৰ, মই হুনিছে, তোৰ ভতিজা এজনী বাঁৰী হৈ ঘৰতে আছে?"

ভূধৰ।—"হয় হজুৰ, আছে।"

স্কট।—"মই হুনিছে হেইজনী বৰ হুন্দৰী আছে।"

ভূ।—"আছে হজুৰ।"

স্কট।—"তাইক মোক দিব লাগে, মই চাদি কৰিবে।"

ভূধৰে চাহৰ কথা শুনি কাণত আঙ্গুলি দি, চৰগ-পৰা মানুহৰ দৰে থিয় হৈ অবাক!

স্কট।—"কথা নাকহিছে কিয়? তুমি তোমাৰ ভতিজাক মোক জৰুৰ দিব লাগিবে।"

ভূ।—"সেই কাম হব নোৱাৰে হজুৰ। ভূমি চুই কৰ্ণত হাত দিব লগীয়া কথা। আমি বামুণ মানুহ, হিন্দু মানুহ হজুৰ, আমি এনে কাম কৰিলে তল যাম হজুৰ। আমাৰ জাত কুল যাব হজুৰ। হজুৰ খোদাবান্দা, এনে কামলৈ হজুৰে গোলামক নধৰিব।"

এই বুলি ভূধৰে আঠু কাঢ়ি চাহাবক হাতজোৰ কৰে।

স্কট।—"তোমাৰ কি জাতি যাবে, জাতি না যাবে, মই দস্তুৰমতে চাঁদি কৰিবে; তোমাক ৰূপীয়া-পইছা দিবে, বহুৎ দিবে; ডাঙৰ মানুহ কৰি দিবে, কোনো ভয় নাই আছে।"

ভূ।—"নহয় হজুৰ, গোলামে এনে কাম কৰিব নোৱাৰোঁ। গোলামক হজুৰে ছোৱা-ছোৱাকৈ কাটি পেলালেও নোৱাৰোঁ।"

স্কট।—"ডেম বদ্‌জাত! তুমি হামিকে চিনি নাই পাইছে, তোমাক হামি গুলি কৰিবে, জান লিবে, ডিচ্‌মিচ কৰিবে! মগৰ, তুমি হামাৰা হুকুম মাফিক কাম কৰিবে তো তোমাক হামি বহুৎ বৰা আদমি বনাই দিবে। তোমাৰ মলুকত চব আদমিকা উপৰ তোমাক বৰা বনাই দিবে। দেখ ভূধৰ! তোমাক হামি নাহি ছাৰিবে, তুমি হামাৰা হুকুম তামিল কৰিবে হুবেই হুবে।"

৩। আধ্যা।

ব্ৰিটন "বাচ্ছা" স্কট চাহাব সহজ পাত্ৰ নহয়। হাৰ কাক কয় তেওঁ নেজানে। পোনতে ভয়, শেহত লোভ, খোচামোদ, ধমক আদি চোকা চোকা অব্যৰ্থ অস্ত্ৰৰ আগত অলপধতুৱা বামুণৰ লৰা ভূধৰ টিকিব নোৱাৰি, পুণ্যতনু সিধাই খাটনিয়াৰৰ জীয়েক তিলকাক আনি স্কট চাহাবক দিবলৈ মান্তি হল; আপোনাৰ পবিত্ৰ কুলত আপোন হাতে

চূণকালি সানিবলৈ প্ৰস্তুত হল! পৱিত্ৰ যজ্ঞৰ হবি আপোন হাতে তুলি আনি ভূধৰ কুলাঙ্গাৰে বকৰাণিত পেলাই দিবলৈ ওলাল! আপোন গোসাঁইঘৰৰ থাপনাৰ সোণৰ ফুলপাহ নিজ হতে চুৰ কৰি আনি চোৰৰ বুকুত আৰি দিবলৈ ভূধৰে সঙ্কল্প কৰিলে।

সাদিনৰ ভিতৰতে ভূধৰে গৈ ফাঁকি দি নিজৰ ঘৈণীয়েকে সৈতে তিলকাক জোঁকতলীৰপৰা দীঘলিটিং বাগিছা লৈ লৈ আহিল। ভূধৰৰ অনিচ্ছা অগ্ৰাহ্য কৰি লগতে বাপিৰাম লগুৱাও আহিল। জোঁকতলী এৰিবৰ আগেয়ে বাপিৰামে, কি জানি কব নোৱাৰি, দীঘলিটিঙলৈ তিলকাক লৈ আহিব খোজা কথাত দোৰ্ঘোৰ আপত্তি কৰিছিল। ভূধৰৰ ঘৈণীয়েকৰো যে আহিবৰ বৰ মন আছিল এনে নহয়। কিন্তু নানা কথা কৈ, "দিনচেৰেকলৈ মাথোন গৈ তইঁত সোনকালে উভতি আহিবিহঁক" বুলি ভূধৰে সিবিলাকৰ মত কৰিলে। তিল-কাই কিন্তু নতুন ঠাই দেখিবলৈ পাম ভাবি উকলিকৃত হৈ আহিল।

৪। আধ্যা।

আজলী অবলাৰ পক্ষে পুৰুষৰ প্ৰবল জাল ফালি সৰকি ওলাই যোৱাটো বৰ উজু নহয়, বিশেষ, যেতিয়া সেই পুৰুষে সেই নাৰীৰ প্ৰতিপালক আৰু অভিভাবকৰ ঠাই অধিকাৰ কৰি থাকে। দিনে দিনে দদায়েক ভূধৰৰ নানা চক্ৰান্ত নানা চলাহৰ মেৰে মেৰে আজলী তিলকা সোমাই যাবলৈ ধৰিলে। স্কট চাহাবৰ আশা-বেলিয়ে পূবেৰুণ দিবৰ সময় হৈ আহিছে, এনেতে কিবাস্বৰূপে বাপিৰামে গম পালে যে, দদায়েক ভূধৰ পাষণ্ডই আপোন ভতিজাজীয়েক তিলকাক খাটনিয়াৰ বংশৰ পৱিত্ৰ নামত ছাই সানি দীঘলিটিং বাগিছাৰ স্বেচাহাবৰ হাতত

দিব খুজিছে! হঠাৎ বুঢ়া বাপিৰামৰ মুৰত আকাশী চৰগ ভাগি পৰিল! তাৰ গোটেইটো গাত সাতকুৰা অগণি লাগিল। লাজ, অপমান আৰু ক্ৰোধত বাপিৰাম থৰ থৰ কৰে কঁপিবলৈ ধৰিলে। তেতিয়াই সি তাৰ গুৰু-ঘৰৰ শপত খাই প্ৰতিজ্ঞা কৰিলে যে, সি জীয়াই থকাত তাৰ গৰাকী আৰু অন্নদাতা সিধাই খাটনিয়াৰৰ জীয়েক তিলকাক কোনেও চাহাবলৈ দিব নোৱাৰে। আৰু তেতিয়াই সি গৈ ভূধৰক সুধিলে,—

"এই কথা সঁচা নে সৰুদেউতা?"

ভূধৰ। —"কি কথা সঁচা?"

বাপিৰাম। —"তিলকা আইদেওক তুমি দীঘলিটিঙৰ ৰবচাহাবলৈ দিব খুজিছা?"

ভূ।—"তোক কোনে কলে?"

বাপি।— "যেয়ে কওক নকওক, সঁচা নে মিছা, কোৱা?"

ভূ।—"দেখ বাপিৰাম, তই লগুৱা মানুহ লগুৱাৰদৰে থকাই ভাল। ঘৰৰ বনবাৰী তোৰ কাম। এইবিলাক বিষয়ত তোৰ কথা কবৰ আৰু ভু-ভা লৈ ফুৰিবৰ কাম নহয়।"

বাপি।—"আছে,কাম। শুনা সৰুদেউতা! তোমাক কেচুৱাৰ পৰা তুলি ডাঙৰ দীঘল কৰিলোঁ। আজি তিনি পুৰুষৰপৰা তোমালোকৰ ঘৰৰ চাউল খাই লগুৱালি কৰি মোৰ ঘৰ মানুহ। তোমালোকৰ ঘৰৰ অন্নেৰে বাপিৰামৰ তেজ মঙহ। এনে স্থলত তুমি আজি মোক এনেষাৰ কথা কব নেলাগিছিল। কলা, কলা, তাত মই নেলাগেঁা। কিন্তু, এই কথা সৰুদেউতা তুমি নিশ্চয় জানিবা, তুমি যি পাপ কাম কৰিবলৈ ওলাইছা, বাপিৰামৰ এই বুঢ়া গাত তোমাৰ ঘৰৰ চাউল

খাই হোৱা এটোপা তেজ থাকে মানে, সি হব নোৱাৰে। খাটনিয়াৰৰ ঘৰৰ কৌটিকলীয়া নাম বাপিৰামে সি জীয়াই থাকোঁতে নিগমে বুৰিবলৈ নিদিয়ে। চন্দ্ৰ সূৰ্য্য সাক্ষী হবাহঁক! সৰুদেউতা, তোমাৰ ভৰি ছুই মই সইত খাই কৈছোঁ, যদিও গোলামী কৰি ভাত খাওঁ, যদিও বামুণৰ ভৰিৰ ধূলিৰ যুইগ মই নহওঁ, তথাপি জানিবা বাপিৰাম একেষাৰ কথাৰ হে মানুহ।"

ভূ।— "যা যা, এইবোৰ মিছা কথা তোক কোনে কলে কব নোৱাৰোঁ; মই তেনে কাম কৰিবলৈ বলিয়া হোৱা নাই।"

এই বুলি বাপিৰামক প্ৰবোধ দি পঠিয়াই, ভূধৰে গধূলি গৈ স্কট চাহাবক কলে যে, তেওঁৰ বুঢ়া লগুৱাটোৱে সেই কথাৰ গম পাই মহা গোলমাল কৰিছে।

স্কট।— "হো—হো—হো! ভূধৰ, তই বহুৎ ভয়াতুৰ মানুহ আছে। নৌকৰলৈ ভয় কৰিছে, আৰু হেই কথা আহি মোৰ আগত কৈছে? তোৰ লাজ নাই লাগিছে?"

ভূ।— "নহয় হজুৰ, সি যেনেতেনে লগুৱা নহয়, সি যি কয় তাকে কৰিব, আৰু ঠিক এই কামত ব্যাঘাত জন্মাব।"

স্কট।—"তহঁত নেটিভ মানুহ কালা আদমি। তহঁতৰ আউৰৎকা মাফিক ডৰ। গোৰালোক চাহাবলোক হেই চব ডৰ নাহি কৰে। হুন, তোৰ হেই নৌকৰকু কাইলৈ তই দুপৰীয়া হামাৰ বঙলালৈ পঠিয়াই দিবি; হামি চাপৰাচী ভেজি দিবে। হামাৰা হুকুম খিলাপ কৰিবে তো তোক হামি হামাৰ বাগিছাচে নিকাল দিবে।"

ভূ।—"বহুৎ আচ্ছা হজুৰ, দিম পঠিয়াই।"

৫। আধ্যায়।

বাপিৰাম।— "শুনিছা নে সৰু দেউতা, স্কট চাহাবে মোক ছাপৰাচী লগাই ধৰাই নি বঙ্গলাৰ ভিতৰত সুমাই বিনাহকতে চৰ, গোৰ আৰু ভুকু কেইটা যে মাৰিলে, তাত মোৰ বিশেষ বেজাৰ নাই; কাৰণ আমি ছাল ছিগা ভিকহু গোলাম মানুহ, ডাঙৰ মানুহৰ হাতত হকতেই হওক বা অনাহকতেই হওক, কিলটো গোৰটো চৰটো ভুকুটো খাই থাকিবলৈক জনম ধৰিছোঁ; কিন্তু সি গৰু খোৱাই যে গণ্ডপ মাৰি কলে, বোলে সি তিলকা আইদেওক নি মেম কৰিবই কৰিব, সেই কথা হে মোৰ বুকুত শাল সোমোৱাদি সোমাইছে! মাৰ কিলৰ অন্ত পৰিলত মই বগা বঙ্গালক কৈ আহিছোঁ যে, মই কাঁড়ীৰ ঘৰৰ লৰা, যদিও ধনে মানে ক্ষমতাই মই তাৰ ভৰিৰ ধূলি এটাৰ যুইগ নহওঁ, তথাপি মোৰ শৰীলত জীৱ থাকে মানে সেই কাম সি কৰিব নোৱাৰে। মোৰ কথা শুনা সৰুদেউতা! তুমি এই পাষণ্ডৰ চাকৰী এৰি আজিয়েই এই নৰক ঠাইৰপৰা তোমাৰ তিৰোতা আৰু ভতিজাজীয়েৰাক লৈ গুচিবলা। এক তিলও তুমি ইয়াত নেথকিবা। পিথিবীত ধৰম কৰম একেবাৰেই লোপ পোৱা নাই। মান মৰাণৰ মলুক গৈ কুম্পানীৰ মলুক হৈছে। কুম্পানীৰ মলুকত ধৰম এতিয়াও আছে। তুমি ঘৰলৈ গৈ খেতি-বাতি কৰাই, আৰু আন একো নোৱাৰা যদি কৰম কৰাই ভাত এগাল মোকোলাই খাব পাৰিবা। খাটনিয়াৰ বৰদেউতাৰ জীয়েক তোমাৰো জীয়েক। মহামেলেচৰ হাতত জীয়েৰাক দি ৰৌ-ৰৌ নৰকলৈ নেযাবা। মই মূৰুখ গৰু মানুহ; আৰু তোমাক কি কম। এতিয়াই তুমি ইয়াৰপৰা আই দেওহঁতক লৈ ঘৰলৈ গুচি যোৱা।"

ভূ।— "তোৰ একিল খায়ো এবুধি নেচোপিলে শিখিছোঁ। তই মোৰ ওপৰত কি ডঁৰি কৰোঁতা ওলাইছ অ? মোক বুজনি দিবলৈ আহিছ? ভালে ভালে মোৰ আগৰপৰা তই আঁতৰ হ।"

"বাৰু সৰুদেউতা, মই আঁতৰ হলোঁ", এই বুলি বাপিৰামে আঠু কাঢ়ি ভূধৰক এটা সেৱা কৰি ততালিকে তাৰপৰা উঠি কৰবালৈ গুচি গল।"

৬। আধ্যা।

ভূধৰ।— "কালি বাপিৰামৰ কথাবিলাক ঠহৰ ঠহৰকৈ মোৰ আমঠুত সৰকি গৈছিল, যদিও শেহত মই তাক ডাবি দি গালিপাৰি খেদি দিলোঁ। সি কালিৰপৰা কলৈ গল কব নোৱাৰোঁ। কিন্তু, সি কিবা এটা কাণ্ড কৰিব বুলি মোৰ ভয় লাগিছে। মই নিশ্চয় অন্যায় কাম, পাপ কাম, জঘন্য কাম কৰিবলৈ আগ বাঢ়িছোঁ। মোৰ পৰকাল গল! মই নিগমে বুৰিলোঁ!—গল, গল, পৰকালটো গো কোনে দেখিছে, কত আছে, কোনে কব পাৰে? কিন্তু, ইহকালৰ সুবিধাটো তো বৰ কম নহয়। বৰচাহাবৰ খাটনিয়াৰ; ধন-বিতৰে চহকী; এই বাগিছাত মানুহ-দুনুহ কুলি-পানিৰ ওপৰত চাহাবৰ পিচতে গৰাকী; জোঁকতলীত সকলোৰে মাজত ধন-বিত প্ৰতাপত ডাঙৰ। যোগাই হাজৰিকাই মোক দেউতা বুলি মোৰ আগত সেও হব লাগিব। যোগাই! যোগাই! তোক দেখিম! ধান সৰিয়হ এগাল বেচি তোৰ গোটাচেৰেক পইচা হৈছে, তাৰে বলত তই মোক মানুহ যেনকে নেদেখ! ৰ, তোৰ মূৰৰ টিকনিত ধৰি মই তোক চোচোৰাই লৈ ফুৰিম। তেতিয়া হে বুজিবি, যেতিয়া মই ঘোৰা গাড়ীত উঠি ৰংপুৰ চহৰত গা ঘেলাই

ফুৰি ফুকন বৰুৱাহঁতৰ চকুত জালুক বাটি দিম। * * * আও, ইমান বিলাক ৰূপ পাম! ইমানবিলাক ৰূপ! এহেজাৰ টকা!—এশ, দুশ, তনি শ, চাৰি শ, পাঁচ শ, ছ শ, সাত শ, আঠ শ, ন শ, দহ শ, হেজাৰ টকা, মোৰ কোন পুৰুষে চকুৰে দেখিছিল?—গাভৰু বাৰী ছোৱালী ঘৰত ৰখা যে কি বিপদ তাক কোনে নেজানে। কোন দিন কি বাদ কুবাদ ওলায় কোনে জানে। তেতিয়া সোপাই এনেই "সোপায়ং নমঃ" হব; ইকুল সিকুল দুই কুল যাব। মই তো তাইক দুখত পেলাবলৈ যোৱা নাই। বৰচাহাবৰ মেম! বাপ ৰে বাপ! ৰাণীৰ নিচিনাকৈ অলঙ্কাৰ-পাতি পিন্ধিব, টকা-কড়ি খৰচ কৰিব, খাব-দাব থাকিব। লগে লগে আমি ঘৰেঘৰোৱাহ বৰ মানুহ। এতিয়া যেয়ে যি কয় কওক, মোৰ পইচা হলে তেতিয়া সকলোৱে আগৰপৰা গুৰিলৈকে আহি মোৰ ভৰিৰ তলুৱা চেলেকিব। * * * শেহত মই বাপিৰাম লগুৱাৰ বুধিত, পৰামৰ্শত, হুকুমত চলিব লাগিল নে কি? ছিঃ! ছিঃ! এইবাৰ বৰ চাহাবে তাক পালে একেগোৰেই তাৰ পেটৰ জৰখাপৰি ফালিব। জুইৰে সৈতে খেমালী!"

ভুধৰে এইদৰে মনে মনে ভাবি থাকোঁতেই হঠাৎ সৰুৰাম হাজিৰা মহৰী উধাতুখাই লৰি আহি তেওঁক বাতৰি দিলে যে "বৰচাহাবে দহ নম্বৰ দাগৰ চাহ বাগিছাডোখৰ চাই বঙ্গলাৰ ফালে উভতি আহোঁতে নিজান বাট এডোখৰত কোনোবাই টঙনিয়াই বৰচাহাবৰ ভৰি ভাঙ্গিলে, আৰু মূৰটো ফালিলে। ওচৰতে চাহাবৰ ঘোৰাটোও ককাল ভাগি পৰি চট্‌ফটাই আছে। আপুনি লৰি আহক, বাগিছাত হাহাকাৰ পৰি গৈছে, কোনে এই কাম কৰিলে, তাক বিচাৰি মানুহে চাৰিউফালে পিয়া-পি লগাইছে, কিন্তু পোৱা নাই।"

বৃত্তান্ত শুনি ভূধৰৰ আৰু বুজিবলৈ বাকী নেথাকিল যে, তেওঁলোকৰ বুঢ়া লগুৱা বাপিৰামৰে এই কাম। সেই কথা মনতে ৰাখি ভূধৰ ঘটনাস্থললৈ লৰি গল।

ইফালে বাপিৰাম পলাই আহি ৰংপুৰৰ থানাত খঁবৰ দিলে যে, সি দীঘলিটিং বাগিছাৰ বৰচাহাবক মাৰি আহিছে, তাক ফাঁচী দিয়ে বৰষিত দিয়ে যি কৰে চৰকাৰৰ ঘৰৰপৰা সোনকালে কৰক।

৭। আধ্যা।

বাপিৰামে যদিও স্কট চাহাবক একেবাৰেই মাৰি থৈ আহিছিলোঁ বুলি ভাবিছিল, কিন্তু চাহব নমৰিল। বাগিছাৰ ডাক্তৰ আৰু জিলাৰ ডাঙৰ ডাক্তৰৰ চিকিৎসাত তেওঁ এমাহৰ ভিতৰতে আৰোগ্য হৈ উঠি, চিৰকাললৈ ভাৰতবৰ্ষ এৰি, ঘূণীয়া শৰীৰ লৈ বিলাতলৈ গুচি গল। বুঢ়া বাপিৰাম তিনি বছৰৰ নিমিত্তে বৰফাটকলৈ গল। ভূধৰে নিজৰ ঘৈণীয়েক আৰু ভতিজাজীয়েক তিলকাক লৈ চাকৰি ইস্তফা দি জেঁাকতলীলৈ উভতি আহি খেতি-বাতি কৰাই পৈতৃক ব্যৱসায় পূজা-সেৱা আদি কৰি সুখেৰে জীৱন-যাত্ৰা নিৰ্ব্বাহ কৰিবলৈ ধৰিলে। তিলকাৰ হঠাৎ জ্ঞানচকু মুকলি হল। ঈশ্বৰৰ উপাসনা, পৰৰ উপকাৰ, দয়া ধৰম আৰু পবিত্ৰতাক কায়মনোবাক্যে তেওঁ সয়ম্বৰ কৰি তেওঁৰ ইহকালৰ নিস্ফল জীৱন সফল কৰিলে। বাপিৰামে তিনি বছৰ আনন্দ মনেৰে ফাটক খাটি তাঁৰপৰা ওলাই আহি আকৌ জেঁাকতলীৰ খাটনিয়াৰৰ ঘৰত তাৰ আগৰ ঠাই আগতকৈও গৌৰৱেৰ পূৰাবলৈ ধৰিলে। বাপিৰাম উভতি আহিলত, ভূধৰে তাক অকোঁৱাল মাৰি ধৰি কলে, "বাপিৰাম কাই, তুমি মোৰ বৰ ককাইতকৈও বৰ!"

লম্বোদৰ ডেকা।

দেওবাৰ। ৰাতিপুৱা ৭ বজা। এখোজ দোখোজকৈ পায়চালি কৰি লাহে লাহে ৰঘুনাথ চিৰস্তাদাৰৰ ঘৰ পালোঁগৈ। দেখোন চিৰস্তাদাৰ ডাঙৰীয়া হৰিদেউ ফয়চলানবিচৰে সৈতে বহি দবা খেলত নিমগণ। ইমান পুৱাই তেওঁলোক খেলত বলিয়া হোৱাটো বাস্তৱতে মোৰ মনত অলপ অদ্ভুত যেন লাগিল। হৰিদেউ খেল-পগলা মই জানো; কিন্তু আমাৰ চিৰস্তাদাৰ ৰঘুনাথও যে তলে তলে সেই কাৰ্য্যত ইমানদূৰ আগ বাঢ়িছে এই কথা ইয়াৰ আগেয়ে মোৰ জনা নাছিল। মই চিৰস্তাদাৰৰ চৰাঘৰ সোমায়েই তেওঁলোকক ইংৰাজী মতে "গুড-মৰ্ণিং" অৰ্থাৎ সুপ্ৰভাত বুলি সম্ভাষণ কৰিলোঁ। চিৰস্তাদাৰে সম্ভাষণ শুনি মোৰ ফালে কেৰাহিকৈ চাই এধা-মৰা মিচিকীয়া হাঁহি এটাৰ এডোখৰ মাৰি, ডোমৰ পীৰাৰে ৰিজাৱ পৰা, তিন ঠেং আছে এঠেং নাই, এনে এখন মাচিয়াৰ ফালে চকু পিৰিকীয়াই দেখুৱাই মোক বহিবলৈ অনুমতি দিলে। কিন্তু সিজন খেলুৱৈৰ মোৰ ফালে মূৰ ডাঙি চাবলৈকো আহৰি নহল। মই অলপ পৰ টলকামাৰি বহি থাকি দেখিলোঁ, গতি বিষম। মাত লগালোঁ, "চিৰদ্দাৰ ডাঙৰীয়া, চিৰদ্দাৰ ডাঙৰীয়া, এখন্তকমান আপোনাৰ আহৰি হব নে? মই কথা এষাৰ সুধিবলৈ আপোনাৰ ওচৰলৈ আহিছিলোঁ।" চিৰস্তাদাৰে মূৰ নডঙাকৈয়ে উত্তৰ দিলে, "ৰব, কওক, কি কথা?" মই কলোঁ, "দুৰ্ভগীয়া লম্বোদৰ ডেকা-

টৌক্ আপোনালোকে কি কৰিবৰ দিহা কৰিছে? সি নিগমে বুৰিল নহয়। তাৰ এটা গতি নকৰিলে হব কেনেকৈ!”

চিৰস্তাদাৰে দবা-বৰিৰ ওপৰতে পূৰাকৈ চকু ৰাখি আৰু মোৰ ফালে আদখিনীয়াকৈ মন দি উত্তৰ দিলে, “কৰিম গতি, নৌকাৰে তাক খেদি নি গজেৰে মাৰিম”। মই মিচিকীয়া হাঁহি মাৰি মাত লগালোঁ, “কি তাক নৌকাৰে খেদিব গজেৰে মাৰিব! সি এনেই মৰিয়েই আছে।” ইমানখিনি বেলিৰ পিচত হৰিদেউ ফয়চলানবিচে হঠাৎ মাতি উঠিল, “কাৰ গজে তাক মাৰিব পাৰে হেঁ? মোৰ এইটো বৰ্হি এই ঘৰত, সেইটো ঘোঁৰা সেই ঘৰত,!”

মই দেখিলোঁ এওঁলোকৰ ৰোগ বিষম; ত্ৰিদোষী বুলিলেই হয়। এওঁলোক খেলত ইমান মগণ হৈ আছে যে, এওঁলোকক ধৰ্ম্মতঃ হিন্দী মাতেৰে “বেহুচ” বুলিব পাৰি। এনেস্থলত স্থান পৰিত্যাগেই নীতি শাস্ত্ৰৰ উপদেশ। এই ভাবি মই ৰাম বিষ্ণু একোকে নুবুলি সাউৎকৰে উঠি দুৱাৰমুখ পালোঁগৈ। হঠাৎ চিৰস্তাদাৰে যেন সাৰ পালে। তেওঁ ব্যস্ত হৈ মোৰ ফালে চাই মাত লগালে, “নেযাব, নেযাব, আপুনি খং কৰি কলৈ যায়, আমাৰ খেলৰ অন্ত পৰিল, আৰু সৰহ বেলি নাই, বহক।” মোৰ মনত আকৌ অলপ আশাৰ সঞ্চাৰ হল, আৰু আমাৰ দেশৰ বুঢ়া-লোকৰ কথাষাৰও মনত পৰিল যে, “নুবুৰে মানে বাবা, নমৰে মানে চাবা।” গতিকে, মই আকৌ উভতি আহি, আগৰ সেই ত্ৰিপদী চকিক মোৰ ভৰি এখনেৰে ঢোকা দি চতুষ্পদী কৰি লৈ নিজৰ বহুমূলীয়া মূৰ হাত আদি অঙ্গ প্ৰত্যঙ্গ কেইটাক নিৰাপদে তাৰওপৰত ৰাখিবৰ দিহা কৰি, বহি পৰিলোঁ। কিন্তু দুখৰ কথা কি কম, খেল-মতলীয়া চিৰস্তাদাৰ নিমিষতে আকৌ খেলত ভোল গল, আৰু মোৰ [illegible]কৰ

গবৈমাছটোও থিতাতে জানিবা হাতৰপৰা পিছলি পানীত পৰিল। মই মনে মনে নিশ্চয় কৰিলোঁ যে, ই কথাই কথা নহয়, এইবাৰ মই স্নুকণ্ডা পালেই নিশ্চয় সৰকি পৰিম, আৰু এওঁলোকৰ ওচৰত নেথাকোঁ। এই সংকল্প কৰি থাকোঁতেই, ধৰ্ম্মেশ্বৰ পেচকাৰৰ পুতেক মৰ্ম্মেশ্বৰ ভটংকৰে তাতে ওলালহি। মৰ্ম্মেশ্বৰে কলিকতাত বি, এ, মহলা দি ঘৰলৈ উভতি আহিছে, আৰু বন্ধু-বান্ধৱ আদিক দেখা কৰি ফুৰিছে। মৰ্ম্মেশ্বৰক দেখি চিৰস্তাদাৰে "বোপা আহাঁ আহাঁ" কৈ মাতি বহুৱালে, আৰু কলে "বোপা আহিলা ভালেই হল, তেখেত একৰকম অকলৈ থকাদি আছিল, তুমি তেওঁৰে সৈতে দুইচাৰি আষাৰ কথা পাতাঁ, আমি এতিয়াই আহৰি পাম, আমাৰ হলেই ধৰাঁ।"

মই মৰ্ম্মেশ্বৰ বোপাৰ ফালে চাই কলোঁ, "এৰা বোপাদেও, এওঁলোকৰ ওচৰলৈ দুৰ্ভগীয়া লম্বোদৰ ডেকাৰ বিষয়ে মই পৰামৰ্শ কৰিবলৈ আহিছিলোঁ; কিন্তু এওঁলোক খেলত ইমান মজি আছে যে, সি হে উঠাৰ আগন্তুক নাই। এওঁলোকৰ গঢ়-গতি দেখি মই গুচিয়েই যাব খুজিছিলোঁ, এনেতে কি ভাগ্য, তুমি আহি ওলালা। সি যি হওক, বোপা, তুমি কেতিয়া আহিলা ? গা ভাল ?"

মৰ্ম্মেশ্বৰ।—"কালি পালোঁহি। গা ভাল। আপোনাৰ গা ভাল নে ?"

মই সন্তৰ্পণে উত্তৰ দিলোঁ, "ঈশ্বৰৰ কৃপাত ভাল।"

মৰ্ম্মেশ্বৰ।—"কি লম্বোদৰৰ কথা কৈছিল আপুনি ? কোন লম্বোদৰ ? তেওঁৰ কি হল ?"

মই উত্তৰ দিলোঁ, "এ বোপা, তুমি শুনা নাই হবলা ? কিনো কম, কিনো কৰিবা !"

মৰ্ম্মেশ্বৰ।—"কওকচোন কওক!"

"শুনা তেন্তে" এই বুলি মই কবলৈ ধৰিলোঁ।

"মাহীমেলীয়া বৰুৱাৰ ঘৰৰ লৰা লম্বোদৰ ডেকাৰ নাম অৱশ্যে তুমি কলিকতালৈ যোৱাৰ আগেয়ে শুনিছিলা। তেওঁ মহা বিপাঙত পৰিছে। আজি দুমাহ মানৰ আগেয়ে এটা গোচৰৰ আপীল কৰিবলৈ তেওঁ গুৱাহাটীলৈ যাব লগীয়া হৈছিল। সেই সময়ত গুৱাহটীলৈ বেহা-বেপাৰ কৰিবলৈ যোৱা ডোমৰ নাও এখন পাই তেওঁ তাকৰীয়া খৰছতে কাৰ্য্য সিদ্ধি হব ভাবি, নাৱৰীয়াহঁতক অলপ দিম-থম বুলি বন্ধবস্ত কৰি সেই নাৱতে গুৱাহাটীলৈ যাবলৈ বুলি উঠিল। নাওখন আহঁত-গুৰি পাইছে-গৈ, এনেতে, বিধিৰ বিপৰীত বিধান, তেওঁৰ তিৰ্ কঁপে জ্বৰ উঠিল। সেই জ্বৰেই নেৰানেপেৰাকৈ তেওঁক তিন দিন অজ্ঞান কৰি পেলাই থৈছিল। জ্বৰটো অলপ কমিলত তেওঁ জ্ঞান পাই "ভোক ঔ পিয়াহ ঔ" কৰিবলৈ ধৰিলে। নাৱৰীয়াহঁত বিবুদ্ধি। সিহঁত ডোম, তেওঁ বামুণ; ডোমে বামুণৰ মুখত ভাত পানী কেনেকৈ দিয়ে! সিহঁতে হাত-যোৰ কৈ কলে "ডেকাদেও, আমি খুদিৰ মানুহ; কেনেকৈ আমি ৰন্ধা ভাত আপোনাৰ মুখত দিওঁ; আমি বিবুধি-সাগৰত পৰিছোঁ; অথচ আপোনাৰ গাতও শকতি নাই যে আপুনি উঠি নিজে এমুঠি ভাত ৰান্ধি খায়।" নাৱৰীয়হঁতৰ কথা শুনি লম্বোদৰে শেহাই শেহাই কলে, "ককাইহঁত! জাতটো পিছৰ কথা, সম্প্ৰতি ভাতৰ মণ্ড এটোপা মোৰ মুখত নিদিলে মোৰ প্ৰাণ যায়।" নাৱৰীয়াহঁতেও আলচ কৰি থিৰ কৰিলে যে, তেওঁৰ মুখত ভাতৰ মণ্ড এঢোকা দিয়াই কৰ্ত্তব্য, নতুবা সিহঁতৰ গাত ব্ৰহ্মবধ পাতক লাগিব। ইয়াৰ পিচতো সিহঁতে তেওঁক দিনৌ একোমুঠি ভাত ৰান্ধি খুৱাই ঢোকা-ভেজা দি কোনো ... গুৱা-

হাটী পোৱালে নি। গুৱাহাটী পাই লম্বোদৰে চিনাকি মানুহ এঘৰত কিছুদিন থাকি লাহে লাহে গা টঙালে, আৰু তাৰ পিচত গোচৰৰ অপীল কৰি গোচৰ জিকি ঘৰলৈ উভতি অহিল! কিন্তু উভতি আহি তেওঁৰ আথান্তৰ মিলিল। তেওঁ ঘৰ পোৱাৰ দিনচেৰেকৰ পিচতে কেনেবাকৈ ঘুনুক-ঘানাক বাতৰি ওলাল যে, লম্বোদৰে গুৱাহাটীলৈ যাওঁতে বাটত ডোমৰ হাতে ভাত খালে। সকলোৰে এই কাথা চাৰিউ ফালে বি-বিয়াবলৈ ধৰিলত, ৰাইজে মেলত বহি লম্বোদৰৰ জাত গল বুলি তেওঁক এঘৰীয়া কৰি এৰিলে। লম্বোদৰ নিঠৰুৱা হল, তেওঁৰমুৰত হঠাৎ আকাশী চৰগ ভাগি পৰিল আৰু তেওঁৰ বন্ধু বান্ধৱ মিতিৰ কুটুম কোনোৱে তেওঁৰ ছাঁ নমৰা হল। দৈবদুৰ্ব্বিপাকত পৰি লম্বোদৰ ডেকা আজি খুদমগনিয়াৰ আক বাটৰ বলিয়া। আজিকালি তেওঁ বলিয়াৰদৰে কিবাবিলাক বলকি বাটে বাটে টৌ-টৌ কৰে ঘূৰি ফুৰে। বপুৰাৰ দশা দেখিলে চকুৰ পানী নুটুকি থাকিব নোৱাৰি। নৰিয়াত পৰি নোৱাৰা পক্ষত তেওঁ ডোমৰ হাতে ভাত খালে বুলি পৰাচিত হৈও জাত পাব নোৱাৰা হলনে? এনে অন্যায় ব্যৱস্থা কত দেখিছা কত শুনিছা। হিন্দুশাস্ত্র হিন্দুধৰ্ম্মৰ "দোহাই" দি আমাৰ দেশৰ এই পণ্ডিত নাম লোৱা মূৰ্খখনে মানুহক লৈ-লৈ-থৈ-থৈ কৰি মাৰিব পায় নে বাৰু, কোৱাঁচোন বোপা? দুৰ্ভগীয়া লম্বোদৰক উদ্ধাৰ কৰিবলৈ কিবা দিহা কৰিব লাগিল বুলি আলচ কৰিবলৈ হে মই এই পুৱাই আমাৰ চিৰস্তাদাৰ ডাঙৰীয়াৰ ওচৰলৈ আহিছিলোঁ। মানুহটোক পৰচিত-তৰাচিত কিবা এটা কৰি ভাল কৰিব পাৰিবাচাৰি; অন্ততঃ কৰাটো উচিত। আমাৰ আধাখুন্দা পণ্ডিতহঁতে ব্যৱস্থা নিদিয়ে নাই, শাস্ত্ৰই দিব, ধৰ্ম্মই দিব, ঈশ্বৰে দিব, ন্যায় আৰু বিবেকবুদ্ধিয়ে দিব। তেওঁৰ মিছা বন্ধু-বান্ধৱে

খোটখাই তেওঁক ধ্বংস কৰিবলৈ ধৰিছে। কিন্তু যেয়ে যিহকে কওক, আমি চেষ্টা কৰি মানুহটোক ৰক্ষা কৰিব লাগিব, নতুবা আমাক ঈশ্বৰে দণ্ডিব ; এই কথা নিশ্চয় !"

মৰ্ম্মেশ্বৰ।—"নিশ্চয়, নিশ্চয়, এশবাৰ নিশ্চয় ! এইটো By Jove ! বৰ অন্যায় কথা। What the world is comming to !— I beg your pardon মোক আপনি 'মাফিব' অৰ্থাৎ ক্ষমা কৰিব বুজিছে নে, মই ইংৰাজী ফোলোৱাটো proper মানে উচিত হোৱা নাই, এইটো Slip of the tongue, অৰ্থাৎ জিভাৰ পিছলনি। মই কৈছিলোঁ, ইন্দ্ৰৰ শপত ! সংসাৰখন কিহৰ ফালে গৈছে কব পাৰে নে ? আমি প্ৰাণপণে মিষ্টৰ ডেকাক ভাল কৰিবলৈ চেষ্টা কৰিব লাগে। নিশ্চয় নিশ্চয়।"

এনেতে চিৰস্তাদাৰৰ খেলৰ ওৰ পৰিল। তেওঁ "কি হৈছে" বুলি সোধাত, মই লম্বোদৰ ডেকাৰ বিষয়ে কি কৰা যাব বুলি তেওঁক সুধিলোঁ। তেওঁ কলে, "কৰিব একো নোৱাৰি। হিন্দুধৰ্ম্মৰ মতে তেওঁৰ জাত গল, আৰু উদ্ধাৰ নাই। ডোমৰ ভাত খালে বামুণৰ জাত কত থাকে হেঁ ?" মই উত্তৰ দিলোঁ, "যতে থকা উচিত ততে থাকে। অপাৰগপক্ষত বামুণে ডোমৰ হাতে ভাত খালেও তেওঁৰ জাত নেযায়। যোৱা উচিত নহয়। হিন্দুধৰ্ম্ম উদাৰ ধৰ্ম্ম। আপোনাসকলে হে তাৰ মৰ্ম্ম নুবুজি তাক অনুদাৰ পাতিছে।"

খেল-পগলা ফয়চলানবিচে দেখোন এনেতে মুখ বজাই উঠিল, "নেথাকে হেঁ, জাত নেথাকে। তুমি হিন্দুধৰ্ম্মৰ বিষয়ে একোটো নেজানা। হিন্দুধৰ্ম্মৰ ওপৰত মতামত প্ৰকাশ কৰাটো তোমাৰ অনধিকাৰ চৰ্চ্চা।"

মই খঙতে পকি-জকি উঠি উত্তৰ দিলোঁ, "অনধিকাৰ-চৰ্চ্চা যদি কাৰবাৰ, সেইটো আপোনাৰ হে। আপুনি খেলৰ বাহিৰে আন কিবা জানে বুলি মই নেজানো। আপুনি হিন্দুধৰ্ম্মৰ সম্পৰ্কে যদি কিবা জানিলেহেঁতেন তেন্তে এনে ঠেক মনৰ কথা নকলেহেঁতেন। আপুনি জনাখন শাস্ত্ৰ হিন্দুশাস্ত্ৰ নহয়, সেইখন ঢেকিঠোৰা-শাস্ত্ৰ হে। হিন্দু-শাস্ত্ৰই মানুহক খুন্দিগুড়ি কৰিবলৈ নকয়, ঢেকিঠোৰা-শাস্ত্ৰই হে তেনে ব্যৱস্থা দিয়ে। এই কথা সহজ জ্ঞানেই ৰিভিয়াই কব লাগিছে। কিন্তু, চিৰস্থাদাৰ ডাঙৰীয়া আৰু ফয়চলানবিচ ডাঙৰীয়া, আপোনা-লোক এই দেশত এৰাগছেই গছ হৈছে, হওক তাত আপত্তি নাই, আৰু আপোনালোকে ভোটৰ-কচু মূৰ্খ পণ্ডিতেৰে সৈতে গোটখাই দুখীয়া লম্বোদৰক পিণ্ডত দিছে দিয়ক, কিন্তু ঈশ্বৰে আপোনালোকক ইয়াৰ প্ৰতিফল দিব নিশ্চয় জানিব।" এই বুলি মই একেছাৰেই তাৰপৰা উঠি গুচি আহিলোঁ।

লাওখোলা।

কলিকাতাৰ ফালে "বাগান বাড়ী" কাক বোলে, অসমীয়া মাহুহৰ ভিতৰত ভালমানে তাক "খায় নে কাণত পিন্ধে" কবই নোৱাৰে। ভিকহু বদনামৰ চেকাৰে কলা-মলা অসমত, বিদেশী মানুহৰ আগত লাজ নলগাকৈ উলিয়াব পৰা অত্ তত্ এক ৰিডৰ বাটত দুষৰ এঘৰ মানুহৰ দুটা এটা ঘৰৰ বাহিৰে সৰহখিনি অসমীয়া মানুহৰ ঘৰ, তাহানি পুৰাণত লিখা বকদল ঋষিৰ ঘৰ; আৰু শোৱাপাটী, বিদূৰৰ শয্যাৰে ৰিজাব পৰা; এনে স্থলত "বাগান বাড়ীৰ" বাতৰি তেওঁ-লোকৰ পক্ষে আদাৰ বেপাৰীৰ জাহাজৰ খবৰৰ নিচিনা বুলিব লাগে। মানুহৰ ঘৰুৱা আৰু বাহিৰা দুসাজ কাপোৰৰ দৰে, কলিকতাৰ প্ৰায় চহকী গৃহস্থৰ দুখন ঘৰ থাকে; এখনৰ নাম তেওঁলোকে "বসতবাড়ী" আৰু আনখনৰ নাম "বাগানবাড়ী" ৰাখিছে। বসতবাড়ী মানে সদায় বাস কৰি থাকিবৰ ঘৰ, আৰু বাগান বাড়ী মানে, বসত বাড়ীত থাকোঁতে থাকোঁতে ভোতা হোৱা মন-গা তালৈ লৈ গৈ শণাই চোকা কৰি আনিবৰ অৰ্থে ৰখা ঘৰ। চহৰৰপৰা বেগা মেলি পোৱা আঁতৰত, আম কঠাল লিচি কল নাৰিকল আদি ফলৰ গছ, গোলাপ সেউতী মালতী জাঁই যুঁতী আদি ফুলৰ গছ, "ক্ৰটন" "পাম", পাণৰ-মাহী আদি স্বদেশী-বিদেশী নানা বৰণীয়া নানা ঠগীয়া পাতৰ গছ থকা, আৰু ৰৌ-বাহু আদি পোহনীয়া মাছেৰে ভৰা পুখুৰী এটা আৰু ইটাৰে

সৈতে ধুনীয়া পকীঘৰ এটা বা দুটা থকা শুৱনী বাগিছা এখনকে বঙ্গলা মাতেৰে "বাগান বাড়ী" বোলে। বাগিছাৰ গৰাকীয়ে মাজে সময়ে দুই চাৰিজন সমনীয়া অন্তৰঙ্গ বন্ধু লগত লৈ, ঘোঁৰাৰ গাড়ীৰে বা ৰেলগাড়ীৰে নাইবা (নৈৰ পাৰত হলে) নাৱেৰে সেই বাগিছালৈ আহি, এই সংসাৰৰ বিস্তৰ দুখৰ-দিন-বালি ধুই এচিকটা আদচিকটা সুখৰ-দিন-সোণ উলিয়াই লৈ উপভোগ কৰে। তাত বৰশী নাইবা জাল আদি তামসিক অস্ত্ৰেৰে বাগিছাৰ ভিতৰৰ পুখুৰী নিবাসী আশ্ৰিত পালিত ৰৌ বাহু আদি মাছৰ প্ৰতি নিষ্কাৰণ বৈৰতাচৰণ কৰি সিহঁতক বধ কৰি সিহঁতৰ শবোৰ পেটত ভৰোৱা হয়; আম নাৰিকল লিচি আদি গছৰ ফল "জবৰ্দ্দস্তি" কৰি পাৰি উদৰান্তৰ্গত কৰা হয়; পুখুৰীত নামি জলকেলি কৰা হয়; আৰু মাছ-মঙহ আদিৰে ভোজ ভাত খাই অজগৰ পৰাদি পৰি থকা হয়। কোনো কোনোৰ বাগানত বাই-নাচ নটী-নাচ আৰু ফটিকাৰ বিভংস আমোদৰ ভৰসোত যে নবয় এনে নহয়; কিন্তু সেই বিধৰ কাম স্বভাৱ ভেদে কাৰ্য্য ভেদৰ নিয়ম অনুসৰি চলে বুলি ধৰিব লাগে। মুঠতে কবলৈ গলে, আফিচ কাছাৰী আদি বন্ধৰ দিনত বাগানৰ আমোদ আহ্লাদ খোলা হয়; সেই দেখি শনিবাৰ আহিলেই বাবু সকলৰ মুখত লোভৰ পানী ওলায়; আৰু শনিবাৰক "সোণৰ শনিবাৰ" নাম দি তেওঁলোকে আদৰকৈ মাতে।

এনে বন্ধৰ এদিনত বন্ধুবৰ নিৰ্ম্মলচন্দ্ৰ বানুৰ্জীৰ উচটনিত মোৰো গাৰ আৰু মনৰ চহৰীয়া মলি আৰু ঘামৰ ঘাঁহি গুচাবৰ মনেৰে তেওঁৰে সৈতে তেওঁৰ দমদমাৰ বাগানবাড়ীলৈ গতি কৰিলোঁ। আমাৰ লগত আৰু দুই চাৰিজন পালী বন্ধু যে নাছিল এনে নহয়,

কিন্তু বাই-নাচ আদি আন কোনো প্ৰচলিত উপসৰ্গ বা প্ৰত্যয় নাছিল গুণে, সেই বিধীয়া বন্ধুৰ লেখও কম হৈছিল। মোৰ সকৰেপৰা মাছ ধৰা বায়ু। নিৰ্ম্মল বাবুৰ বাগিছাৰ পুখুৰীত সেই বায়ুৰ পাল মোৰ মন-নাৱত ভালকৈ তৰি দিব পাৰিম, এই লোভত মই উছাহেৰে ওলালোঁ। ওলালোঁ বোলাটো ঠিক নহয় ; কাৰণ, কলিকতাৰ আলি-বাটত ৰাতি মতলীয়া মানুহক কনিষ্টবলে ধৰি থানালৈ টানি লৈ যোৱাদি বাস্তৱিকপক্ষত মোক সেই মাছ ধৰা বায়ুৱে ধৰিহে সেই বাগিছালৈ টানি লৈ গল, আৰু নিৰ্ম্মল বাবু নিমিত্তৰ ভাগী হল মাথোন। ৰাতিপুৱাই তপতে তপতে প্ৰকৃত স্বদেশী চাহ-পানী এবাটি পেটত পেলাই, নিৰম্বু নিশা শুকাই থকা শৰীৰৰ গুৰিত সেই কাৰ্য্যৰ দ্বাৰাই পানী এটোপা দি, সাত বজাৰ সময়ত ঘৰৰপৰা ওলাই, নিৰ্ম্মল বাবুৰে সৈতে গৈ, আঠমান বজাত তেওঁৰ বাগিছা পালোঁগৈ। তেওঁৰ লগত জলপানপাতি গৈছিল লগুৱা-লিকচৌ গৈছিল, খাবৰ-দাবৰ অনেক বই-বস্তু গৈছিল; গতিকে বাগিছা পায়েই আমি জলপান একোটাৰে, বাটত অলপ অলপকৈ ধোৱাঁই অহা পেটৰ খং-জুই মাৰ নিয়ালোঁহঁক। নিৰ্ম্মল বাবুৰ মানুহে আগদিনাই তালৈ গৈ মাছ ধৰিবলৈ জালোৱা ঠিক কৰি থৈছিল ; আমি গলতে সেই জালোৱাই পুখুৰীত জাল পেলাই দিলে। টনা বৰজালে পুখুৰীৰ এপাৰৰ পৰা সিপাৰলৈ লাহে লাহে মাছ চুচি টানি লৈ যাবলৈ ধৰিলে। জাল পাৰৰ ওচৰ চাপিলত তাত পৰা আৰু নপৰা সৰু বৰ মাছ বিলাকে, বৰা-ধানৰ আখৈয়ে তপত খোলাৰপৰা জপিয়াদি জপিয়াবলৈ ধৰিলে ; আৰু দৰ্শকসকলৰ মনেও লগে লগে, সেইটো গলও ! সেইটো ধৰও! সেইটো বৰ মাছও! এনেবিলাক উদ্বেগৰ ধ্বনি

কৰি জপিয়াবলৈ ধৰিলে। অন্তত ডাঙৰ ডাঙৰ বৌ বাহু মাছ আঠোটা কি দহোটামান ৰাখি, বাকীবোৰ নির্ম্মল বাবুৱে আকৌ পুখুৰীত এৰি দিবলৈ জালোৱাহঁতক কলত সিহঁতে তাকে কৰিলে। জালখন টানি বামলৈ তুলি আনিলত দেখা গল যে, মাছৰ লগতে তাত মানুহৰ লাওখোলা এটাও উঠিছে। সেইটো দেখি আমাৰ উৎসাহৰ সোতত ক্ষন্তেকলৈ এটা ভেটা পৰা যেন লাগিল। কি আপদ! মানুহৰ মূৰটো ওলালহি কৰপৰা! এই বুলি আমি সকলোৱে কোৱা-মেলা কৰিবলৈ ধৰিলোঁ। মোৰ হাতত চাহ-গছৰ লাখুটি এডাল আছিল, তাৰ আগেৰে আমাৰ আনন্দৰ বিঘিনি সেই লাওখোলাটো জালৰপৰা একৱাই পাবৰ ফালে অৰও দূৰলৈ পেলাই দি মৎস্য-পুৰাণৰ সেই আধ্যাৰ সেই থিনিতে পল পেলালোঁ।

ভোজন ব্যৱহাৰৰ দ্বিতীয় আধ্যা বং ধেমালিৰে আৰম্ভণ কৰি ৰন্ধা বঢ়া মাছ মঙহ পিঠা ভাত আদিৰে সমাপন কৰা গল। সেই আধ্যাৰ বহল বিবৰণ দিয়াটো যুগুত যেন বিবেচনা নকৰোঁ; কিয়নো সেই লোভলগা বিবৰণ শুনি আমাৰ পাঠকসকলৰ মুখৰ পানী অনাহকত পৰাৰ বাহিৰে আন একো নহয় আৰু সেই পানীৰ নিবৃত্তিৰ উপায় ততালিকে কৰিব নোৱাৰাৰ বাবে আমাৰ গাতে দোষে ছুব।

তৃতীয় বা শেহ আধ্যা হাতত লৈ কোৱা যাওক যে সেই ৰাতিটো আমি বাগিছাতে থাকি কটাবৰ মনস্থ কৰি ৰাতিৰ যোগ্য খোৱা শোৱাৰ আয়োজন কৰিলোহঁক। তাৰ ঘৰৰ ভিতৰত শুৱৰ সুন্দৰ আয়োজন অনেক। গাখীৰৰ ফেনৰ নিচিনা শুকুলা নির্ম্মল

শোৱাপাটী, আৰু সেই শোৱাপাটীৰ মান ৰক্ষা কৰি চলিব পৰা সুন্দৰ গাৰু আৰু চাৰিওফালে চকি মেজ আদি উপকৰণ বিস্তৰ। ঘৰৰ ভিতৰ বাজ বগা শিলৰ মজিয়াৰে জকৃজকীয়া আৰু বাৰ ছাল কৰা মাৰলি ৰহন সনা আৰু না নান নক্সা ছবি আদিৰে চকৃচকীয়া। নিৰ্ম্মল বাবুকে প্ৰমুখ্য কৰি সকলোৰে ঘৰৰ ভিতৰত সেই মন মোহা শোৱাপাটীবিলাকত শুবৰ দিহা কৰিলে; কিন্তু মই সেই মিহি বন্দৱস্তত উভহা উলিয়াই বাহিৰত পুখুৰীৰ পাৰৰ বগা শিলৰ খট্খটীৰ ওপৰত শুবলৈ ঠিক কৰিলোঁ। মোৰ মতলব আছিল এইটো যে, সুন্দৰ জোনাকত জুৰ ফুফুৰীয়া বতাহ গাত লগাই স্বভাৱৰ বিচিত্ৰ শোভা চাই অনন্ত আকাশৰ অনন্ত গৌৰৱৰ ফালে একচিতে চকুদি বিশ্বেশ্বৰৰ বিশ্বব্ৰহ্মাণ্ডৰ লীলা অনুভৱ কৰিবৰ সুবিধা পাম। নিৰ্ম্মল বাবুৱে মোৰ এই অদ্ভুত বন্ধৱস্তত দোৰ্যোৰ আপত্তি উত্থাপন কৰিলে। তেওঁ কলে "ই হবই নোৱাৰে। বাহিৰত শুই গাত নিয়ৰ লগাই চেচা লগাই তোমাৰ কাইলৈ গা বেয়া কৰক আৰু তেতিয়া মোৰ গাত দায় লাগিব। অকে তাৰ বাহিৰে পুখুৰীৰ পাৰত সাপ-সুপ কত কি ৰাতি ওলাব; এনে কথা অসম্ভব, কোনোমতে হবই নোৱাৰে।" মোৰ কিন্তু বামুণৰ গ, শুম বুলি দৃঢ় প্ৰতিজ্ঞা কৰি ৰহিলোঁ। মোৰ মইমতীয়া স্বভাৱৰ বিষয়ে নিৰ্ম্মল বাবুৰ জনা আছিল। তেওঁ যেতিয়া বুজিলে যে মোক মোৰ সঙ্কল্পৰপৰা লৰোৱা টান, তেতিয়া তেওঁ তেওঁৰ লগুৱাইঁতক সেই পুখুৰীৰ পাৰৰ খট্খটীৰ বগা শিলৰ ওপৰত মোলৈ শুবৰ দিহা কৰিবলৈ আদেশ কৰিলে; আৰু নিমিষতে সেই আদেশ প্ৰতিপালিত হল। আমি নিজ নিজ ঠাইত দীঘল দি দুখ ভাগৰৰ অন্তকাৰী টোপনিক মাতি নিৰ্জ্জাত-

হলোঁহঁক। দিনত নৈৰ পাৰত ঘৰিয়ালে গা ৰদাই পৰি থকা
ৰাতি পুখুৰীপাৰত মোক জোনাকত গা পোহৰাই পৰি থকা দেখি
নিশা বিমানত ফুৰা দেৱতাসকলে কি ভাবিছিল কব নোৱাৰেঁা,
কিন্তু তেওঁ লোকৰ ভিতৰৰ কোনো চিকাৰী দেৱতাই যে মোৰ
ওপৰত গুলি চলোৱা নাছিল এইটো ধুৰূপ; নতুবা তেওঁ মোক
আজি এই সাধু কৰলৈ জীয়াই নথৈ নিশ্চয় মোৰ ছালেৰে
তেওঁৰ চৰাঘৰ সজালেহেঁতেন। এই নিমাত নিফুট ৰাতি এটা
বৰ আহুকালৰ কথা হৈছিল যে, বাগিছাৰ গৰাকী নির্ম্মল বাবুৰ
মনে মনে থাকিব নোৱাৰা স্বভাৱৰ নাকে ঘোঁট ঘোঁট শবদ কৰি
শোৱনি-ঘৰ তলপ-ওপৰ কৰি তেওঁৰ ওচৰত শোওঁতাসকলৰ শান্তিভঙ্গ
কৰিছিল। মই দূৰৰপৰা সেই অপৰূপ শবদ শুনিছোঁ। আৰু তেওঁৰ
ওচৰত ঘৰৰ ভিতৰত নোশোৱা বাবে নিজৰ বুধিক ধইন ধইনকৈ শলা-
গিছোঁ। জোনৰ সুবিমল জোনাকে মোৰ গোটেইটো গা বুৰাই দিলে,
মই আনন্দত আপ্লুত হলোঁ। এইদৰে জোন আৰু তৰাৰে ভৰপুৰ নীল
আকাশলৈ চাই ঈশ্বৰৰ সৃষ্টিকৌশল আৰু মহিমাৰ বিষয় ভাবি
থাকোঁতে থাকোঁতে, কেতিয়া কোনটো ছেগত কব নোৱাৰেঁা,
মনেমনে টোপনিয়ে আহি মোৰ মূৰৰপৰা ভৰিলৈকে ঢাকি কলা
কাপোৰ এখন মোৰ গাৰ ওপৰত পেলাই দিলে; আৰু সেই
কার্য্যত বিনা প্রতিবাদে মই মৈমান হোৱা দেখি হবলা, মোৰ চকু
কাণ আদি বাহিৰৰ বন্নুৱা লগুৱা ইন্দ্রিয়বোৰে ৰোহ পাতি ধর্ম্মঘট
কৰি নিজৰ কাম-বন বন্ধ কৰি দিলে।

এইদৰে "স্বাধীনতা হীনতায়স্থাত নাবাচি" টোপনিৰ "দাসত্ব
শৃঙ্খল ভৰিত পিন্ধি, কিমান পৰ আছিলেঁা কব নোৱাৰেঁা; কিন্তু

হঠাৎ কোনোবাই মোৰ ভৰিত চেঁচা হাত এখন দিয়া যেন পালোঁ। চাট্ কৰে টোপনিয়ে মোৰ গাৰপৰা, ওপৰত কৈ অহা কলা কাপোৰখন তুলি নিলে। আৰু কাৰবাৰ এই কেইষাৰ কথা মোৰ কাণত পৰিল ;— "হেঁগা বাবু মশায়! তোমাৰ কি আৰ ঘুম ভাঙ্গবে না? ওঠনা একবাৰটি, আমাৰ একটু কথা বলবাৰ আছে।" মই খকমককৈ উঠি বহিলোঁ। দেখোঁ, পাৰি নিদিয়া শাৰী পিন্ধা, ওৰণীৰে আদথিনি মুখ ঢকা, কুৰি-বাইশ বছৰ বয়সীয়া বঙ্গালী তিৰোতা মানুহ এজনী মোৰ আগতে থিয় হৈ আছে। তিৰোতাজনীৰ মুখখন শেতা বিবৰ্ণ, যেন তাত কোনো-বাই দুখৰ ডাঠ ৰহণ সানি থৈছে। দুপৰ ৰাতি মই অকলশৰীয়া, এনে সময়ত এই গাভৰু তিৰোতাজনী কৰপৰা কিয় আহি মোৰ ওচৰত থিয় হৈ আছে, আৰু লোকে দেখিলে বা কি বুলিব, কি নিন্দাৰ কথা হব, এই কথা ভাবি মোৰ লাজ ভয় দুইটা সমানে লাগিল। মাতত সুৰ কঠুৱা আৰু তাল খৰ দি মই তাইক সুধিলোঁ, "তই কোন? ইমান ৰাতি মোৰ কাষলৈ কিয় আহিছ?" তিৰোতাজনীয়ে মিহিকৈ উত্তৰ দিলে, "আমি কে, এখনই বলছি, ব্যস্তহবেন না মশায়। কিন্তু, তাৰ আগে বলুন দেখি আপনি কে? কাৰ পৰামৰ্শ শুনে আজ আপনি আমাকে টানাহ্যাচড়া কোৰে ন্যাস্তানাবুদ কৰলেন? হেঁগা বাবু, তোমাৰ কাছে আমি এলুম, না তুমি আমাৰ কাছে এলে? আচ্ছা উল্টোচাপ দেখছি!" মই আচৰিত হৈ মাত লগালোঁ, "কি কয় অ, এইজনীয়ে! মই কেতিয়া তোক টনা আজোৰা কৰিলোঁ? আৰু কেতিয়া তোৰ কাষলৈ আহিলোঁ? তোৰ মতলবটো কি? ৰাতি গোলমাল এটা পকাই মোৰ গাত বদনাম

দি দাঁড়ি ধন উলিয়াই লবলৈ আহিছ হবলা? সি কথা নেচে-। নির্ম্মল বাবুৰ বাগিছাত এনেকুৱা বেয়া শ্রেণীৰ মানুহ থকা বুলি জনাহেঁতেন মই কেতিয়াও ইয়ালৈ নাহিলোঁহেঁতেন। এই বাগিছাত এক্ষন্তেকো ভাল মানুহৰ থকা উচিত নহয় দেখিছোঁ। সি যি হওক, তই ভালে ভালে মোৰ কাষৰপৰা যা; নাইবা মালী আৰু দৰোৱানইতক মাতি তোৰ চুলিকোছাত ধৰোৱাই এতিয়াই মই তোক চোচেৰোৱাই উলিয়াই দিয়াম!" মোৰ ভাবুকি শুনি মানুহজনীয়ে মিচিকীয়া হাঁহি মাৰি সমিধান দিলে, "বাবুজী স্থিৰ হও, পাগলামী কৰোনা। তোমাৰ কাউকে ডাকতে হবেনা। আমাৰ দু-একটা দুঃখেৰ কথা আছে তা তোমাকে বলে এখনই চলে যাব। আমি তোমাৰ সঙ্গে ঝগড়া কৰতে আসিনি; দু-একটা কথা বলে-মনটা একটু হালকা কৰতে এসেছি মাত্র। দৰওয়ান মালীকে আৰ ডাকাডাকি কেন, তাদেৰ চেয়ে ঢেৰ মস্ত লোকও আমাৰ মাথাৰ ছেড়া চুল এক গাছিতে হাত দিতে পাৰেনা! ওগো বাবু, বলি ব্যস্ত হইওনা। তোমাদেৰ একটুতেই ব্যস্ত হোয়ে ওঠা স্বভাব আছে তা আমি জানি, কিন্তু তা না হোয়ে নাহয় একটু স্থিৰ হয়ে আমাৰ কথাটাই শুনলে, তাতে আৰ হানিটা কি?—পুৰুষ! পুৰুষ! হে ভগবান! তুমি কি দিয়ে এই জিনিষটাকে গড়েছ জানিনে, জলেৰ নীচে লুকিয়ে পৰে থেকেও তাদেৰ হাত থেকে নিস্তাৰ নেই!" মানুহজনীৰ কথা শুনি, আৰু তাইৰ কথা কোৱা গতিটো দেখি মই তধা লাগিলোঁ, আৰু মোৰ বুকুখন অলপ অলপকৈ লৰিবলৈ ধৰিলে। মই মনটো ডাঠকৈ মাত লগালোঁ, "কি তই পানীৰ তলত লুকাই পৰি থকাৰ কথা বলকিছ? পুৰুষে

তোক কি কৰিলে, কি দৌৰাত্ম্য কৰিলে? নিশ্চয় এইজনী মতলীয়া তিৰোতা; কৰবাৰপৰা আহি কিবা কু-মতলবেৰে ৰাতি এই বাগিছাত সোমাইছেহি। দৰোৱান! দৰোৱান!”

মোৰ কথাষাৰ ধুকাওঁতে নুধুকাওঁতেই তাই তাইৰ তৰ্জ্জনী আঙ্গুলিটো মোৰ আগত জোকাৰি মাতি উঠিল, “চুপ! বলি খবৰ্দ্দাৰ চুপ! ফেৰ যদি তুমি আমাকে মাতাল বলে অপমান কৰবে তো, তোমাৰ ভাল হবে না বলছি। আগে যাৰ দোষে যা হয়েছিলুম হয়েছিলুম; সে সব হোয়ে গেছে। এখন আমি খাৰাপ মেয়ে নই! মাতাল নই! কোনও কু মতলবে তোমাৰ কাছে আসিনি! খবৰ্দ্দাৰ আৰ সে ৰকম কথা মুখ থেকে বেড় কৰবে না, যা কৰলে কৰলে।”

তিৰোতাজনীয়ে ইমান তেজেৰে সৈতে এই কথা কেইষাৰ কৈছিল যে, মই থমকি গলোঁ। আৰু মোৰ গাৰ জোখটো দীঘলে কুঁচি গৈ কমি যোৱা যেন পালোঁ। এনেতে হঠাৎ মানুহজনীৰ চকুৰে সৈতে মোৰ চকু একে হল। দেখি তবধ মানিলোঁ যে, তাইৰ চকুৰপৰা অসংখ্য জুইৰ ফিৰিঙতি ওলাইছে আৰু মুখৰ ভিতৰৰ দাঁতবোৰ, পুহমহীয়া জাৰৰ ঠেতুৱাইত কঁপা মানুহৰ দাঁতৰ দৰে, এপাৰিৰ ওপৰত এপাৰি পৰি ঠক্‌ঠক্ শবদ-কৰিছে! এইবাৰ শঁচাকৈয়ে মোৰ বুকুত ভয়ে বাহ ললে, মুখৰ মাত হৰিল আৰু মই শোটমোত খাই পৰিলোঁ। মোৰ অৱস্থা দেখি তাই ক্ষন্তেকতে শান্তমূৰ্ত্তি ধৰি মিহিকৈ মাত লগালে, “তুমি না জেনে আমাকে সেই ৰকম কথা বলেছিল, আমি বুঝতে পেৰেছি। আৰ বলোনা। আমি খাৰাপ লোক নই। কোনও খাৰাপ মতলবে

আমি তোমাৰ কাছে আসিনি। দুখেৰ কথা একটা আদটা বলবাৰ জন্য তোমাৰ কাছে এসেছি। তুমি একটু মন দিয়ে শুনলেই আমি কৃতাৰ্থ হোয়ে চলে যাব।"

মই উত্তৰ দিলোঁ—"বাৰু, কি কব খুজিছা কোৱাঁ, মন দি শুনিম।" তিৰোতাজনীয়ে কবলৈ আৰম্ভ কৰিলে। তাইৰ সেই কথাৰ অবিকল অসমীয়া ভাঙ্গনী তলত দিলোঁ।—

"এই বাগিছাখন আজিকালি কাৰ কব নোৱাৰোঁ, কিন্তু আগেয়ে ইয়াৰ গৰাকী আন এজন আছিল। সি আজি ডেৰকুৰি বছৰৰ কথা। সেইজনা সমন্ধত মোৰ জেঠাল আছিল। মোৰ স্বামীৰ মুখ মই দেখিবলৈকে নেপালোঁ। আমাৰ বিয়াৰ এমাহৰ পিচতে তেওঁ জহনীত পৰি থুকাল। মই তেতিয়া মোৰ আই বোপাইৰ ঘৰত উমলি ভাত খোৱা সৰু ছোৱালী। মোৰ ঢকাচমকাকৈ মনত পৰে, হঠাৎ এদিন আবেলি আমাৰ ঘৰত কোঢ়াল লাগি পৰিল্। মই ঘৰৰ আগচোতালত আমাৰ ওচৰচুবুৰীয়া এজনী সমনীয়া ছোৱালীৰে সৈতে উমলি আছিলোঁ; কোঢ়াল শুনি, কি হল বুলি ঘৰৰ ভিতৰলৈ লৰ মাৰি আহি দেখিলোঁ যে, আইয়ে হিয়া মুৰ ভুকুৱাই কান্দিছে, বোপায়ে বহি চকুৰ পানী টুকি থাকি থাকি 'মোৰ কি হল ঐ!' বুলি একোবেলি মাতি উঠিছে। পেহী আৰু আমাৰ বুঢ়ী বেটীজনীয়ে দীঘলকৈ ৰাউচি জুৰি কান্দি গছৰ পাত সৰাইছে। তেওঁলোকৰ কি হল মই একোটো বুজিব নোৱাৰি, তেওঁলোকৰ লগতে কান্দিবলৈ ধৰিলোঁ। ভালেমান বেলিৰ মুৰত কোঢ়াল কমি আহিলত পেহী আৰু বুঢ়ী বেটাজনীয়ে মোক বৰঘৰৰ ভিতৰলৈ মাতি লৈ গৈ

মোৰ হাতৰপৰা শঙ্খৰ খাৰু লোৰ খাৰু সোণৰ বালা সোলোকাই ললে আৰু কপালৰ সেন্দুৰ মছি দি কলে যে মই সেইবোৰ আৰু পিন্ধিব নেপায়, কাৰণ মোৰ স্বামী মৰিল। মোৰ স্বামী কি পদাৰ্থ তেতিয়া মই ভালকৈ একোকে নুবুজিছিলোঁ, মাত্ৰ লোকে মোক ঠাট্টা আৰু ধেমালিকৈ কোৱা কথাৰপৰা এই ফেৰা বুজিব পাৰিছিলোঁ যে, কিছুমান দিনৰ আগেয়ে মোৰে সৈতে যে লোকৰ লৰা এটাৰ বিয়া হৈছিল, যি বিয়া মোৰ ধেমালিৰ পুতলাৰ দৰা-কন্যাৰ বিয়াৰ নিচিনা বুলি মই সদায় ভাবিছিলোঁ, সেই লৰাটোকে ইহঁতে মোৰ স্বামী বোলে। মোৰ সেই কথাটো সমুলি ভাল নেলাগিছিল, আৰু লোকে সেই লৰাটোকঁ মোৰ স্বামী বুলি মোক জোকালে মোৰ বৰ খং উঠিছিল। মই ভাবিছিলোঁ, মই পুতলাৰ দৰা কন্যা পাতি বিয়া দিয়াদি আয়ে ধেমালিকৈ আমাৰ বিয়া পাতি ৰং কৰিছিল; বিয়াও ভাগিল ধেমালিও ভাগিল, গল কথা গুচিল; সদায় সেই এক্কেটা পুৰণি কথাকে লৈ মোক সকলোৱে জোকাই থাকে কিয় কব নোৱাৰোঁ। শেহত মোৰ মনত সেই কথা অসহনীয় হৈ উঠিছিলগৈ। সেই নিমিত্তে তেতিয়া পেহী আৰু বুঢ় বেটীৰ মুখে মোৰ স্বামী মৰি যোৱাৰ কথা শুনি মই পেটেপেটে সন্তোষ পালোঁ; ভাবিলোঁ আপদ গল; আজিৰপৰা আৰু কোনেও মোক তাৰ কথা কৈ জোকাই থাকিব নোৱাৰে; আৰু মোৰ আই-বোপাইৰ লগ আৰু ঘৰ এৰি লোকৰ ঘৰলৈ যাবলৈকো কোনেও কব নোৱাৰে। কিন্তু, মোৰ হাতৰপৰা তেওঁলোকে খাৰু কেইডাল কাঢ়ি নিয়াত হে মই নথৈ বেজাৰ পাইছিলোঁ। মই পেহীক সুধিলোঁ 'পেহী,

বাৰু খাৰু কেইডাল নিছ নে, কিন্তু কাইলৈ মোক পিন্ধিবলৈ দিব লাগিব। পেহীয়ে চকুৰ পানী টুকি উত্তৰ দিলে, “আৰু খাৰু পিন্ধিবলৈ নেপাৱ মইনা! তই বাৰী হলি! বাৰী মানুহে খাৰু পিন্ধিব নেপায়। মই জানো কেতিয়াবা খাৰু পিন্ধা দেখিছ?” এই কথা শুনি মই ফেঁকুৰি ফেঁকুৰি খুব কান্দিলোঁ।

“মই আই-বোপাইৰ আলাসৰ লাডু আছিলোঁ! বোপাই ধনী মানুহ, আৰু তেওঁৰ সন্তান-সন্ততিৰ ভিতৰত ময়েই। তুমি সহজেই অনুমান কৰিব পাৰা মই কেনে আদৰুৱা আছিলোঁ।

“মোৰ শহুৰৰ ঘৰ আমাতকৈও চহকী। জোৰাঁয়েকৰ শোকত মোৰ আই-বোপাই জুৰুলা হল। পাঁচ বছৰৰ ভিতৰতে এজনৰ পিচত এজনকৈ দুয়ো ধুকাল। মই নিঠৰুৱা হলোঁ। ধন-সম্পত্তি মাটি-বাৰী মোৰ একোৰে অভাৱ নাছিল; কিন্তু মতা মানুহ অভিভাবকৰ অভাৱত সেইবোৰ দেখিব-শুনিবলৈ কোনো নাইকিয়া হল। কিছুদিনৰ আগেয়ে মোৰ শহুৰেো মৃত্যু হৈছিল। শাহু মোৰ বিয়াৰ আগেয়েই ধুকাইছিল। মোৰ জেঠালৰ বাহিৰে নিজৰ মানুহ বুলিবলৈ কোনো নাছিল; গতিকে মই তেওঁৰ ঘৰলৈকে উঠি আহিবলৈ থিৰ কৰিলোঁ। তেওঁ বৰ উৎসাহেৰে মোক আনিলে আৰু মোৰ ধন-বস্তু মাটি-বাৰীৰ ভাল দিহা-পোহা কৰিবলৈ গাত ললে।

“তেতিয়া মোৰ বয়স ওঠৰ বছৰ, আৰু মোৰ মহাশত্ৰু ৰূপযৌৱনৰ মোৰ গাত মহা পয়োভৰ। তুমি এতিয়াও মোক দেখি নিশ্চয় অনুমান কৰিব পাৰিছাঁ মই কেনে শুৱনী ছোৱালী আছিলোঁ।

"মই আই বোপাইৰ ঘৰত থাকোঁতে, মোৰ জেঠোত কেনেকুৱা মানুহ মই নেজানিছিলোঁ; কিন্তু তেওঁৰ লগলৈ আহি দুই-চাৰি দিনৰ ভিতৰতে মই তেওঁৰ জঘন্য স্বভাৱ চৰিত্ৰৰ চিনাকি পালোঁ। কোনোবাই দোৰ্ঘোৰ মদপী আৰু বেশ্যাশক্ত মানুহৰ আহি বিচাৰিলে মোৰ জেঠোতৰ ফালে আঙ্গুলিয়াই দিলেই যথেষ্ট হব। ঘৰত তেওঁৰ সতী লক্ষ্মীৰ নিচিনা ঘৈণীয়েকক তেওঁ ভৰিৰে ঠেলি পেলাই নটীৰে সৈতে খোৱা-লোৱা কৰি পশুতকৈও অধইচ জীৱন কটাইছিল। বাৰীৰ ঘাঁহেৰে সৈতে গোহালিৰ গৰৰ বাহি নহাদি ঘৈণীয়েকে সৈতে তেওঁৰ বাহি নাহিছিল। মই তেওঁৰ ঘৰলৈ আহিহে বুজিব পাৰিলোঁ যে কি এটা ভয়ানক ভুল কৰিলোঁ আৰু সেই ভুলেই কিজানি মোৰ ইহকাল পৰকাল দুইটাৰ সৰ্ব্বনাশ কৰিব। মনত এই কথা খেলালতে মই তেওঁৰ আশ্ৰয় এৰি আকৌ আমাৰ আগৰ ঘৰলৈ উভতি যাবলৈ সঙ্কল্প কৰি মোৰ জাক সেই কথা কলোঁ। মোৰ কথা শুনি জাৰ নিৰ্ম্মল মুখ কলা পৰি গল; চকুৰ পানীৰে তেওঁৰ চকু চলচলীয়া হল। কিছুমান পৰৰ মূৰত চকুৰ লো টুকি তেওঁ কলে, 'ভনীটি! জীৱনত বিধতাই মোৰ সুখ নিলিখিলে, নতুবা তুমিও মোক এৰি যাবলৈ ওলাবা কিয়! সৰহ নকওঁ, তুমি মৰা-বাৰী মই জীয়া-বাৰী; স্বামী সুখৰপৰা তুমিও বঞ্চিত ময়ো বঞ্চিত। তোমাক দুখ পতিয়াবলৈ পাই ক্ষন্তেকমান সুখৰ ছাঁ দেখিছিলোঁ; গোসাঁয়ে তাক সহিব কেলৈ!'

"বাইদেওৰ চকুৰ লো আৰু হিয়াৰ তলিৰপৰা ওলোৱা এই কেইষাৰ কথাই মোক সমূলি ঘটুৱালে; আৰু মই যি থাকে

কপালত ভাবি তাবপৰা গুচি যোৱা সঙ্কল্প পৰিত্যাগ কৰি তাতে থাকিলোঁ।

"লক্ষ মানুহৰ ভিতৰত এটা দুটাৰ মনেহে কেতিয়াবা-কাচিৎ অৱস্থা আৰু সময়ৰ সৈতে তমোময়কৈ লগা দীৰ্ঘল যুঁজ যুঁজি শেহত জিকিব পাৰে। এনেস্থলত মোৰ নিচিনা নিঃসহায় দুৰ্ব্বল ছোৱালীয়ে কিছুকাল সেই দুৰ্দ্দান্ত দুই শত্ৰুৰে সৈতে যুঁজি শেহত ঘাট মনা আচৰিত কথা নহয়। কিছুমান দিনৰ মূৰত জেঠালৰ ঘৰত বাস কৰা সেই অপূৰ্ব্ব অৱস্থাৰ উভঁহাবিলাক মৰি মোৰপক্ষে সি মিহি হৈ পৰিল। তেওঁৰ অদ্ভুত অসহনীয় স্বভাৱ চৰিত্ৰৰ উৎপাতবোৰ মোৰ চকু-কাণে সহিবলৈ শিকিলে; আৰু তাৰো কিছুমান দিনৰ মূৰত তাত দোষ বা পাপৰ হুল মোৰ চকুৰে একেবাৰেই নমনা হল।

"এইখিনিতে কোৱা আৱশ্যক যে, মই মোৰ জেঠোতৰ ঘৰলৈ যাবৰ দিনাৰেপৰা তেওঁৰ পপীয়া চকু মোৰ ওপৰত পৰিছিল; আৰ তেওঁৰ নানাবিধ গঢ়-গতিত সেই কথা ফুটি ওলাইছিল। মই মোৰ বিষম বিপদ বুজিও, ঈশ্বৰৰ চৰণত একান্ত নিৰ্ভৰ কৰি জাৰ মৰমৰ মায়া-জৰিডাল ছিঙিব নোৱাৰি তাতে আছিলোঁ। দিনকেদিনে মোৰ বৰজনাই মোক জালত পেলাবলৈ নানা চক্ৰান্ত কৰিবলৈ ধৰিলে। শেহত অজগৰ সাপৰ আকৰ্ষণত নিৰুপায় হৰিণী তাৰ মুখৰ ভিতৰত সোমোৱাদি গৈ মই পাপ-অজগৰৰ মুখত সোমালোঁ; মোৰ সৰ্ব্বনাশ ঘটিল। কলঙ্কৰ পাচি মই মূৰত তুলি ললোঁ। এই বাগিছাৰ সেইটো ঘৰতে মই মোৰ পপীয়া জীৱন পাষণ্ড জেঠোতৰ সৈতে আমোদ-প্ৰমোদত কটাই-

ছিলোঁ। মোৰ জাই তেওঁৰ স্বামীৰে সৈতে মোৰ জঘন্য ব্যৱহাৰ লক্ষ্য কৰি হতাশ হৈ এদিন যি কেইষাৰ কথা কৈছিল, সেই কেইষাৰ কথা আজিলৈকে মোৰ মনত আছে। জেঠোতে তেওঁৰ ঘৰৰপৰা মোক উলিয়াই লৈ এই বাগিছাৰ ঘৰলৈ আহিবলৈ ওলাইছে, এনেতে জাই চুলি মেলি বলিয়াৰ দৰে হৈ কৰবাৰপৰা লৰি আহি দুহাতে বক্ষু চপৰিয়াই মোৰ ফালে চাই কলে, 'নলিনী! শেহত তয়ো এনেটো কাম কৰিলি! চুকতে থাকি তই ভাল মোৰ বুকুত কামোৰ মাৰিলি!' পাপ-ফটিকাৰ ৰাগিত মতলীয়া হৈ, তেতিয়া জাৰ সেই হিয়া ভাগি ওলোৱা কথাৰ উত্তৰত মই মাথোন হো-হো কৰে হাঁহিলোঁ। পিশাচৰ হাঁহিৰ নিচিনা মোৰ সেই হাঁহি শুনি জাই আকৌ ইয়াকে মাথোন কলে;—'আইৰ ঘৰলৈ যা ম, দুই হাতে থাম; বিধতাই বোলে, মই পিচে পিচে যাম। তই যা, যা,যা, ময়ো কাল হৈ তোৰ পিচে পিচে যাব লাগিছোঁ!' সঁচাকৈ কব লাগিলে, জাৰ সেই কথা কেইষাৰ মোৰ অন্তৰত শেল সোমোৱাদি সোমাইছিল; আৰু তেতিয়াই মনত বৰ ধিক্কাৰ লাগিছিল; কিন্তু সেই সন্তাপ সেই ধিক্কাৰ ততালিকে উৰি গল, কাৰণ তেতিয়া মই পাপ- পুখুৰীত ডিঙিলৈকে তল যোৱা; তাৰপৰা মোৰ উঠিবৰ শকতি নাই।

"দুখুনী জাৰ মৰ্ম্মভেদী কথা অচিৰতে মোৰ গাত ফলিয়ালে। ছমাহ যাওঁতে-নেযাওঁতেই মোৰ পাপৰ পৰাচিত ঘটিল, মই গৰ্ভাৱতী হলোঁ। পাপিষ্ঠ জেঠাল যদিও পশুতকৈও অধম, তথাপি হিন্দুসমাজৰ ভিতৰত তেওঁ এজন বৰ-মূৰীয়া আছিল। দুৰ্ব্বল হিন্দুসমাজে, ধনৰ বলেৰে বলী তেওঁক এৰিবলৈ সাহ গোটাব নোৱা

নাছিল; বৰং সেই সমাজে তুৰিমুৰি কৰিব নোৱাৰাকৈ তেওঁহে ধনৰ সোপাৰে সমাজৰ মুখত সোপা দি থৈছিল। কিন্তু এইবাৰ তেওঁৰ ভয় হল। তেওঁ ভাবিলে এশ গৰু মাৰিলে বাঘৰো মৃত্যু বুলি কয়; কিজানি ইমানটো ডাঙৰ কলঙ্ক এইবাৰ তেওঁ চন্তালিব নোৱাৰেই। সেইদেখি তেওঁ মোৰ গৰ্ভ নষ্ট কৰিবলৈকে মনেতে সঙ্কল্প কৰি সেই কাৰ্য্যৰ অৰ্থে খুব চেষ্টা কৰিবলৈ ধৰিলে। কিন্তু তেওঁৰ সকলো চেষ্টা বিফল হল। বীৰ পুৰুষে শেহত কি কৰিলে কওঁ শুনা।

"এদিন ৰাতি মোৰ টোপনিত পাষণ্ডই মোৰ টেটুটো চেপা মাৰি ধৰি মোক বধ কৰিলে। পাপিষ্ঠৰ এটা পৰম বিশ্বাসী পামৰ লগুৱা বা লগৰীয়া আছিল। তাৰে সৈতে লগলাগি মোৰ ডিঙিত এটা ডাঙৰ শিল জৰিৰে বান্ধি দি সেই ৰাতিয়েই মোক এই পুখুৰীত পেলাই দি পাপিষ্ঠই কলঙ্কৰ হাতৰপৰা উদ্ধাৰ হল। পাপীৰ হাতত মোৰ প্ৰাণ যোৱাৰ দিনাৰেপৰা আজিলৈকে মই এই পুখুৰীতে পৰি আছিলোঁ। বেচ আছিলোঁ, শান্তিত আছিলোঁ; এই স্বাৰ্থপৰ দুখৰ সংসাৰত, জোন বেলি তৰা, বিশেষকৈ পুৰুষৰ মুখ মোৰ চকুত নপৰা হৈ আছিল। আহা কি শান্তি! কি আৰাম! তুমি কিহৰ বাবে, কি আখেজত আজি মোক জালোৱাৰ হতুৱাই দাজোৱাই লটিঘটি কৰি মোৰ শান্তি ভঙ্গ কৰি এই দৰে পাৰত পেলাই দিয়ালাঁ? মোৰে সৈতে তোমাৰ কোনো শত্ৰুতা কোনো কালে নাছিল। তোমালোক মতামানুহে তিৰোতা মানুহৰ ওপৰত দৌৰাত্ম্য কৰিবলৈ আৰু নেৰা নে? চিৰকাল আমাৰ ওপৰত তোমালোকে জুলুম কৰিয়েই থাকিবা নে?

"হৰি হৰি! তিৰোতাৰ জীৱন দুখৰ জীৱন! তাক আৰু দুৰ্ভগীয়া কৰিবলৈ মতা সদায় সাজু! বিয়া কাক বোলে তাক জনাৰ আগেয়েই, আৰু স্বামী কাক বোলে তাক চকুৰে দেখাৰ আগয়েই, অৰ্থাৎ প্ৰকৃত-পক্ষে স্বামীক পোৱাৰ আগেয়েই মই স্বামী হেৰুৱালোঁ, বিধৱা হলোঁ! তোমালোক পুৰুষৰ কেনে যুক্তি! কেনে ন্যায়! তোমালোক আপোন পেটীয়া স্বাৰ্থপৰ জাতি। তিৰোতাৰ আগত বৰ মতা বোলোৱা তোমা-লোকৰ স্বভাৱ। সত্য ত্ৰেতা দ্বাপৰ যুগৰ "বাতিল" ব্যৱস্থা শাস্ত্ৰবিলাক তোমালোকৰ আজি কালিৰ আইন; শ্ৰীৰামপুৰৰ 'নতুন পঞ্জিকাৰ' দৰে সি কেতিয়াও কোনকালে পুৰণি হব নেজানে। আৰু আইন কৰোঁতা সকল অৱশ্যে পুৰুষ মানুহেই। সত্য ত্ৰেতা দ্বাপৰৰ ৰজা গল, ৰাজত্ব গল, বৈদিক পৌৰাণিক কত কি ধৰ্ম্ম গল, আচাৰ গল, ব্যৱহাৰ গল, আন কি বগা আৰ্য্যবোৰৰ গাৰ বৰণ সলণি হৈ তেওঁলোক কলা হলগৈ; কিন্তু সেইবোৰ যুগৰ সমাজৰ মানুহে চলিবলৈ কৰা আইনৰ সলনি নাই; সি মোট নসলোৱাকৈ তেনেই জীয়াই আছে! আৰুবেলি পানী হৈ সোঁ চাপৰিটো তল গৈছিল, এইবেলি সি শুকাই টকলানি হৈ আছে; তুমি তাতে জোবাৰা এটা মাৰি গাটো ধুই নাহাগৈ কিয়? তোমালোকৰ ন্যায় মতে স্মৃতিশাস্ত্র মতে বিচাৰ কৰি চালে তুমি দেখিবা যে তাত এতিয়াও পানী আছে, তুমি মনুৰ মতে এতিয়াও তাত জোবোৰা মাৰি আহিব পাৰা গৈ। কিবা বোলেনে, 'ওলটো বুজিলি ৰাম' তোমালোক মতা মানুহ; পুৰুষে পুৰুষে ওলোটা বুজিহে তোমালোকে সকলো হেৰুৱাই এই নীহ অৱস্থা পাইছাহি। তোমালোকৰ লক্ষণ ধ্বংসৰ ফালে, তেহেলৈ তোমালোকে যিহকে কোৱা। তোমালোকৰ ভিতৰৰ কোনোবা-কাচিৎ এজন দুজনে

তোমালোকৰ অন্যায় ব্যৱহাৰ দেখুৱাই তিৰোতাৰ প্ৰতি ভদ্ৰ আৰু ন্যায় ব্যৱহাৰ কৰিবলৈ তোমালোকক যদি কয়, তেন্তে তোমালোকে কঁকালত টঙালি বান্ধি উঠি সেই বক্তাজনক কিলাবলৈ যোৱা আৰু নানা অত্যাচাৰ উৎপাত তেওঁৰ ওপৰত কৰা! বিদ্যাসাগৰে আমাৰ হৈ আৱাবচেৰেক কথা কোৱাৰ বাবে তেওঁক তোমালোকে নকৰিবৰ-ছকৰি কৰিলা। গালি-শপনি নিন্দাৰে তেওঁক তোমালোকে পুতি পেলাত এযবীয়া কৰি এৰিলা। ন্যায় আৰু ধৰ্ম্মৰ ব্যৱহাৰ তোমালোকৰ পৰা তো আমি পাব নোৱাৰোঁৱেই, তোমালোকে যি স্মৃতিশাস্ত্ৰ মানো বুলি কোৱা, সেই শাস্ত্ৰই বিহাৰ দৰেও কিন্তু তোমালোকে আমাৰ প্ৰতি ব্যৱহাৰ কৰিবলৈ অমান্তি হোৱা। ধইন তোমালোক! বিদ্যাসাগৰে শাস্ত্ৰ-সাগৰ মথি তাৰ পৰা বিধৱাৰ বিয়াৰ ব্যৱস্থা উলিয়াই তোমালোকৰ আগত ধৰিলে, তোমালোকে নানা তৰ্কজাল পাতি সেই ব্যৱস্থা টিলিকি মাৰি উৰাই দিবলৈ চেষ্টা কৰি নোৱাৰি শেহত তেওঁক গালি পাৰি ৰণ জিকিলা। তোমালোকৰ গুণৰ কথা তিন দিন তিন ৰাতি কৈ থাকিলেও ওৰ নপৰে। আমি এবাৰ স্বামী হেৰুৱাই তোমালোক পুৰুষৰ ব্যৱস্থা মতে দুনাই বিয়া কৰিব নোৱাৰোঁ; কিন্তু তোমালোকলৈ হলে সেই বাট একেবাৰেই মুকলি ৰাজআলি; ঘৈণী মৰি থাকক যতবাৰ হয়, তোমালোকে যিমান যাৰ মন যায় বিয়া কৰি থাকিবা; তালৈ শাস্ত্ৰই হাতত ছাতি ধৰি তোমালোকক আদৰি লগে লগে লৈ যাব। ছিঃ! এনেখন শাস্ত্ৰ তোমালোকৰ? এনেকুৱা তোমালোক! এনেকুৱা এইখন সংসাৰ! এইখন সংসাৰৰ গৰাকী কোন? আপোন-পেটীয়া মতা কেইটাৰ বাহিৰে ইয়াৰ আন কোনোবা গাৰকী আছে যেন মনে নধৰে।

এইখিনিতে মই মাত লগালোঁ, "শুনিছানে ৰোলোঁ, জানি শুনি আজি আমি তোমাৰ শান্তিভঙ্গ কৰা নাই। নজনাত হে এই কাণ্ড ঘটিছে। এতিয়া কি কৰিলে আমাৰ গাৰপৰা দায় যাব আৰু তোমাৰো আকৌ শান্তি স্থাপন হব কোৱাঁ, মই নিশ্চয় তাকে কৰিম।"

তিৰোতাজনীয়ে উত্তৰ দিলে, 'আকৌ মোক এই পুখুৰীৰ পানীত পেলাই দিয়াঁ, তেনেহলে মই আকৌ আগৰ ঠাইতে আগৰ দৰে নিশ্চিন্ত হৈ শুই থাকিম; আৰু নুমোৱা অগণি নজলে।" মই কলো "দিম পেলাই; কিন্তু এটা কথা;—তোমাক মই যেনে দেখিছোঁ এই অৱস্থাত তোমাক পুখুৰীত পেলাই দিলে মোক নৰহত্যা অপৰাধত পুলিচ ধৰি লৈ যাব আৰু মোৰ ফাঁচী হব।" মোৰ এই কথা শুনি মানুহজনীয়ে পিশাচৰ দৰে ইমান হাঁহিলে যে শেহত তাই মাটিত বাগৰি পৰিও তাইৰ হাঁহিৰ ওৰ নপৰা হল। তাইৰ সেই বিকট হাঁহিত মোৰ বুকু কঁপিবলৈ ধৰিলে। তাই হাঁহি হাঁহি বাগৰি গৈ গৈ শেহত পুখুৰীৰ পাৰৰ সিফালৰ খাৱৈত পৰিল। মই চকিদাৰ চকিদাৰ বুলি মাতিলত, বাগিছাৰ চৌকিদাৰ লৰি আহিল! মই তাক কলোঁ, "সেইয়া দেখিছ নে?" সি সুধিলে "কি দেউতা?" মই উত্তৰ দিলোঁ "সেইজনী তিৰোতা মানুহ, মতলীয়াই নে কি মই কব নোৱাৰোঁ, বাগৰি গৈ খাৱৈত পৰিছে।" চকিদাৰে তথা লাগি অলপমান বৈ কলে, কতা দেউতা! মই দেখোন একো দেখিবলৈ পোৱা নাই; দেউতাই কি জানি কিবা সমাজিক দেখিছিল হবলা। উঠক দেউতা, ইয়াৰপৰা বলক, ভিতৰত শোৱাকগৈ; এই বাগিছাত দেও আছে, বাহিৰত শোৱা ভাল নহয়।" মই "বাক বল যাওঁ" বুলি কৈ তাক কলোঁ, "দেখ, যোৱাৰ আগেয়ে তই চাচোঁন বাৰু খালটোত কি আছে।" সি মোৰ কথা মতে চাই কলে, "অ,

এইটো আজি ৰাতি পুৱা জালত উঠা সেই লাওখোলাটো। ইয়াক দূৰৈত পেলাই দিব লাগিছিল, ইয়াতে কোনে পেলাইছিল কব নোবাৰোঁ।” এই বুলি সি জেওৰা এচলা আনি তাৰ আগেৰে সেই লাওখোলাটো দূৰলৈ মাৰি পঠিয়াব খোজোঁতেই মই “ৰবি ৰবি” বুলি তাক হাক দি কলোঁ, “পুখুৰীৰ বস্তু আকৌ তাক পুখুৰীতে পেলাই দে, সি আগেয়ে যত আছিল ততে থাওক।” চকিদাৰে সেই কথাত অমত প্ৰকাশ কৰিব খোজোঁতেই মই অকৌ কলোঁ, “নহয়, তই জনা নাই, বাগিছাৰ ওচৰত পৰি থকা তাক পুলিচে দেখিলে নানা সন্দেহ কৰি আমাক দিগদাৰি কৰিবৰ সম্ভৱ ; সেই দেখিহে কৈছোঁ যে তাক পুখুৰীতে পেলাই দিয়াই হে ভাল।” পুলিচৰ নাম শুনি চকিদাৰে ভয় খাই আৰু একো নকৈ সেই লাওখোলাটো আকৌ পুখুৰীত পেলেই দিলে। মই তাৰপৰা উঠি আহি ভিতৰত শুবৰ চেষ্টা কৰিলোঁ, কিন্তু আৰু টোপনি নাহিল। কেতিয়া ৰাতি পুৱাই কেতিয়া ৰাতি পুৱাই ভাবি বাটচাই থাকোঁতে ৰাতি পুৱাল। “গোষ্ঠ বৰ সকাম এটা আছে” বুলি নিৰ্ম্মল বাবুক কৈ তেওঁলোকৰ আগেই মই সেই বাগিছাৰপৰা গুচি আহিলোঁ।

মলক্ গুইন্-গুইন্।

—:o:—

"হেয় অও! তোম কোন হ্যায়? দৰৱজাকা চামৃনে কাহে খাৰা হ্যায়?" ককালত পিতলৰ ছাপৰাচ আৰু মূৰত ৰঙা কলাৰে সানমিহলি কাপ্‌কাপ্‌ পাগুৰী পিন্ধা হিন্দুস্থানী ছাপৰাচী এটাই, মুগাৰ বৰ-চুৰিয়া আৰু এৰিয়াৰ মিৰ্জাই-চোলা পিন্ধা, গাত খনীয়া কাপোৰ আৰু হাতত বাঁহৰ লাখুটি লোৱা, শুদা ভৰি, ওঠত তামোলৰ ৰাং, মুখত তামোলৰ মোকোৰাৰে আদহীয়া বয়সৰ চহা মানুহ এজনক এইদৰে কেৰ্কেৰীয়া মাতৰে, এদিন পুৱা ৯ মান বজাত সম্বোধন কৰিছে। ছাপৰাচীৰ প্ৰশ্ন শুনি মানুহজনে উত্তৰ দিলে, "মই মোৰ পো মলখু বোপাক চাবলৈ আহিছোঁ। বতৰা কৈ দিয়াঁ ছাপ্‌লাঠি ককাই, মই আহিছোঁ বুলি।"

ছাপৰাচী।—"তোমাৰা কোই মলখু পো হিয়া নাহি হ্যায়। এইথু গুঁই-গুঁই চাহাবকা মোকান হ্যায়। হিয়াচে ভাগ যাও। নাহিতো চাহাব বাহাৰমে আয়কে তোমকু হিঁয়া দেখ্‌নেচে হামাৰা উপৰ বহুৎ গোচা কৰেগা।"

মানুহজন।—"নহয় ছাপ্‌লাঠি ককাই এইটো মোৰ নিজৰ লেৰেকা মলখু বাবুৰ ঘৰ মই জানো। তুমি নতুন মানুহ হবলা, সেই দেখি মোক চিনি পোৱা নাই। তুমি ভিতৰলৈ গৈ মোৰ কথা মোৰ লৰাৰ আগত কোৱাঁগৈ, সি এতিয়াই ওলাই আহিব।

ছাপৰাচী।—“বুঢ়াথু পাগলা হ্যায় না ক্যা কুচ মালুম নাহি হ্যায়। ইচকা মলখু বাবু লেৰকাকু হিঁয়া চাহবাকা কুঠিমে তল্লাচ কৰনে আয়া! যাও, ভাগ হিঁয়াচে! হিঁয়া তোমৰা মলখু-উলখু পৌ কোই নাহি হ্যায়। মগৰ, বাত নাহি শুনেগা তো তোমকু গৰ্দ্দান পাকৰকে হিঁয়াচে নিকাল দেগা।”

কথাষাৰ শুনি মানুহজন খঙত থৰ-থৰ-কৰে কঁপিবলৈ ধৰিলে। ক্ষন্তেক টভক মাৰি থাকি তেওঁ মাত লগালে, “কি কলি কটা কুকুৰ-ধূলি ছাপ্লঠি? তোৰ ইমানটো সাহ নে? তই মোৰ গলধনটোত ধৰি উলিয়াই দিবি? মোৰ নাম তোলন সাজতোলা বুলি কটা ভূ পাৱ নে নাই? তোৰ চাহাবৰ মই বাপেক বুলি তই বঙ্গালে জান নে নাই? কটা, তোৰ ইমানটো কেৰামত? এতিয়াই মোৰ লৰাক কৈ দি তোৰ দাঁত এটাই কেইটা ভঙ্গাম বুলি জানিছ নে বোলোঁ?”

এই কুথাবো অন্ত পৰিল, আৰু তোলন সাজতোলা আৰু ছাপৰাচীৰ মাজত জোটাপুটি লাগি পৰিল। দাঢ়ি গোফ খুৰুৰা মুখ, পাহ-কটা চুলি, উধনিয়া খোপা আৰু ফটুৱাই ফটা ভৰিৰে, আঢ়ৈ কুৰি বছৰীয়া গাৱঁলীয়া মানুহ এজনে হিন্দুস্থানী ছাপৰাচীটোৰে সৈতে জোটা-পুটি লগাই বাহিৰত হাই-উৰুমি কৰিছে শুনি মিষ্টাৰ মনক গুইন্-গুইন্ চাহব “কোন হাল্লা কৰ্তা?” বুলি হুকি মাৰি দি ভিতৰৰপৰা “শ্লিপিং চুট আৰু শ্লিপৰ” অৰ্থাৎ ৰাতি শুবলৈ যাওঁতে পিন্ধা ঢিলা চোলা আৰু ঠেঙা, আৰু ভৰিত চটি জোতাৰেই বাহিৰলৈ ওলাই আহিল। জোটা-পুটি লগা শালিকাই কোনো মানুহ সিহঁতৰ কাষ চাপি গলে ততালিকে জোটাপুটি ভাঙি আঁতৰাআঁতৰি হৈ চেকুচেকোৱাদি চাহাবক অহা

দেখিয়েই ছাপৰাচী আৰু তোলন দুয়ো জোটাপুটি ভাঙ্গি দুয়ো দুইকো এৰি আঁতৰ হৈ ফোপাই-জোপাই একেবেলিয়েই দুয়ো দুইৰো নামে চাহবৰ আগত গোচৰ দিবলৈ ধৰিলে।

ছাপৰাচী।—"দেখিয়ে হজুৰ! এইথু বুঢ়া পাগলা না চোৰ কুচ ঠিকানা নাহি কাহাচে আয়কে হিঁয়া হাল্লা কৰনে লাগা। আউৰ হামকু বলতা উচকা কোই মলখু বেটাকা স্থাং মুলাকাত কৰাই দেনেকু। হাম ভালা কৰকে ইছকু চমজাইকে দিয়া যে এইথু চাহাবকা কুঠি, হিঁয়া উচ্কা মলকু লেৰকা কোই নাহি হ্যায়; লেকিন বুঢ়াথু হামকু গালি দেন লাগা।"

তোলন।—"হেৰ চাছোন বোপাই মলখু! তোৰ ছাপলাঠি নে টেকেলা কি এইটোৱে মোক গালিপাৰি টানি আজুৰি নগুৰ্ণাগতি কৰি কি অপমান বিলাক কৰিব লাগিছে! কুকুৰৰ সাহটো চাছোন, সি হেনো মোৰ গলধনটোত ধৰি মোক গতিয়াই ইয়াৰ পৰা উলিয়াই দিয়ে!"

তোলন সাজতোলাই এই কথা গুইন্-গুইন্ চাহাবৰ আগত কৈ চকুৰ পানী টুকিবলৈ ধৰিল। চাহাবে সাজতোলাৰ ফালে চাই গম্ভীৰ ভাবে কলে—"তুমি কৰপৰা আহিছে? কোন আছে? মই তোমাকে চিনি নাপাও। ইঁয়াৰপৰা এতিয়াই তুমি গুচি যাব লাগে।" এই বুলি চাহাবে সাজতোলাৰ ফালে পিঠি দি ছাপৰাচীৰ ফালে মুখ কৰি আকৌ কলে—"ছাপৰাচী, এই বুঢ়াকু হিঁয়াচে বাহাৰ যানে বল। লেকিন গালি দেও মৎ, মাৰ মৎ, হাল্লা কৰ মৎ।"

এই কেইষাৰ কথাৰে৷ অন্ত পৰিল, মলক গুইন্-গুইন্ চাহাবে চট্ চট্-কৰে চটি জোতাৰে নিজৰ ভৰিৰ তলুৱাত কোবাই ঘৰৰ ভিতৰ সোমাই অন্তৰ্দ্ধান হল। পুতেকৰ ব্যৱহাৰ দেখি বুঢ়া তোলন সাজতোলা চৰগ-পৰা মানুহ যেন হৈ থৰ লাগি অলপ পৰ থাকি, "হেৰ মলখু! তই মোক চিনিকে নোপোৱাই হলিনে?" বুলি কওঁতেই, ছাপৰাচীয়ে তেওঁৰ হাতত ধৰি টানি লৈ গৈ তেওঁক ৰাজআলি পোৱালেগৈ। বুঢ়া মৰ্ম্মান্তিক হৈ, "হে পৃথিবী মাতৃ! তুমি দুফাল হোৱাঁ, মই তোমাৰ গৰ্ভত সোমাও" বুলি কৈ এটা দীঘল হুমুনিয়াহ কাঢ়ি, যি বাটেদি আহিছিল সেই বাটে দিয়েই তাৰপৰা গুচি লগ!

এইথিনিতে এই বুঢ়াৰ চিনাকিটো দিয়া যাওক আৰু মলক চাহাবৰ আখ্যানৰো যৎকিঞ্চিৎ আভাষ দিয়া যাওক। এওঁ চেটিয়া গাৱঁৰ তোলন সাজতোলা। চেটিয়া গৱঁত তোলন এজন গণ্য মান্য মানুহ। দিহিঙৰ গোসঁয়ে তেওঁক সাজতোলা পাতি সম্মানিত কৰিছে। গাৱঁৰ লৰা ডেকা বুঢ়া সকলোৱেই তেওঁৰ হাক-বচন শুনি আৰু তেওঁক মানি চলে। সাজতোলা দুটা লৰাৰ বাপেক; এটাৰ নাম মলখু আৰু আনটোৰ নাম পুণাৰাম। সাজতোলাই পুণাইক খেতি-বাতি কাৰিবলৈ শিকাই তেওঁৰ লগতে ৰাখিছিল, আৰু ৰবটো লৰা মলখুক্ লখীমপুৰজিলাত দেউনাথ খাজাঞ্চীৰ ঘৰত লাচনি-পাচনি বন-বাবি কৰি আৰু লগেলগে লেখা পঢ়া শিকিবলৈ থৈছিল। মলখুৰ বুধিটো সৰুৰেপঁৰা জোঙা আছিল গুণে, সি বন-বাবিৰ অন্তত যি ফেৰা আহৰিপাইছিল সেইফেৰা কালত তাক লেখা পঢ়াত—লগাই দি বিদ্যাৰ বাটত ভৰ ভৰ-কৰে সোমাই

যাবলৈ ধৰিলে। মাহেকে পষেকে বাপেক জিলালৈ আহি মলখুক ঘৰলৈ লৈ গৈছিল, আৰু ঘৰত তাক দুদিন চাইদিন ৰাখি আকৌ জিলাত থৈ গৈছিলহি। কালক্রমত মলখু এণ্ট্রেঞ্চ পৰীক্ষাত উঠিল আৰু অসমীয়া ছাত্ৰৰ নিমিত্তে চৰ্কাৰৰ ঘৰৰপৰা দিহা কৰা জলপানী পাই কলিকতাত এল-এ পঢ়িবলৈ আহিল। খাজাঞ্চিৰ ঘৰত থকা শেহ ডোখৰ কালতে মলখুৰ খোপা ক্ৰমশঃ টুটি গৈ টিকনিত পৰিছিল, কলিকতা পায়েই সি একেবাৰেই অন্তৰ্দ্ধান হল। লালুকীৰ নেজ সৰিলে সি ভেকুলি হৈ জপিয়ায়; আমাৰ মলখুৰও ওলোটা ফালৰ নেজ অৰ্থাৎ টিকনি সৰি কলিকতা চহৰৰ অলিত তেওঁ জপিয়াই "কলৈ যাওঁ গোপাল, কলৈ যাওঁ কুপাল" লগালে। একালে টুটিলে আন ফালে বাঢ়ে, এই নিয়ম মতে মলখু টিকনিত টুটিল হয়, কিন্তু উপাধিত বঢ়িল। খোলাখুলিকৈ কবলৈ গলে, কলিকতাৰ কলেজৰ হাজিৰা-বহিত আৰু চিঠি-পত্ৰ আদি আন কাকত-পত্ৰতো তেওঁৰ নামৰ পিছত গগৈ উপাধি গজিল। ইংৰাজ পণ্ডিতে বোলা "ল অৱ ইভলিউচন" যাক বঙ্গালী পণ্ডিতে বিবৰ্ত্তনবাদ বুলি তৰ্জমা কৰিছে, সেই নিয়ম মতে, কলিকতাৰ বালাম নামৰ চাউল, ৰসগোল্লা সন্দেস নামৰ মিঠাই, আৰু লুচি কচুৰি নামৰ পিঠাৰ সহায়ত, মাহচেৰেকৰ পিছত শ্ৰীমান মলখু গগৈ মিষ্টৰ এম্ গগৈ হৈ পৰিল। দুবছৰৰ পিছত, ওভোটা-কোলৰ নিচিনা বুধিৰ মলখুৱে এল, এ, পৰীক্ষাটো কোনোমতে খুচি ধৰিলে আৰু কলিকতা গেজেটত তৃতীয় বিভাগত তেওঁৰ নামটো তৃতীয়াৰ চন্দ্ৰৰ দৰে উদয় হল। বি, এ, পৰীক্ষাটোকো তেওঁ সেইদৰেই কাবু কৰিবৰ মতলবেৰে "চেণ্ট জেভিয়াৰ্চ" কলেজৰ তৃতীয় বাৰ্ষিক শ্ৰেণীত ভৰ্ত্তি হল। কাতি মাহৰ পহিলা তাৰিখটো মনতৰাখিব লগীয়া দিন; আমাৰ মহলেও মিষ্টৰ

এম গগৈৰ; কাৰণ সেইদিনা গধূলি পাঁচ বজাত মিষ্টাৰ এম গগৈয়ে দেশী চুৰিয়া চোলা চেলেঙক কূটা ছিঙ্গি এৰি হেট কোট পেণ্টলুন পিন্ধি চাহাব হৈ ডাক্তৰ চৰ্কাৰৰ "চায়েঞ্চ এচোচিয়েচনৰ" বক্তৃতা শুনিবলৈ গৈছিল। আঘোনৰ শেহ পষটোকো কাতিৰ পহিলা তাৰিখৰ শালপতিয়েক বুলিলে হয়, কিয়নো, সেই পষতে তেওঁৰ নামেও তেওঁৰ সাজৰ পিছ ধৰি, পুৰণি লেতাটো ফুটাই তাৰ ভিতৰৰপৰা পোক গুচি পখিলা হৈ ওলাল। অৰ্থাৎ মিষ্টৰ এম, গগৈ মলক্ গুইন-গুইন (Mullock Gwyn-Gwyn) হল। কেৰেলুৱাটো গৈ থাকোঁতে তাক কোনবাই ছুই দিলে যেনেকৈ সি থমকি গোটবান্ধি ঘূৰণীয়া হয়, সেইদৰেই আমাৰ মলখু চাহাব পঢ়া-শুনাৰ বাটত বাটবুলি থাকোঁতেই, চাহাবী সাজ 'খানা' আৰু নামে তেওঁক ছুই দি থমকাই দিলে, আঁৰু তেওঁ হেট কোট পট্লুণে সৈতে গোটবান্ধি ঘূৰণীয়া হল। অধিক কি, মলক্ গুইন-গুইন চাহাব বি, এ, পৰীক্ষাৰ ঘূৰনীয়া মেৰটোত সোমাই গৈ ঘূৰি ঘূৰি আকৌ আগৰ ঠাইতে ওলাবলৈ ধৰিলে, কোনোমতে অলপো আগবাঢ়িব নোৱাৰাত পৰিল; অৰ্থাৎ পোনাই কবলৈ গলে, তেওঁ "ফেল" হল। ইফালে চৰ্কাৰৰ ঘৰৰপৰা পোৱা জলপানীৰো ওৰ পৰিল, আৰু তেওঁৰ কাপোৰ-কানীও কলা হল। অগত্যা তেওঁ কৰে কি, ঘৰলৈকে উভতি যাবলৈ থিৰ কৰিলে। দুখৰ কথা কি কবা, গুইন-গুইন চাহাবে, চান্দনি বজাৰত প্ৰস্তুত চাহাবী কোটেৰে ঢকা বহল পিঠি-খন "চিভিলাইজেচনৰ বেটোলত" অৰ্থাৎ সভ্যতাৰ ৰণত দেখুৱাই ঘৰমুৱা হৈ অসভ্য আসাম দেশলৈ অগত্যা যাব লগীয়াত পৰিল। অদৃষ্টই কলিকতাৰ সাকৰা মাটিৰপৰা তুলি নি আসামৰ কটুৰ মাটিত মলক চাহাব[illegible] দিয়া বাবে তেওঁ চক্ খাই কিছুমান দিন গাজলি

পোখা একো নেমেলাকৈ আছিল ; কিন্তু শেহত দয়ামর হাকিম পটিয়চ্‌-চাহাবৰ দয়াত তেওঁ স্কুলৰ চব্‌ ইন্সপেক্টৰৰ বিষয়খন পালে। টেঙৰ কলা মলক্‌ চাহাবৰ এটা গুণ আছিল ; তেওঁ বগা চাহাবসকলৰ ভৰিত ভালকৈ তেল-টেঙা ঘঁহিব জানিছিল ; গতিকে তেওঁ অলপ দিনৰ ভিতৰতে চব্‌ইন্সপেক্টৰৰ মোটটো সলাই তহচিলদাৰৰ মোট-টোত সোমাবলৈ পালে।

এইখিনিতে কোৱা আৱশ্যক যে. পো তুলিতালি ডাঙৰ-দীঘল কৰি তাৰ ঘটন-পিটন খাম বুলি বাটচাই থকা বাপেক তোলন সাজ তোলা অৰু মাক সাজতোলানী আশাত নথৈ নৈৰাশ হল। মলক চাহাবে আসামলৈ উভতি যোৱাৰ দিনৰেপৰা, তেওঁলোকক আন কোনো প্ৰকাৰ সহায় কৰা দূৰৈত থাওক, এদিনো দৰ্শন দিবলৈকে নগল। মাকে পুতেকক মতাই হুৰি নোযোৱা দেখি শেহত সাজ-তোলা আৰু পুণাইক পঠিয়াই দি কৈ পঠিয়ালে যে, “মোৰ গা বৰ বেয়া ; সৰহ দিন আৰু মই নিজীওঁ। এই বাৰ য়দি সি নাহে, তেন্তে মই এতিয়াই মৰিলোঁ বুলি সি এৰিব।” কিন্তু বামুণেই মৰক বা লণ্ডনেই ছিগক,” অৰ্থাৎ মাকেই মৰক বা পৃথি-বীয়েই ওলটক, মিষ্টৰ গুইন-গুইন “নলৰন্তি নচৰন্তি।” সাজতোলা নিৰুপায় হৈ শেহত চাহাবৰ এজন কলিকতীয়া বন্ধুৰ কাষলৈ গৈ, “লৰাটোক” বুজাই-বৰাই কোনোমতে তেওঁলোকৰ লগত ঘৰলৈ পঠি-য়াই দিবলৈ খাটিলে। বন্ধুৰ বুজনিত চাহাব অলপ কুমলিল। চাহাবে বাপেকক কলে, “অল্‌ ৰাইট্‌” মই যাম ; ‘বট্‌’ কিন্তু ৰাজআলিৰপৰা ঘৰলৈ যাবলৈ যিটো পথাৰৰ মাজেদি আলি আছে, সেইটো বৰ ‘নেৰ’, অলপ বহল কৰিব লাগিব, নতুবা মই সেই ঠেক আলিত বুট-জোতাৰে

যাব নোৱাৰিম ; কিজানি পিছলি পৰিব পাৰিম, তেনেহলে হকলু মাটি।" সাজতোলা।—"নপৰ বোপাই নপৰ ; আজিকালি পানী বোকা একো নাই শুকান। সেই আলিটো বহল কৰিবলৈ মই ইমান খৰচ কত পাম ? তাৰ বাহিৰে, লোকৰ মাটিৰ ওপৰেদি আলি ; লোকে তাক বহলাবলৈ দিব কেলৈ ?"

মলক্।—"আচ্ছা আলি বহলাব নোৱাৰা যদি কি কৰিবা। কিন্তু পুখুৰীৰ গেলা পানী হলে মই খাব নাই পাৰিম ; খালে মোক একদম্ মেলেৰিয়া আৰু কলেৰা দোনো পাকুৰিব।"

সাজতোলা।—"আমাৰ সাত পুৰুষ সেই গেলা পানী খায়েই মৰি গল, এতিয়া বিলাতী পানী কত পাম বোপাই ! তুমি এইবোৰ আসোঁৱাহ বিচাৰিলে কেনেকৈ হব মোৰ সোণাই !"

মলক।—"আচ্ছা, তুমি এটা কাম কৰাঁ ; আজি গোটাচেৰকে মাটিৰ চৰু কলহ কিনি লৈ যোৱাঁগৈ। মই কাইলৈ যাম। অলপ বালি আৰু এঙ্গাৰ গোটাই থবা ; 'ফিল্টৰ' কৰি পানী কেনেকৈ চেকি লব লাগিব, হেইটো মই কিজানি বতাই দিম।"

সাজতোলা।—"বাৰু বোপাই মই তাকে কৰিম ; কিন্তু তই মোৰে সপত যাব লাগিব ; নগলে মাৰ কান্দি-কাটি এধামৰা হব।"

মলক।—"অৱশ্য অৱশ্য যাম। যাম বুলি মই 'প্ৰমিচ' মানে প্ৰতিজ্ঞা কৰিলোঁ। যেতিয়া 'ডিউটি বাউণ্ড' যাম। আইক কৰা বেছি 'চেণ্টিমেণ্ট' নকৰিবলৈ ? কৰিলে কোনো 'ফয়দা' নাই। কিন্তু এটা কথা ; তাত মই ভাত খাবলৈ হুবেলা গা ধুব নোৱাৰোঁ। তোমালোক ভেকুলি বেঙৰ নিচিনাকৈ পানীত পৰিয়েই থাকা। তেনে কৰিলে মোৰ পানী লাগিব,

চৰ্দ্দি হব, জ্বৰ আহিব, বহুৎ 'তক্লিপ্' হব। আৰু জ্বৰ হলে 'বাই জোভ! হু উইল্ চেভ্ মি? ন ব্লডি ডক্তৰ, ন ব্লুমিং মেডিচিন দেয়াৰ!"

সাজতোলা।—"নালাগে তুমি আমাৰ দৰে দুবেলা গা ধুব মোৰ বোপাই, পুৱাবেলা এবাৰ ধুলেই হব!"

মলক।—"অল ৰাইট বট্," ৰাতি পুৱাই গা নোধোৱাকৈ মোক 'ছোট হাজিৰি' দিব লাগিব ; নতুবা মোৰ 'হেল্‌ঠ' মানে স্বাস্থ্য নষ্ট হব।"

সাজতোলা।—"ছোট হাজিৰি মানে কি বোপাই ? তোৰ কি নষ্ট হব ? ৰাতিপুৱাই তুমি তাত কাৰো ওচৰত হাজিৰা দিব নালাগে।"

মলক।—"ইচ্ ইচ্ তুমি একো নুবুজা, ছোট-হাজিৰি মানে হাজিৰা নহয়, খানা। প্ৰাতঃভোজন। ৰাতিপুৱাৰ খানা।"

সাজতোলা।—"এতিয়া বুজিলোঁ। কোনো খাব নোপোৱা বস্তু নহয় তো ? খাব পোৱা বস্তু কিয় খাবলৈ নিদিম। দুপৰ বেলিলৈকে তোক শুকাবলৈ দিম কিয়, মোৰ সোণাই! তোৰ মাৰে চিৰা সান্দহ নানা ৰকমৰ পিঠা পিঠা-গুৰি টেকেলিয়ে টেকেলিয়ে তোলৈ সাঁচি থৈছে ; তই যত পাৰ খাবি ; গা নোধোৱ নালাগে ধুব।"

মলক।—"গুড্‌নেচ্ গ্ৰেচ্চ্!' মোক মাৰিবলৈ বন্দৱস্ত কৰি থৈছানে কি ? 'হু দি ডেভিল উইল্ টেক্ ইয়ৰ ব্লুমিং চিৰা পিঠা, এণ্ড্ পৰ্টিকিউলাৰ্লি দেট্ ডেলিকেচি ইয়ৰ পিঠা-গুৰি ?' বোলোঁ। সেইবোৰ 'ডেঠ্' মানে মৃত্যু! মোক ৰাতিপুৱাই এপিয়লা চাহ, আৰু কণি এটা বা দুটা ফ্ৰিজাই দিবা, বচ্। কণি পোৱা যাব তো ?"

সাজতোলা।—"আমাৰ ঘৰবে দুজনী হাঁহে কণি পাৰিছে, পোৱা নাযাব কিয় ?"

মলক —"হাঁহ কণি! 'হৰিবোল!—অল্‌ৰাইট, আই নো ইউ পিপোল আৰ ষ্টিল ষ্টিপ্‌দ্‌ ইন্‌ ডার্ক্‌নেচ্‌!' আচ্ছা চলি যাব! 'আই উইল মেনেজ এনি হাউ।' চোৰাঁছোন দেউতা! তোমাক মই এটা কথা কওঁ; তুমি 'অফেন্স্‌' নলবা, 'আই মিন টু চে' বিৰক্ত নহবা। তুমি যেতিয়া মোৰ ওচৰলৈ আহাঁ তেতিয়া বগা কাপোৰকানি পিন্ধি আহিবা। তোমাৰ গাত মলিৰে কলা কাপোৰ দেখিলে মোৰ বৰ 'চেম' হয়, মানে মই বৰ লাজ পাওঁ; আৰু মোৰ 'চর্ভেণ্ট্‌ আই মিন্‌' লগুৱা-হঁতেই বা মোক কি ভাবিব। কোট পেণ্ট্‌লুন্‌ পিন্ধি আহিব পাৰিলে মই বৰ সন্তোষ পাম।"

তোলন।—"বোলে সাত পুৰুষত নহল গাই, কঁৰীয়া লৈ খীৰাবলৈ যায়। মৰিবৰ কালত মই এতিয়া ঠেঙা পিন্ধি বহুৱাৰ ভাও দিম! বোপা, তইঁতে যিমানকে লেখা পঢ়া শিকিছ, কিন্তু তইঁতৰ বুধিবিলাক কিবা কলিকতীয়া বেকা হৈ গৈছে।"

মলক!—"অল্‌ ৰাইট্‌। হোৱট্‌চ্‌ দি গুড্‌ অব্‌ ডিচ্‌কচিং উইথ্‌ এ— এ— ?' বাৰু, 'গুডবাই'! তুমি যোৱাঁ, মই কাইলৈ যাম।"

পিছদিনা আমাৰ মলক চাহাব ঘৰলৈ গৈ কি কৰিলে কেনেৰূপে চলিলে, সেইবোৰ বহলাই লেখিবলৈ গলে এখন পুৰাণ পুথি হব। মুঠতে ইয়াকে কওঁ যে, প্ৰথমতে কলা কাপোৰ পিন্ধি মাক আৰু ভায়েক তেওঁৰ ওচৰলৈ অহা বাবে তেওঁলোকে এজাউৰি বক্তৃতা শুনিলে। গাৱঁৰ অঙহি-বঙহি মিতিৰ কুটুম যি তেওঁক চাবলৈ আহিছিল, কোনেও তেওঁৰপৰা একোপালি নোপোৱাকৈ ঘৰলৈ উভতি যাব পৰা নাছিল। হাতেৰে ভাত খাবলৈ আপত্তি আৰু মেজৰ ওপৰত ভাত নিদিলে খাবলৈ আপত্তি কৰাৰ বাবে, পুণাৰামে বাইঁৰ 'কাঁটা চামুচ

সাজি, আৰু থুৰা দিয়া পীৰাৰ ওপৰত মাকে ভাতৰ কাঁহী তুলি দিহে তৰণি পাইছিল। মুঠতে যি তিন দিন মলক চাহাব ঘৰত অছিল, সেই তিন দিনৰ ভিতৰতে তেওঁৰ মাক বাপেক ভায়েককে আদি কৰি গাৱঁৰ লগা-ভগা সকলোৱে দেও-দেও দেখি তেওঁ কেতিয়া তাৰপৰা ওলাই যায়, তাকে হে চিন্তিছিল।

ইয়াৰ মাহচেৰেকৰ পিছত মলক চাহাব কিবা এটা চৰ্কাৰী কামত মফস্বললৈ যাওঁতে, আলিৰ কাষৰৰ পথাৰত ম'হৰ পিঠিত উঠি ম'হ চৰাই থকা ভায়েক পুণাৰামে তেওঁক দেখিবলৈ পাই, উলাহত আগ পাছ সকলোকে হঠাৎ পাহৰি, সাধু কথাৰ শিয়ালৰদৰে আনন্দত আপ্লুত হৈ, মাত লগালে "হেৰঔ ককাইটি! কলৈ যাব ?" ম'হ-গুৱালে হাকিমক এঁইদৰে সম্ভাষণ কৰাটো কি 'বিয়াদপৰ' কথা হাকিমেহে তাক ভালকৈ বুজিব পাৰে ; গতিকে আমাৰ হাকিমে তৎক্ষণাত ছাপৰাচীৰ হতুৱাই ভায়েকক ধৰাই অনাই চৰ গোটাচেৰেক মৰাই গাতিয়াই দিয়ালে। কিল খাই পুণায়ে নিজৰ গৰুৱালি বুজিব পাৰি একোকে নামাতিলে। আৰু পুণাৰামৰ আহিঁ লৈ গছ-গছনি পহু-পতং চৰাই-চিৰিকতি বাটৰুৱা পথৰুৱাও নিৰ্ব্বাক। দেখি শুনি আমিও অবাক!

প্ৰথম দৰ্শনত ওপজা প্ৰেম।

সিদিনা বান্ধ গিৰীন্দ্ৰ বৰা ফোপাই-জোপাই আহি মোৰ আগত উপস্থিত। মানুহটোৰ গতিটো দেখি মই ভয়খাই গলোঁ; বোলোঁ কি হল? এওঁ কৰবাত ভৰা নাও বুৰাই আহিল নে কি, নাইবা বাটত বনৰীয়া ম'হ কি গঁড়ৰ খেদাখাই আহিল? মই তেওঁক আস্তবেস্ত কৰি কি হৈছে বুলি সুধিলত, বান্ধই তিনটা কি চাইটা দীঘল উশাহ সলাই লৈ মোক চকুৰ ঠাৰেৰ আঁতৰলৈ নিৰলাকৈ মাতি নি তলত লেখাদৰে কবলৈ ধৰিলে।—

"বান্ধ! মই বৰ মস্কিল এটাত পৰিহে তোমাৰ গুৰিলৈ আহিছোঁ। মোক কি হয় এটা বুধি-ভাগ দি ৰাখাঁ, নতুবা মই বিপাঙে মৰিলোঁ। মোৰ গঢ়টো তুমি জানাই; সৰুৰেপৰা কেৱল কবিতা, নাটক, "নভেল," ছাই আৰু ভস্ম, মাথা আৰু মুণ্ড কৰিয়েই গলোঁ। কবিতাৰ ৰস পিবলৈ পালে আৰু নাটক নভেলৰ সোৱাদ জিভাত লাগিলে বিশ্ব-ব্ৰহ্মাণ্ড গোটেইখনলৈকে পিঠি দিওঁ! নাটক পঢ়ি তাৰ নায়ক হবলৈ হেপাহ লাগে; কবিতা পঢ়ি হাঁ-হুমুনিয়াহ কাঢ়ি একাকাৰ কৰোঁ। সৰ্ব্বনশীয়া নাটক নভেল পঢ়িয়েই, প্ৰথম দৰ্শনত ওপজা প্ৰেমত মোৰ থাউনি-নোপোৱা বিশ্বাস জনমিছিল।

"কিন্তু কবিতা নাটক নভেলে তো আৰু মানুহক পেটৰ চিন্তাৰ পৰা উদ্ধাৰ নোৱাৰে। তুমি জানাই, দেউতা ধুকাবৰপৰা গোলমলীয়া

সংসাৰৰ গোলমলীয়া গধূৰ ভাৰ মোৰ মূৰত পৰিল। কি কৰোঁ। নিৰুপায়, কবিতা নাটকৰ কিতাপ বিলাক হেচুকি আঁতৰাই কাষৰীয়াকৈ থৈ ঘৰ-সংসাৰৰ কাম হাতত ললোঁ। খেতি-পথাৰ গৰু-গাই ইত্যাদিত হাত নিদিলে সোঁ। হাতৰ ব্যাপাৰ নচলাত পৰিল যে। গতিকে, কবিতা থাককে বা যাওক, অগত্যা, পুহমহীয়া পথাৰৰ ধান দোৱাৰ তত্বাৱধানৰেপৰা বজাৰৰ লোণ তেল আৰু খৰিৰ খবৰাখবৰত ধৰিলোঁ।

সিদিনা অলপতে আমাৰ পথাৰত ধান-দোৱা চাবলৈ গৌছিলোঁ। দেখিলোঁ, সাতজনী দাউনীয়ে বুকুত মেখেলাৰ 'মেঠনি মাৰি আৰু ৰিহাখন কঁকালত বান্ধি ধান দাব লাগিছে। সিহঁতৰ ভিতৰৰে এজনী দাউনী ১৮।১৯ বছৰীয়া ডেকেৰী ছোৱালী। তাইৰ হাত দুটা লোহোৰা-লোহোৰ। তাই মেখেলাখন উজাই পিন্ধা বাবে আঠুলৈকে ভৰিৰ যিডোখৰ ওলাই পৰিছিল, সেই ডোখৰ দেখিলেই বুজিব পাৰি যে তাই এজনী ডাফলী তিৰুতা। তাইৰ আঙ্গুলিবোৰ যেন একো সেৰা পাঁজিহে; তপিনা দুটা মঙহৰ ভৰত থৰ্-থৰ্-কৰে কঁপিছে আৰু বৰলৰ নিচিনা সৰু কঁকালটিবো বুকুৰ ভৰত সেই অৱস্থা হৈছে। মইনো তোমাক কি কম বান্ধ, বেচেৰীৰ গাল দুখনি যেন দুটি পকা আমোলন-টেঙাহে, আৰু কপালখনি যেন জাতি-চন্দন পিঁহা নিমজ পটাখনিহে। খোপাটো মূৰটোৰ সৈতে জোখত কিজানি সমানেই হব, আৰু চকু দুটা মাৰাত্মক বিধৰ। কওঁত বপু-ৰীৰ মুখখন পকি পৰি, কি কম, সেন্দুৰীয়া আমটি যেন হৈছিল, দেখিলেই আঃ!"—

কথাষাৰ তেওঁ শেহ নকৰোঁতেই মই মাত লগাই এই বুলি শেহ কৰি দিলোঁ, 'দেখিলেই ঢোঁৰাকাউৰীটো হৈ উৰি গৈ খুটি-

য়াই দিবৰ মন যায়।' তেওঁৰ কথাষাৰৰ মই কৰা পাদপূৰণটো তেওঁ "নাপছন্দ" কৰি কবলৈ ধৰিলে—

"ধেমালি নকৰিবা বান্ধ, এইবিলকে ধেমালিৰ কথা নহয়। যাওক সেই কথা। মোৰ ফালে তাই কেৰাহিকৈ মাথোন এবাৰ চাইছিল। সেই বাৰতে আমাৰ দুইৰো চাৰি চকুৰ মিলন ঘটিল। বান্ধ, তোমাৰ আগত মই মিছা নকওঁ, পকা জলা মৰিচটোত হঠাৎ কামোৰ মাৰি দিলে যেনেকৈ মুখখন কাণে সৈতে জন্‌জনাই যায়, সেইদৰে সেই দৃষ্টিত মোৰ গা গোটেইটো জন্‌জনাই গল, আৰু গাৰ নোমবোৰ শিয়ঁৰ উঠিল। বতাহত পতাকা চট্‌চটাই উৰি কঁপা দৰে মোৰ মনটো কঁপিবলৈ ধৰিলে। তথাপি তেতিয়াও মোৰ মনৰ ঘাই শিপাল একেবাৰেই উভাল খোৱা নাছিল। কিন্তু এনেতে হঠাৎ এটা ঘটনা ঘটি তাক শেষ কৰিলে। সেই ঘটনাটো এই। মই দাউনীহঁতে ধান দোৱা চাই থাকোঁতেই হঠাৎ কৰবাৰ পৰা এটা গলধন-ধৰা মহে আন এটা গলধনীয়া মহক খুচিবলৈ ধাপলি মেলি টেঁটাই খেদি লৈ অহা দেখিলোঁ। চাওঁতে চাওঁতেই মহ দুটা দাউনীহঁতৰ কায পালেহি। দাউনীহঁত ভয়ত দিহাদিহি পলাল! মই লৰ মাৰি গৈ আলিৰ কাষৰৰ এজোপা গছত উঠিলোঁ গৈ। কিন্তু দেখি আচৰিত মানিলোঁ, যে ওপৰত উল্লেখ কৰা দাউনীজনী লগৰীয়ানীহঁতৰ সৈতে পলোৱা দূৰৈত্ত থাওক, তাই হাতৰ কাঁচীখন ডাঙ্গি লৈ ধাপলি মাৰি খেদি অহা মহ দুটাৰ ফালে অকলৈ চোচা ললে। ব্যাপাৰটো দেখি গছৰ ওপৰতে মোৰ হাত ভৰিবোৰ থক্‌-থক্‌-কৰে কঁপিবলৈ ধৰিলে। কিন্তু সাহৰ কি ভয়ানক বল, যুজাৰু মহ দুটাই ভূতৰ ওপৰত দানহ ওলোৱা দেখি ভয় খাই এফলীয়া কাটি দুয়ো দুফালে আঁতৰি গুচি গল, আৰু সিহঁতৰ

থং আৰু যুজৰ প্ৰবৃত্তিও পানী ঢলা জুই যেন হৈ তেতিয়াই নুমাই গল।

ইয়াৰ পিছত মই গছৰপৰা নামি মাটিত ঠিয় হলোঁ; কিন্তু মোৰ মূৰটো অলপ আচন্ৰাই কৰা যেন, মনটো এফেৰামান অথিৰ-অৱিৰ হোৱা যেন আৰু হাত-ভৰিবোৰ যৎকিঞ্চিৎ থৰক্-বৰক্ কৰা যেন পালোঁ। অৱশ্যে তোমাক কোৱা আৱশ্যক যে এইবাৰ ভয়ত নহয়; এটা অপৰূপ ভাবে মোৰ মনত ঠাই লৈহে মোক এনে কৰিছিল। গতি বিষম বুজি মই তাত আৰু নাথাকি লাহে লাহে ঘৰলৈ গুচি আহিলোঁ। ঘৰ পায়েই মই তিনি চলু পানী মোৰ মূৰত থপিয়াই দি অলপ থিৰ হলোঁ। কিন্তু হলে কি হব? মোৰ গাত জ্বৰ উঠিল। অৱশ্যে সেই জ্বৰ আমাৰ চিনাকি সস্তা জ্বৰ নহয়, সি আপুৰুগীয়া আটকীয়া জ্বৰ। খোলাখুলিকৈ কৈ দিয়াই ভাল যে, মোৰ গাত প্ৰেম-জ্বৰৰ লক্ষণবোৰে সম্পুণৰূপে দেখা দিলো সেইবিলাক বৰ্ণনা কৰি মিছাতে, বান্ধ, মই তোমাৰ সময় নষ্ট নকৰোঁ। কথাতে কয়, "কাৰ জ্বৰত কোনে পিয়ে পানী, কাৰ ভগিণী মৈলে কাৰ হয় হানি।" মোৰ জ্বৰৰ ফলাফল মইহে অকলৈ ভোগ কৰিব পাওঁ, লোকক তাৰ ভাগী কৰিবলৈ যাব নাপাওঁ। মুঠতে তোমাক ইয়াকে কওঁ, যে দিনদেকৰ নিমিত্তে আহাৰ নিদ্ৰাৰ সৈতে মোৰ সমন্ধ গুচিল। গাৰপৰা সেই প্ৰেম-জ্বৰ নে ডোম-জ্বৰটো মই কোনোমতে খেদাব নোৱাৰা হলোঁ, থাকি থাকি সি উক দি উঠে। অনেক ভাবি চিন্তি চোকা দৰবৰ দিহা কৰাটোকেই উচিত যেন বিবেচনা কৰিলোঁ; নতুবা ভয় হল, পাছে সি জ্বৰ গৈ কেনেবাকৈ জীৰ্ণ জ্বৰত পৰিণত হয় গৈ। মোৰ মনত পৰিল, লঙ্কাখন পুৰি অঁতাইও হনুমন্তৰ

নেজৰ জুই নুনুমোৱা হলত হনুমন্তই ভয়খাই বিবুধি হৈ কি কৰিম বুলি সীতা আইক বুধি সোধাত, সীতাই কলে 'কিয় হনুমন্ত বিবুধি হোৱা? মুখৰ অগণি মুখে নুমুৱাঁ।' মইও এতিয়া এই অভুত জ্বৰৰ অভুত অগণিৰ পোৰণিত বিবুধি হৈ পৰি মনক বুধি সুধিলোঁ। মনেও সীতাৰ দৰে কলে 'মুখৰ অগণি মুখে নুমুৱাঁ,' অৰ্থাৎ তুমি সেই ছোৱালীজনীকে বিয়া কৰোৱাঁ। 'বাঃ ৰে মন! বেছ বুদ্ধি তো! মোৰ মনত ইমানপৰ খেলোৱা নাছিল কিয়!' এই বুলি মই মোৰ মনক 'তাৰিফ্ কৰি তাৰ বুধি শুনি সেই দিনাৰ সেই ধান-দাউনী মহিষমৰ্দ্দিনী ছোৱালীজনীৰ ভূ-ভা লবলৈ এজনক ৰিপুৱা ধৰিলোঁ। বাতৰি পালোঁ, ছোৱালীজনী আবিয়ৈ, কিন্তু জাতত আহোমনী! কি সৰ্ব্বনাশ! মই শূদিৰৰ ঘৰৰ লৰা। আমাৰ দুইৰো মাজত জাতৰ খাৰৈটো ইমান বহল, যে সহজে জঁপিয়াই তাক পাৰ হব নোৱাৰি। কিন্তু ভাবিলোঁ, হনুমন্তই ভাৰতবৰ্ষ আৰু লঙ্কাৰ মাজৰ বহল প্ৰণালীটো জঁপিয়াই পাৰ হবলৈ সাহ নকৰাহেঁতেন পাৰ হব নোৱাৰিলেহেঁতেন আৰু সীতাৰ উদ্ধাৰো নহলহেঁতেন। এতিয়াও যদি মই এই জাতৰ বহল খাৰৈটো সাহ কৰি যথাশক্তি জঁপিয়াই পাৰ হব নোৱাৰোঁ, তেন্তে মোৰ সেই মনোমোহিনী ধান-দাউনীৰো উদ্ধাৰ অসম্ভৱ। এইদৰে ভাবি মোৰ মনত মহা তোলপাৰ লাগি পৰিল। লুকুৱাৰ সকাম কি, মুঠতে খুলি কলেই হব, যে সেই মূহুৰ্ত্তৰেপৰা মোৰ জাতৰে সৈতে প্ৰেমৰ তয়াময়া ৰণ লাগিল। শেহত জাত হাৰিল, প্ৰেম জিকিল। প্ৰেমে মোৰ কাণত ফুচফুচাই কলে, যে 'আপুনি মনত একো খুকুৰি নাৰাখিব, আগুৱাই যাওক, আগুৱাই যাওক; স্বৰূপতে কবলৈ গলে, মোৰ জাত কুল একো নাই, মই প্ৰেম, মই পৰমহংস। জাত কুলৰ

কোনো মই "এলাকা" নাৰাখোঁ। মই প্ৰেম, মই স্বাধীন, কাৰো ঘৰত মই কৰ নোশোধাওঁ।' সেই কথা শুনি মই উত্তৰ দিলোঁ, 'বেছ কথা, "যব মিঞা বিবী ৰাজী। তব্ ক্যা কৰে চহৰকা কাজী।" মই বিয়া কৰাম।' প্ৰেমে "চপ্লিমেণ্ট" (Supplement) পৰিশিষ্ট স্বৰূপে মোক আৰু এই কেষাৰ কথা কলে যে, 'ডাঙৰ মানুহ, সৰু মানুহ, ওখ কুল, নীহ কুল, চহকী আৰু ভিকহু, মানুহে বা সমাজে দিয়া এই-বোৰ চকোৱাব বেৰ মই মানিবলৈ বাধ্য নহওঁ। সকলোকে একে জনা ঈশ্বৰে স্ৰজন কৰিছে, সকলো তেওঁৰ চকুত সমান আৰু আমি সকলোবোৰ ভাই ককাই।' মই ভাবিলোঁ, বাস্তবিকপক্ষত এই কাৰ্য্য কৰি মই মোৰ নৈতিক বলৰহে চিনাকি দিম। সমাজে মোক এঘৰীয়া কৰে যদি কৰিব, মই সজ বুলি যি কাম বুজিছোঁ সেই কাম কৰিমেই। এইদৰে ভাবি মই ছোৱালীৰ বাপেকৰ ওচৰলৈ বিয়াৰ প্ৰস্তাৱ পঠিয়াই দিলোঁ। সিহঁত দুখীয়া সৰু মানুহ, মই চহকী ডাঙৰ মানুহ, প্ৰস্তাৱটো শুনি বাপেকে ভয়খাই উত্তৰ দিলে, 'ডাঙৰীয়া বোপাই আমি দুখীয়া মনুহৰ সৈতে ধেমালি কৰিছে কেলৈ? আমি দেখোন তেখেতৰ ওচৰত কোনো অপৰাধ কৰা মনত নপৰে।' এই উত্তৰ পাই মই আকৌ ভালকৈ সিহঁতে পতিয়ন কৰিব পৰাকৈ কৈ পঠিয়ালোঁ যে 'মই তেওঁলোকৰ সৈতে ধেমালি কৰা নাই, মই সঁচাকৈহে তেওঁৰ জীয়েকক খুজি-বাঢ়ি বিয়া কৰাব খুজিছোঁ।' মোৰ কথা এইবাৰ সঁচা যেন পাই ছোৱালীৰ বাপেকে উৰুলিকৃত হৈ সেই প্ৰস্তাৱত সন্মত হৈ উত্তৰ দি পঠিয়ালে। ডাঙৰ মানুহ জোৱাঁই পাব, জীয়েক ডাঙৰ মনুহৰ ঘৈণী হব, সুখে

থাকিব, লগতে সিহঁতৰো অৱস্থা আৰু মান বাঢ়িব, ইয়াতকৈ আৰু গৌৰৱৰ কথা সিহঁতৰ কি হব পাৰে ?

"মই কিন্তু মোৰ বঙ্গহ পৰিয়াল মিতিৰ কুটুম কাকো এই কথাৰ শুং-সূত্ৰ দিয়া নাছিলোঁ, কাৰণ এই কথা তেওঁলোকৰ আগত প্ৰকাশ কৰা মানে বৰলৰ বাঁহত জুই লগাই দিয়া। কাৰ্য্য সমাধা হৈ গলে তেহেলৈ যি হয় হব, কিন্তু হোৱাৰ আগেয়ে তাত বিঘিনি জন্মাবলৈ লোকক চেলু দিয়াটো উচিত নহয়। তলে তলে মই মোৰ ভাবী শহুৰৰ ঘৰলৈ অহাযোৱা কৰিবলৈ ধৰিলোঁ। মই নতুন প্ৰণালীত শিক্ষিত ডেকা, আগৰ দিনীয়া পুৰণি মামৰে-খোৱা প্ৰণালী আৰু লাজ কাটি কৰি থৈ, ছোৱালীৰে সৈতে দেখা শুনা কৰি কথাবাৰ্ত্তা কৈ ভালকৈ চিনাকি হলোঁ, অৰ্থাৎ ইংৰাজী ভাষাত যাক "কৰ্টচিপ" (Courtship) বোলে, তাকে কৰিবলৈ ধৰিলোঁ। মোৰ ব্যৱহাৰত সিহঁতে আপায়িত হৈ হাতেৰে স্বৰ্গ ঢুকি পালে।

"'কৰ্টচিপ' চলি থাকোঁতে পৰশুই দেওবাৰে 'বিনা মেঘে বজ্ৰাঘাত' হল। কথায় কথায় তাই মোক মৰম লগাই এবাৰ শুধিলে, হেৰি! 'কিয়নো মোৰ ওপৰত আপোনাৰ ইমানটো মৰম সোমাল, কওক চোন ?' মই সেই ম'হৰ ঘটনাৰ উল্লেখ কৰিলোঁ। মোৰ সেই কথা শুনি তাইৰ মুখখন কেহেৰাজ বেটা যেন হৈ কলা পৰি গল! সেই কথা শুনি হঠাৎ কিয় তাই সেইদৰে বৰণ সলালে বুজিব নোৱাৰিলোঁ। সেইদিনা তাৰ কাৰণ জানিবলৈ মই কোনো চেষ্টা নকৰি ঘৰলৈ গুচি আহিলোঁ। কিন্তু পিছত পাকে-প্ৰকাৰে উৱাদিহ লৈ জানিব পাৰিলোঁ যে মই গুৰিতে ভুল কৰিছোঁ। মহৰ ঘটনাত সাহ দেখুৱা সেই সুন্দৰী ছোৱালীজনী এইজনী নহয়। এই

জনী তাইৰে লগৰীয়া সাতজনী দাউনীৰ ভিতৰৰ আন এজনী ছোৱালী। যিজন মানুহক ৰিপুৱা ধৰি সেই ছোৱালীৰ ভূ লৰলৈ আৰু বিয়াৰ প্ৰস্তাৱ কৰি পঠিয়াইছলোঁ, সেইজন মানুহে ভুল কৰি আচলজনী ছোৱালীৰ বাপেকৰ আগত সেই প্ৰস্তাৱ নকৰি এইজনীৰ বাপেকৰ আগত কৰিলে। কিন্তু এতিয়া ঘটনাটো অনেক আগ-বাঢ়িল আৰু গুৰুতৰ হৈ উঠিল! মোৰ প্ৰথম দৰ্শতত জন্মা প্ৰেমৰ গছজোপাৰ গুৰি একেবাৰেই উভলি পৰি সি কাটি হৈ পৰিল্! মই কৰোঁ কি এতিয়া? মোক তুমি এটা বুধি দিয়া!"

কথাবিলাক বান্ধৰ, কিন্তু গোফকোছা মোৰ নিজৰ, সেইদেখি তেওঁৰ কথাৰ ওৰ পৰিলত মই মোৰ গোফত তাও দি গহীনকৈ উত্তৰ দিলোঁ—"নোৱাৰোঁ দিব।" মোৰ উত্তৰ শুনি বান্ধ ৰবাই চকু ছুলছুলীয়াকৈ মোৰ ওচৰৰপৰা উঠি গুচি গল।

মিষ্টৰ ফিগ্সন।

এদিনৰ এবেগতীয়া ঘটনা এটি আজি কওঁ। হাওৰালৈ আহিবলৈ বুলি এদিন ইষ্ট ইণ্ডিয়া ৰেলৰ মধুপুৰ ষ্টেচনত ডাক গাড়ীত উঠিলোঁ। য়ুৰোপীয় সাজেৰে মোৰ আপাদমস্তক পৰিশোভিত। গতিকে, আন খোটালিকেইটা মানুহেৰে ঠাইখাই থকা দেখি, "য়ুৰোপীয়বিলাকলৈ সুকীয়াকৈ ৰখা হৈছে" এই বুলি বাৰত জাননী আৰি দিয়া এখোটালিত নিৰ্ভয়ে নিশঙ্কোচে উঠি পৰিলোঁ। যদিও নিৰ্ভয়ে নিশঙ্কোচে মই তাত উঠিলোঁ, তথাপি ঢোৰাকাউৰীয়ে ম'ৰাৰ পাখি পিন্ধি ম'ৰাৰ লগত ছালি ধৰি নাচিবলৈ যোৱা যেন যে মোৰ মনত নালাগিছিল এনে নহয়। যাওক, কাৰণ সেইটো আন এটা বাটৰ কথা। সেই খোটালিটো ফিৰিঙ্গীনন্দন দুজনে শোভা কৰি আছিল। তেওঁলোকে মোকো কোনোবা "ফিৰিঙ্গী-নন্দন মোৰ বান্ধৱ এ" ভাবি আপত্তি নকৰি সামৰি ললে যেন পালোঁ। কিন্তু স্বদেশী বিদেশী কাপোৰৰ চুৰিয়া পিন্ধা বাঙ্গালী বা ভাৰতবৰ্ষীয় আন কোনো যাত্ৰী মানুহ সেই খোটালিত ঠোকা দূৰৈত থাওক, তাৰ কাষলৈ আহিলেই, সেই যুগল মূৰ্ত্তিয়ে, ফেটীসাপে খুটিবলৈ ফোচ কৰি উঠাদি ফোচ কৰি উঠিছিল। ফিৰিঙ্গী-নন্দন দুজনৰ গাৰ বৰণ মোৰ গাৰ বৰণতকৈ কেইবা পোছও কলা বুলি আমাক দেখোঁতাসকলে নকৈ নোৱাৰিলেহেঁতেন। তেওঁ-লোকৰ নাক মুখ ইত্যাদিৰ গঢ়, আমাৰ পথাৰত হাল বাওঁতা বিহুৱা

হালোৱাৰ নাক মুখৰ গঢ়তকৈও, নাইবা আমাৰ ঘোৰাশলত ঘোৰাৰ আলধৰা খুদমন চহিচৰ খৰা নাক আৰু বহল বদনতকৈও যে আপচু তাত কোনো সন্দেহ নাই ; কিন্তু হলে কি হব, তথাপি তেওঁলোক সিংহৰ 'ছৱা', তেহেলৈ শিয়ালীৰ গৰ্ভতেই জাত হওক। তেওঁলোকৰ মুখৰপৰা ওলোৱা ইংৰাজী ভাষা, আমাৰ মাছ যোগনিয়াৰ শ্ৰীলেহেতীয় ডোমৰ মুখৰপৰা ওলোৱা অসমীয়া ভাষাৰ সৈতে একে শাৰীতে বুলি ধৰিলেও ভুল নহয়। আমাৰ লেহেতীয়াই তাৰ কথাষাৰেপতি যেনেকৈ কিবা এটা অবাইচ কথাৰ এঠা নলগালে কথাৰ জোৰা মিলাব নোৱাৰে, তেওঁ-লোকেও সেইদৰে তেওঁলোকৰ কথাষাৰেপতি "ব্লডি" শব্দটোৰে নেঠালে কথাৰ জোৰা বেঙাই থাকে। লেহেতীয়াৰে সৈতে তেওঁলোকৰ অলপ অমিল দেখা যায় মাথোন এই খিনিতে যে, সি কথায় কথায় গুৰু গোসাঁইৰ নাম ধৰি শপত নাখায়, কিন্তু এওঁলোকে এচিয়া য়ুৰোপ আমেৰিকাত গুৰু গোসাঁইৰ যত শপত আছে, এটাই-বোৰ কথায় কথায় তলি উবুৰিয়াই, নাইবা ঢকাডিঙৰীয়া লুগাই খায়। এইবিলাক যি নহওক, মই গাড়ীত সোমালতে তেওঁলোকে মোৰে সৈতে ভদ্ৰ ভাবে কথা কবলৈ ধৰিলে, আৰু দেশী মানুহৰ ওপৰত তেওঁলোকৰ মন্তব্যবিলাক মোৰ আগত নিশঙ্কচিত্তে ফৰ্ ৰ-কৰে প্ৰকাশ কৰিবলৈ ধৰিলে। মই বেচেৰাই নিৰুপায় হৈ মুৰ জোকাৰি কোনো মতে "ইয়েচ" "ন" কৈ গা সাৰি সিহঁতৰ লগত অস্থায়ীৰূপে জীণ যাবৰ চেষ্টা কৰি সেই ভয়ঙ্কৰ 'সাধু সঙ্গত' আহি আচান্সোল ষ্টেচন পালোঁহি। আসান্সোলে দুইকো জৰাসন্ধৰ নিচিনাকৈ ফালি চফাল কৰিলে, অৰ্থাৎ আচান্সোল ষ্টেচনত তেওঁলোকৰ মাজত বিচ্ছেদ ঘটিল ; তাতে এজন গাড়ীৰপৰা নামি পৰিল। যিজন গাড়ীত মোৰে সৈতে

বল, তেওঁ এই ভৱসংসাৰৰ এচুকত মিষ্টৰ ফিপ্সন নামে খ্যাত। ফিপ্সন হাওৱাযাত্রী, গতিকে মই হাওৱা নোপোৱালৈকে তেওঁ মোৰ এৰাব নোৱাৰা সঙ্গী। সেইদেখি আকৰীৰে সৈতেই গৃহ-বাস কৰিব লগীয়াত পৰাৰদৰে তেওঁৰে সৈতে সম্ভাৱ কৰি, অৰ্থাৎ মানস সৰোবৰত চৰা ৰাজহংসৰ নিচিনাকৈ নীৰৰ পৰা ক্ষীৰ উলিয়াই লৈ, অৰ্থাৎ মন্দৰ ভিতৰৰপৰা ভাল উলিয়াই লৈ বেগাবেগিকৈ মোৰ অৱস্থাৰ উন্নতি কৰিবলৈ বাধ্য হলোঁ। প্ৰথমতে একেষাৰ দু আঁষাৰ, তাৰ পিছত ভালেমান কথা থপিয়াথপিকৈ তেওঁৰে সৈতে পাতি লৈ তেওঁৰ বুকুৰ দুৱাৰ মুখত মই প্ৰবেশৰ নিমিত্তে ঠিয় হলোঁ, আৰু তেওঁ উদাৰ ভাৱে ততালিকে তাৰ ডাং খুলি দিলে, মই তেওঁৰ হিয়াৰ ভিতৰ সোমালোঁ। তেওঁৰ হিয়াৰ ভিতৰত সোমাই লৈ মই বুজিলোঁ যে, তেওঁৰ ওপৰত মই পোনতে পাতি লোৱা মতটো অলপ ঘুণে খোৱা। তেওঁ জাতিভাই ফিৰিঙ্গীৰ লগত পৰি যদিও ফিৰিঙ্গী স্বভাৱৰ ভালেমান চানেকী দেখুৱাইছিল, কিন্তু আচলতে তেওঁৰ হৃদয়ত অভদ্ৰতা আৰু অসভ্যতাৰ ঠাই বৰ নাই বুলিলেই হয়। অৱশ্যে আচান্সোলত নামি যোৱা তেওঁৰ বন্ধুজনৰ বিষয়ে যে এই দৰে কব নোৱাৰোঁ এইটো ধ্ৰুপ। সেইজনৰ গণ্ডপীয়া বৰ কথা, কুলক্ষণীয়া গঢ়-গতিয়ে মোৰ মনত যথেষ্ট তিতা লগাই থৈ গৈছিল। সঙ্গদোষ বৰ দোষ। কু সঙ্গৰ অভাৱত স্বভাৱৰ পৰিবৰ্ত্তন ঘটাৰ বাবেই হওক, নাইবা, স্বভাৱতে তেওঁতকৈ এওঁ সৰল আৰু উদাৰ মনৰ বাবেই হওক, লাহে লাহে এওঁৰ কথাবাৰ্ত্তাত এওঁক মোৰ ভাল লাগি আহিল। এওঁ কৰ মানুহ কলৈ যায় কি কাম কৰে ইত্যাদি, কথা সুধিলোঁ; আৰু উত্তৰত দেখিলোঁ, এওঁ লাহে

কৈ মোৰ আগত তেওঁৰ হিয়াখন উবুৰিয়াই দিলে। তেওঁ নিজৰ জীৱন-ইতিহাসৰ গুৰিৰ এপাত মুকলি কৰি মোৰ আগত ধৰিলে, আৰু মই তাক পঢ়ি পেলালোঁ। ইংৰাজী ভাষাত কোৱা তেওঁৰ কথা কেইষাৰৰ সাৰ মৰ্ম্ম তলত অসমীয়াকৈ দিলোঁ।—

"মোৰ বান্ধ! মোৰ জীৱনৰ কাহিনী দোৰ্ঘোৰ এন্ধাৰৰ দ গাটৰ ভিতৰত লুকুৱা। মই নিজেই তাৰ উৱাদিহ একো নাপাওঁ। মই শুনিছোঁ মই হেনো ফিপ্সন নামেৰে আসামৰ চাহ-বাগিছাৰ ইংৰাজ এজনৰ লৰা। মোৰ আই হেনো এজনী অসমীয়া ডুমুনী। ডুমুনী কাক বোলে আপুনি কিজানি নাজানে। আসামত ডুমুনী মাছ বেচোঁতা জাতৰ তিৰুতাক বুজায়। মোৰ আইক মিষ্টৰ ফিপ্সনে তেওঁৰ মেম কৰি ৰাখিছিল, বেইতা ঘৈণীয়েক নহয়। আইৰ গৰ্ভত ফিপ্সনৰ দুজনী ছোৱালী আৰু এটা লৰা জন্ম হয়। সেই লৰাটোৱেই এতিয়া আপোনাৰ আগত নিজৰ মৰ্ম্মান্তিক দুখৰ কাহিনী কব লাগিছে। আমাক সৰুতে বোপায়ে আসামৰপৰা দেশান্তৰী কৰিলে। আমাৰ জ্ঞান নজন্মা কালতে আমাক তেওঁ আসামৰপৰা আনি কলিকতাৰ ইস্কুল এটাত আমাৰ পঢ়াৰ আৰু খোৱা-পিন্ধাৰ খৰচ দি থৈ দিলেহি। বোপায়ে সেই যে আমাক পঠিয়ালে, সেই দিনৰপৰা আজিলৈকে আমি দুৰ্ভগীয়া কেইটাই আমাৰ আই বোপাইৰ মুখ দেখিবলৈ পোৱা নাই। আমাক কলিকতাত থোৱাৰ কিছুমান বছৰৰ পিছত মিষ্টৰ ফিপ্সনে আসামৰ চাহ-বাগিছাৰ কাম এৰি আৰু লগে লগে হতভগীয়া আইকো এৰি বিলাতলৈ গুচি গল হেনো, আৰু উভতি নাহিল। বিলাতত হেনো তেওঁ ন-কৈ বিয়া কৰাই, দহজনৰ ভিতৰৰ এজন হৈ বসতি কৰিছে। অৱশ্যে তেওঁ বিলাতত কত আছে, আৰু

আসামতে বা আমাৰ আই কত আছে, আমি আজিলৈকে সমূলী নাজানো ; আৰু আগলৈকো যে তাৰ কিবা সম্ভেদ পাম এনে আগ-ন্তুক নাই। যাতে এইবোৰ বাতৰিৰ কোনো উৱাদিহ নাপাওঁ বৰং তাৰ তেওঁ কট্‌কটীয়া দিহা কৰি গৈছে। যিবোৰৰ মুখৰপৰা সেই বাতৰি ওলাবৰ সম্ভৱ, সেইবোৰৰ মুখত তেওঁ ভালকৈ ধনৰ সোপা দি থৈ গৈছে। আজি দুই তিনি বছৰ ধৰি মই আমাৰ আটিগুৰি, আইৰ নাম আৰু থকা ঠাই, বোপাইৰ বিলাতৰ ঠিকনা ইত্যাদি উলিয়াবলৈ চেষ্টা কৰি ফুৰিছোঁ, কিন্তু উলিয়াব পৰা নাই, আৰু পাৰিম যে তাৰো আশা নাই। বোপাইৰ নাম যে ফিপ্সন আছিল, সেইটোতে এতিয়া মোৰ সন্দেহ হৈছেগৈ। এতিয়া বুজিছোঁ তেওঁ ফাকি দি নাম সলাই আমাক কলিকতাত থৈছিল। পাপীঠই নিজৰ সন্তান-সন্ততিক যে এইদৰে পৰিত্যাগ কৰিলেই, আমাক আমাৰ 'আইৰপৰাও বঞ্চিত কৰিলে! আই ডুমুনীয়েই হওক বা হাৰিণীয়েই হওক, দেশীয়েই হওক বা বিলাতীয়েই হওক, দুখীয়া হোজা তেওঁক ঠগ কৰি, জনমলৈ ধ্বংশ কৰি, পাষণ্ডই বাটৰ মগনিয়াৰ কৰিবৰ তাৰ কোনো অধিকাৰ নাছিল। মই কত ঠাইত কত বিচাৰিছোঁ, কত ফুৰিছোঁ, তথাপি মোৰ দুৰ্ভগীয়া আইৰ কোনো ভুংভা উলিয়াব পৰা নাই।—হে পৰমেশ্বৰ! হে অগতিৰ গতি! মই মোৰ আইক কত দেখিবলৈ পাম? মোৰ দুখুনী আইক মোক এবাৰ দেখুৱাই দিয়াঁ হে ঈশ্বৰ! তেওঁক পালে, তেওঁৰ কোলাত মই এবাৰ মূৰ সুমাই তেওঁক শান্ত্বনা দি, খাবলৈ মুখত ভাত এমুঠি, পিন্ধিবলৈ কাপোৰ এখন দি মই মোৰ জীৱন সাৰ্থক কৰোঁ!— * * * বিলাতৰপৰা এই

শ্রেণীৰ পাপীষ্ঠ পশু প্রকৃতিৰ কোনো কোনে লোক আছি নিজৰ পাশৱ-বৃত্তি চৰিতাৰ্থ কৰিবৰ নিমিত্তে দুখীয়া হোজা দেশী মানুহক লোভ দেখুৱাই চিৰকাললৈ ধ্বংশ কৰি, স্বার্থপৰতাৰ বশৱৰ্ত্তী হৈ, ভীৰু কাপুৰুষ ভাৱে, ভাৰতত ঘটা ধন এপেৰাকৈ পেৰাত ভৰাই লৈ উভতি গৈ নিজৰ দেশত ভাল মানুহ বোলাই ভাল মানুহৰ শাৰীত সোমাই নিজৰ ঘিণ-লগা পপীয়া জীৱন কটায়। ঈশ্বৰৰ ভয়ঙ্কৰ বজ্র ইহঁতৰ মূৰত নপৰে কিয়? চয়তানৰ ভীষণ নৰকত ইহঁতৰ ঠাই নহয় কিয়? হে মাইকেল! হে গেব্রিয়েল! তোমালোকৰ হাতত মোৰ দুখুনী হতভাগিনী আইক গতালোঁ; তোমা-লোকে তেওঁক ৰক্ষা কৰা। উস! * * * * হে মোৰ ঈশ্বৰ! মোৰ জন্মদাতা পাপীক যদি কোনোবাই মোক দেখুৱাই দিব পাৰে, সি থকা ঠাইৰ সঠিক বাতৰি যদি মোক কোনোৱে আনি দিব পাৰে, তেন্তে মই তোমাৰ ওচৰত বাইবোল হাতত লৈ শপত খাই কৈছোঁ, মই নিজ হাতে, মোৰ এই দুৰ্ব্বল হাতেৰে তাৰ পপীয়া জীৱনৰ ওৰ পেলাই, মোৰ দুখীয়া আইৰ, অনাথা আইৰ, আৰু আমি তিনটা অনাথ প্রাণীৰ প্রতিশোধ লৈ তাৰ তপত তেজেৰে ইংলণ্ডৰ মাটি ৰঙা কৰিম! আপুনি সিদিনা বাতৰি কাকতত বিলাতৰৰ হুইট্‌লি আৰু ৰেইণৰৰ ঘটনটো নিশ্চয় পঢ়িছে। মই সেই ৰেইণৰতকৈও আৰু কঠোৰ ভাৱে মোৰ হুইট-লিক শাস্তি দিবলৈ সাজু আছোঁ!”

এই বুলি ৰেচেৰা ফিঙ্গনে চকুৰ পানী টুকিবলৈ ধৰিলে! ইয়াৰ পিছত বাকীডোখৰ বাটত, “অ মোৰ দুখুনী আই! তুমি কত আছাঁ?” এই কথাৰ বাহিৰে তেওঁৰ মুখত আৰু আন কোনো কথা

নুশুনিলোঁ। অলপ পিছতে গাড়ী আহি বৰ্দ্ধমান ষ্টেচন পালত, মিষ্টৰ ফিপ্সনে দেখোন হঠাৎ উঠি মোৰ হাত জোকাৰি "গুড্‌বাই" বুলি নামি গুচিগল। মই শুধিলোঁ, "আপুনি হাওৰালৈ নাযায় নে?" তেওঁ উত্তৰ দিলে "নাযাওঁ"।

ভুৰুকী বৌ।

এদিন এজনে তলত লেখা ঘটনাটো মোৰ আগত কৈছিল। তেওঁৰ মুখৰপৰা মই যেনে শুনিলোঁ হুবহু তেনকৈ তলত লিখিলোঁ।—

"অসমীয়া মানুহ কানীয়া, এই বদনামটো অসমীয়াৰ গাত যাবেঁ মন যায় সিয়ে দিয়ে। কিন্তু বদনাম দিওঁতাসকলে জনা উচিত যে বঙ্গদেশৰ বঙ্গালীৰো সেইপাকে নিচেই উজুটিত পৰি মৰা নহয়। প্ৰভেদৰ ভিতৰত, আমাৰ অসমীয়া কানীয়াই তাৰ চেঙেলীয়া বয়সতে কানীত মুখ দিয়ে, কিন্তু বঙ্গালী 'আফিং খোৱে' হলে সাৰ ফুটা বয়সীয়া অৱস্থাতহে সই আপুৰুগীয়া বস্তুফেৰাৰে সৈতে চিনাকি হয়। আৰু অসমত আজিকালি ঘাইকৈ তল খোপৰ আৰু গাঁৱলীয়া মানুহহে কানী-প্ৰভুজগন্নাথৰ ওচৰত আঠু লয়, কিন্তু বঙ্গদেশত হলে ঘাইকৈ ডাঙৰ আৰু মজলীয়া খোপৰ ভদ্ৰলোকসকলে, আৰু তাকীয়াকৈহে তল খোপৰ মানুহে সেই গুৰুঘৰত শৰণ লয়। আচল কথা, কানী-অধিকাৰপ্ৰভুৰ পদশিলা দুই দেশতে আছে; এখনত চৰণৰ চিনটো দকৈ আনখনত চুৰ্চুৰীয়কৈ বহিছে মথোন। চল্লিশ পাৰ হলেই ভালেমান বঙ্গালীবাবুৰ কানীৰ ভোক লগা দেখা যায়। বঙ্গদেশত বহুকাল বাস কৰি আদথিনি বঙ্গালীৰ পৰ্কিতি পোৱা ময়ো চল্লিশ বছৰৰ মহলাত সম্ভ্ৰমৰ সৈতে উঠি এজন বঙ্গালী শকুনি মোমাইৰ বুধি শুনি কানীৰ পাশতি হাতত ললোঁ। কিন্তু সুখৰ বিষয়,

মোৰ নিজৰ বুধিটো যুধিষ্ঠীৰ ভাগিণত্তকৈ অলপ বেছি আছিল গুণে খেলত এপদ দুপদকৈ মোৰ নিজা লামলকটু বই-বস্তু দুই চাইটা হাৰোঁতেই মই সাৱধান হৈ পাশতি কেইডাল শকুনি মোমাইৰ মুখলৈ মাৰি দি উঠি পৰিলোঁ। খেলত বহি থকা কালডোখৰত মোৰ কোন কেইটা অপকাৰ উপকাৰ হৈছিল তাক তোমাৰ আগত কওঁ শুনা। আগেয়ে মই বেছি বাচাল আছিলোঁ, এতিয়া মই নিমাতী হলোঁ! আগেয়ে মোৰ দৃষ্টি বহিৰ্মুখ আছিল, এতিয়া সি অন্তৰ্মুখ হল। আগেয়ে মই চেল্‌চেলীয়া পাতল আছিলোঁ, এতিয়া মই গধুৰ গহীন আৰু ধীৰ হলোঁ। আগেয়ে মোৰ কথাৰ চোটত মানুহে তধামধা দেখিছিল, এতিয়া লোকে মোৰ মুখৰ ওপৰতে মাতি গলেও, 'এঃ কোনে নো আকৌ ইয়াৰ কথাত মুখবজায়' বুলি এলাহত একো নামাতি বহি শুনি থাকোঁ। আগেয়ে মই চট্‌ফট-কৰে হাতৰ কাম তিন-টিলিকিতে কৰি শেষ কৰিছিলোঁ, এতিয়া মই ওৰেদিনটোত এটা সৰু কাম সমাধা কৰিবলৈ আহৰি উলিয়াব নোৱাৰি ব্যস্ত হৈ ৰ লাগি বহি থাকোঁ। আগৰ মোৰ হাঁহি মাতৰ ভৰাসোতত ডকাই খলকনি লগাই আছিল, এতিয়া তাত শুকান চাপৰি পৰি তাৰ ওপৰত নল খাগৰি গজিল। ইয়াৰ ওপৰত আৰু এটা স্বভাৱে মোৰ গাত বাহ ললে। লোকে যিহকে কওক, তেওঁৰ কথাত মই "কণ্ট্ৰাদিক্‌ট" অৰ্থাৎ প্ৰতিবাদ কৰিবলৈ এৰিলোঁ। লোকৰ কথাৰ প্ৰতিবাদ কৰাটো এতিয়া মোৰ মনত সময়ৰ অনাৱশ্যকীয় অপব্যৱহাৰ যেন লাগিবলৈ ধৰিলে। মোৰ মনত হল, যে এই দীঘে বানিয়ে দীঘল বহল পৃথিৱীত কত মানুহে সঁচাই মিছাই কত কথা কৈছে, কণি ভগা ঘৰ-শালিকাই চেক্‌চেকাই থকাদি কত চেক্‌চেকাই আছে, সেইবোৰৰ প্ৰতিবাদ কৰি থাকিবলৈ গৈ মোৰ বহুমূলীয়া সময়

ফেৰা নষ্ট কৰাতকৈ বৰং সেইখিনি সময়ত চকু মুদি বা মেলি বিশ্ব ব্ৰহ্মাণ্ডৰ সাৰ কানি সৃষ্টিকৰ্ত্তাজনৰ অপাৰ মহিমা অনুভৱ কৰি থাকিলে কাম দেখে। এই মত অনুসৰি চলি শেহত মই এনেকুৱা হলোঁ যে লোকে কোনো কথা কলে তাক নহয় বুলিবকে নোৱাৰা হলোঁ; মূৰ তুপিয়াই বা মুখেৰে হয় বা হুঁ বুলি মই গা সৰাত পৰিলোঁ। এই অদ্ভুত স্বভাৱৰ বাবে মই অনেক ঠাইত ঠেকা খাইছিলোঁ, তাৰে ঘাই এটাৰ বিষয়ে আজি মই তোমাক কওঁ বুলি আহিছোঁ।

"কলিকতাত মোৰ চিনাকি বঙ্গালী বন্ধুৰ লেখ সৰহ নহয়; এক, দুই, তিনি, কুট (।)। তাৰে এজনৰ নাম বিজয়চন্দ্ৰ ৰায়। তেওঁ জীয়েকৰ বিয়া পাতিলে আৰু তালৈ তেওঁৰ অনেক কুটুম্ব বন্ধু বান্ধৱৰ সৈতে মোকো নিমন্ত্ৰণ কৰিলে। বিয়াৰ সভাত বহি আছোঁ; দৰা-কন্যা সপ্তপদী গমন কৰিছে; এই সময়তে দুজন চাৰিজন মানুহৰ সৈতে মোৰ অলপ-অচৰপ আলাপ পৰিচয় ঘটিল। এইদৰে চিনাকী হোৱা মানুহৰ ভিতৰত এজনে মোৰ সৈতে আলাপ কৰিবলৈ অলপ সৰহকৈ আগ্ৰহ প্ৰকাশ কৰা দেখিলোঁ। একেই মই ভয়াতুৰ মানুহ, তাতে এই গতি; মই চঁক খাই গলোঁ। সেই মানুহজনৰ নাম শশীভূষণ মল্লিক। বিজয় বাবুৱে এখেত অমুক বৰুৱা বুলি তেওঁৰ ফাললৈ মোক আগবঢ়াই দিবলৈহে পালে, শশী বাবুৱে টপৰাই মাত লগালে—'আমি বৰুৱাদেৰ খুব জানি; বিশেষৰূপে জানি; আমাকে কিছুই বলতে হবে না। এঁৰা কায়স্থ, বড়লোক, আসামদেশেৰ জমিদাৰ। এঁৰ দাদাৰ সঙ্গে বোধ হচ্ছে আমি এক ক্লাসে প্ৰসিডেন্সি কলেজে পড়েছিলুম। তাঁৰ নামটা আমাৰ স্মৰণ হচ্ছে না, কি বড়ুয়া। তিনি অতি সজ্জন লোক ছিলেন;—ক্লাসে কাৰও সঙ্গে

একটি কথাও বলতেন না, চুপ কোৰে এক কোণে বোসে থাকতেন। আমৰা সব বকাটে ছেলে তাঁকে ভালমানুষ পেয়ে খুব ক্ষেপাতুম। আনন্দ বড়ুয়া এদেৰই ফেমিলিৰ।'

"শশীবাবুৱে এনে সৰ্‌সৰ্‌-কৰে এই কথা কেইষাৰ কৈ গল, যে মই যদিও দেখিছিলোঁ যে তেওঁৰ দুটা এটা কথাৰ বাহিৰে সৰহখিনি কথা মোৰ গাত নাখাটে, তথাপি তেওঁৰ কথাৰ প্ৰতিবাদ কৰিবৰ মোৰ ইচ্ছা বা সাহ নহল; কাৰণ কানি-মহাপ্ৰভুৰ কৃপাত সেই স্বভাৱে সৈতে ভালেমান দিন মোৰ এৰাএৰি ঘটিছিল। তাৰ উপৰি তেওঁ কথাবিলাক ইমান ডাঠকৈ কৈ গৈছিল যে মই নহয় বুলিলে বেচেৰা লাজত পৰি ক্ষুণ্ণ হব বুলি মোৰ শঙ্কা হল। সি যি হওক, আৰু সৰহকৈ গোলমালত নপৰিবলৈ, মই তেওঁৰ হাতৰপৰা কেতিয়া সাৰোঁ কেতিয়া সাৰোঁ দেখিলোঁ। এনেতে কন্যাৰৰীয়া মানুহে আমাৰ ফালে চাই মাত লগালে, 'জলপান খাবলৈ গা তোলক?' ভাবিলোঁ, ৰক্ষা পৰিলোঁ, এই মানুহজনৰ হাতৰপৰা এতিয়া সাৰিব পাৰিম; কিন্তু 'অদৃষ্টৰ ফল, কে খণ্ডাবে বল?' ময়ো উঠিলোঁ, আৰু শশীবাবুৱেও মাত লগালে,—'বড়ুয়া মশায়, চলুন, কায়স্থদেৰ ঘৰ এইদিকে, কাছা-কাছি একসঙ্গে বসা যাবে এখন।' এশটা মুকলি চকুৰ আগতে মোক বলেৰে কায়স্থ পাতি শশীবাবুৱে তেওঁৰ কাষৰত বহুৱালে, মোৰ কিন্তু প্ৰতিবাদস্বৰূপে একেষাৰ কথা কবৰ সাহ নহল। শশীবাবু-নিয়তিয়ে মোক যেনিয়েই টানি নিছে মই তেনিয়েই যাব লাগিছোঁ, তাত প্ৰতি-বন্ধকতাচৰণ কৰিবৰ সাধ্য মোৰ হোৱা নাই। বিজয়বাবুৱে মোক কিন্তু সদায় বামুণ বুলি জানিছিল; আজি শশীবাবুৰ বক্তৃতা শুনি তেওঁৰ মনত সন্দেহেই হল নে কি কব নোৱাৰোঁ, মই কায়স্থৰ শাৰীত

বহা দেখি তেওঁ অলপ আচৰিত হৈ মোৰ ফালে চালে, কিন্তু একো নামাতিলে। আমাৰ খোৱা হৈ যোৱাৰ পিছত মই ঘৰলৈ আহিবলৈ কাৰবাৰ কৰিছোঁ, এনেতে শশীবাবুৱে মোৰ কাষ চাপি আহি কাণে কাণে ফুচ্‌ফুচাই মোক সুধিলে, 'বড়ুয়া মশায়, আপনাৰ এখানে থাকা হয় কোথায়?' মই উত্তৰ দিলোঁ, '৫০নং বাঞ্ছাৰাম অক্ৰুৰৰ গলি।' তেওঁ কলে 'এতো আমাৰ বাড়ীৰ কাছেই, ভাল হলো, ৰোজ দেখা শুনা হবে এখন।' মই অগত্যা ভদ্ৰতা ৰক্ষা কৰিবৰ নিমিত্তে কলোঁ, 'নিশ্চয়, নিশ্চয়, বৰ সুখৰ কথা। আপোনাৰ ভৰিৰ ধূলি মোৰ ঘৰত পৰিলে মোৰ ঘৰ পবিত্ৰ হব।' তেওঁ উত্তৰ দিলে, 'বিলক্ষণ।'

"ইয়াৰ পিছত এদিন ৰাতিপুৱা আঠমান বজাত সোঁশৰীৰে শশীবাবু আহি মোৰ বহাত উপস্থিত। তেওঁক দেখি যে মোৰ মনত আহ্লাদৰ ভাবটো উপজিছিল, মই কি কম; কিন্তু সেইটো কোনোমতে মই ঢাকি, আস্তব্যস্তকৈ তেওঁক বহুৱালোঁ, তামোল ধপাত খাবলৈ দিলোঁ, আৰু কটি চাহ খুৱাই আলহী সুধিলোঁ। সঁচা কথা কবলৈ গলে, বাস্তবিক পক্ষত, তেওঁ উপযাচি ইমানকৈ মোৰে সৈতে ভাব কৰাটো মোৰ সমূলী ভাল নালাগিছিল। কিন্তু কি কৰিম, অদৃষ্টই মোক নাকী ধৰি যেনিয়েই মন যায় তেনিয়েই টানি নিব লাগিছে আৰু মই যাব লাগিছোঁ। নানা কথা আৰু আলাপৰ পিছত তেওঁ মোক সুধিলে, 'আপনাৰ পৰিবাৰ এইখানে না দেশে?' মই কি কম একো ভাবি নাপাই উত্তৰ দিলোঁ 'দেশত।' তেওঁ কলে 'এখানে আনান, এখানে আনান; একলা কেন কষ্ট পাচ্ছেন!' মই মিছিকৈ মাত লগালোঁ, 'এবা অনাব লাগিব।' অৱশ্যে মই বঙ্গলা ভাষাতেই এই উত্তৰবিলাক দিছিলোঁ; মাথোন আপোনাৰ আগত হে তাক অস-

মীয়াকৈ কৈছোঁ। সেই দিনৰ সেই ছোৱা সেই খিনিতে শেহ হল। মই ভাবিলোঁ, কলা ডাৱৰ ইমানতে উৰি গল, আৰু বতৰ ফৰকাল হল। কিন্তু অ হৰি! ইয়াৰ পিছত দেখোন বৰ-টোপীয়া বৰষণ! তিন দিনৰ পিছত, শশীবাবু আকৌ মোৰ ঘৰত ওলালহি। তেওঁক দেখি মোৰ চুলিৰ আগে ধাতু যোৱা যেন লাগিল, আৰু গাত জ্বৰ উঠিল। কিন্তু কি কৰা যায়! চাহপানী ধপাত আদিৰে আকৌ তেওঁক আগবদৰে শোধ-পোছ কৰিলোঁ। এইবিধ লঘু আহাৰৰ পিছত, তেওঁ আগৰ দিনৰ সেই কথা গুৰুতৰকৈ আকৌ আউটি উলিয়ালে; আৰু মোৰ মুখ শুকাই টোটৌৰা পৰি গল। 'দেখুন, আমি আমাৰ পৰিবাৰকে সেদিন বাড়ী গিয়ে বলেছিলুম যে বড়ুয়া মশায়ও শীগ্রই এখানে তাঁৰ পৰিবাৰ নিয়ে আসছেন। খপৰটা শুনে গিন্নীৰ তো ভাৰী আহ্লাদ, বল্লেন বেশ তো, শীগ্‌গিৰ আনতে বলো; তাহলে আমাদেৰ বেড়াতে যাবাৰ একটা জায়গা হবে। গিন্নী জিজ্ঞেস কৰলেন, বড়ুয়া মশায়েৰ ছেলেপিলে কয়টি? আমি কিন্তু কথাটাৰ জবাব দিতে পাৰলুম না বোলে, গিন্নী আমাৰ উপৰ মস্ত তম্বি কৰলেন। বল্লেন, তোমাদেৰ বন্ধুত্বটা বেশ যাহোক, ছেলেপিলেৰ কথাই জিজ্ঞেস কৰতে ভুলে যাও!'

"কথাই বিষম ফালে ঢাল লোৱা দেখি মই সেই কথাৰ সমিধান নিদি দেশৰ স্কুলস্কুলৰ বিষয়ে কথা উলিয়াই তাৰ ওপৰত ঢাকোন দিলোঁ। মোৰ বুধিটো যে একেবাৰেই নাখাটিল এনে নহয়; কিন্তু শশীবাবুৰ এটেকিয়া জ্বৰ; সেই বিষয়ে নানা কথা-বাৰ্ত্তাৰ পিছত তেওঁৰ মুখত আকৌ সেই আগৰ বোল ওলাল। মইও সতৰ্ক হৈ আছিলোঁ; গতিকে, তৃতালিকে আকৌ, অতিচাৰী দলৰ (Extremist) ৰবমূৰীয়া

পাল বাবুৰ কথাৰ সাফৰটো মেলি দিলোঁ। পাল বাবুৰ নাম নকলো জানিবা ফেটীসাপৰ নেগুৰতহে খচকা মাৰি দিলোঁ। পালৰ পোৰ নাম শুনিয়েই শশীবাবুৱে মোৰ ছোৱা পাহৰি সেই ছোৱাত ধৰিলে। শশীবাবুৰ গাত সেই ফেৰা বিন্ধা মই আগৰেপৰা লক্ষ্য কৰি থৈছিলোঁ; গতিকে, মোৰ বিষয়ে ওলোৱা কথাৰ জোলটোপা সেই সুৰুঙাত পেলাই দি বোৱাই বাহিৰলৈ উলিয়াই দিবলৈ আগৰেপৰা আলচি থৈছিলোঁ আৰু দিলোঁও; আৰু সেই বাটেদিয়েই পালৰ পোৰ কথাৰ জোল ভিতৰলৈ সুমাই আনিলোঁ। বগা কাপোৰ দেখিলে ভতৰা বলিয়া হোৱাদি পালৰ কথা ওলালে শশীবাবু বলিয়া হয়। সি যি হওক মেলত নথকা পালৰ ওপৰত এছোৱা ভালকৈ তেওঁ গৰ্জ্জি লৈ সেইদিনৰ নিমিত্তে মোৰ ঘৰৰপৰা তপত হৈ উতলি ওলাই বাহিৰত পৰিল।

"সাদিনমানৰ মূৰত আকৌ এদিন গধূলি মোৰ বহাত শশীবাবুৰ শুভাগমন হল। সেই দিনা তেওঁৰ ভাত ৰান্ধনি বামুণটোৰ হাতত দি এথাল সন্দেশ আৰু মতিচূৰৰ লাড়ু মোলৈ তেওঁ লৈ আহিছিল। আহিয়েই কলে,—'বড়ুয়া মশায়. গিন্নী স্বহস্তে এইগুলো খাবার তৈরী করে তোমার জন্য পাঠিয়ে দিয়েছেন।' মই কলোঁ, অশেষ ধন্যবাদ। মোৰ কৃতজ্ঞতা তেওঁক জনাব।"

"শশীবাবু। 'দেখ, তোমাদের ইংরেজীয়ানা গুলো ছাড়তে হচ্ছে। এতো 'ফৰ্ম্মেলিটি' কেন? আমি তোমাকে তুমি বলে 'এড্রেচ' করেছি, তোমারও আমাকে তুমি বলা উচিত। কিন্তু ভাই, আমি যে খাবারগুলো ভার বয়ে এত পরিশ্রম করে আনলুম আমাকে থেঙ্কচ্ মেঙ্কচ্ কিছুইতো একটা দিলে না!' মই উত্তৰ দিলোঁ 'আপোনাকো দিছোঁ, দুইজনেই বাঁটি লওক।"

"শশী।—আবাৰ 'আপনি'? ৰোগ সান্নিক দেখছি! দেখ ভাই বড়ুয়া মশায়, আমাৰ পৰিবাৰ সত্যি সত্যি ভাৰী ব্যস্ত হয়ে উঠেছেন তোমাৰ পৰিবাৰকে দেখবাৰ জন্য। শীগ্‌গিৰ আনাও। নাহলে বাপু আমাৰ আৰ সোয়াস্তি থাকছে না। তাকে আজ আৰ একখানা চিঠি লিখে দাও আসতে। লিখবে তো?'

"মই নিৰুপায় হৈ উত্তৰ দিলোঁ, 'দিম লেখি।"

"শশী।—আমাদেৰ বিষয়ও তাঁকে লিখো। আৰ বলো, তোমাৰ একটি গৰীব বন্ধু যুটেছে, সে আৰ তাঁৰ স্ত্রী তাঁকে শত সহস্র নমস্কাৰ জানাচ্ছে, আৰ তাঁৰা তোমাৰ অপেক্ষায় পথ পানে চেয়ে আছে। দেখ বড়ুয়া, তুমি আমাৰ চেয়ে বয়সে বড়, তোমাকে বাৰবাৰ বড়ুয়া মশায় আৰ বলা চলে না; তোমাকে দাদা বলবো, আৰ তাঁকে বৌদিদি বলবো। বৌদিদিৰ নামটা কি দাদা?"

"মই কি উত্তৰ দিম ভাবি নাপাই বিমোৰত পৰি নামাতি ৰলোঁ। তেওঁ মোৰ উত্তৰ নাপাই আকৌ সুধিলে—'বলনা ভাই, বলতে লজ্জা কি? তোমাৰ লজ্জা দেখে মৰে যাই আৰ কি! মেয়ে মানুষেৰও বেশি।"

"মই ভাবিবলৈ নহল, চিন্তিবলৈ নহল, দুষ্টা সৰস্বতীৰ উচটনিত হবলা, মিছাকৈয়ে সাজি কৈ দিলোঁ।—'ভুৰুকী'। তেওঁ টপৰকৰে কথাষাৰ মোৰ মুখতে ধৰি কলে, 'ভুৰ্কী? বেশ নামটিতো। দেখ দাদা, তুমি যখন বাড়ীতে চিঠি পত্র লিখবে, ভুৰ্কী বৌঠাকুৰুণকে আমাৰ প্রণাম দিও।' মই দিম বুলি কৈ কোনোমতে গা সাৰি সেই দিনৰ নিমিত্তে ৰক্ষা পৰিলোঁ।

"ইয়াৰ পিছত শশীবাবু প্ৰায়েই মোৰ বহালৈ আহি 'ভুৰ্কী বৌঠাকুৰুণৰ' 'ভুৰ্কী বৌদিদিৰ' বাতৰি সোধে, আৰু আমাৰ ঘৰৰ নানা খবৰ সুধি মোক ব্যতিব্যস্ত কৰে। মই তেওঁৰ এইবিধ দৌৰাত্ম্যৰ হাত কোনোমতে এৰাব নোৱাৰি 'ত্ৰাহি মধুসূদন' কৰিবলৈ ধৰিলোঁ।

"ইমানতে ভাঙ্গি কোৱাৰ সকাম পৰিছে, কিয় মই শশীবাবুৰ আদৰ চেনেহ আৰু বন্ধুত্বক দৌৰাত্ম্য বুলি ভাবিছিলোঁ। সঁচা কথা কবলৈ গলে, শশীবাবু যে এজন বৰ সাদৰী, সৰল আৰু পৰোপকাৰী মানুহ তাৰ ভুল নাই; আৰু সেইটো মই যে নুবুজিছিলোঁ এনেও নহয়। তেওঁৰ সৰল মনক নিৰ্ম্মল বন্ধুতাৰ প্ৰবল ভাবে ব্যগ্ৰ কৰি তুলিছিল; কাৰণ তেওঁৰ পৰ্কিতিয়েই তেনে। তেওঁৰ আদৰ-সাদৰক নেওচি তেওঁক আপদ যেন দেখাটো যে মোৰ পক্ষে সজ কাম হৈছিল এনে নহয়। কিন্তু মই কৰোঁ কি? যাওঁ কলৈ? অদৃষ্টৰ পাকচক্ৰত পৰি ঘূৰি মই পেপুৱা লাগিলোঁ। প্ৰথম কথা, মই বৰলা মানুহ; বিয়াৰে সৈতে মোৰ সতিনীৰ আঁহ বুলিলেই হয়। মই বিয়া কৰোৱা বুলি শশীবাবুৱে জবৰ্দ্দস্তি কৰি ধৰিলে; সেই বিষয়ে মোক ইমানবিলাক যথা কৈ কাবু কৰি পেলালে যে মই লৰচৰ কৰিব নোৱাৰা হলোঁ। লোকৰ কথাত নহয় বোলা স্বভাৱৰ মোক কিছুদিনৰ আগৰে পৰাই এৰি থৈছিল বুলি কৈ আহিছোঁ। লোকৰ কথাত "কণ্ট্ৰাদিকুট" কৰা সহজটো মোৰ গাৰপৰা আতৰ হোৱা বিষয়ত যে কানিৰ কোনো হাত নাই খামাখা এনে বুলিবও নোৱাৰোঁ। দ্বিতীয়ত, মই ভাবিলোঁ যে শশীবাবুৰ কথাত হুঁ-হাঁকৈ শলাগি গলেই তাৰ ওৰ সোনকালে পৰিব আৰু মই ক্ষন্তেকতে পাখি কটালি জৰ্জ্জৰীয়া দি উৰিম বা উঠিম; কিন্তু নহয় বুলিলে, তেওঁ কুৰুকি কুৰুকি আৰু অনেক কথা সুধি মোক

আমনি কৰি মাৰিব। কোনে জানিব যে মোৰ হিচাপৰ ফল ওলোটা হৈ ওলাব। তৃতীয়ত, আৰু এটা ভয়ে মোক কোবাই-ঢৰিয়াই শশী-বাবুৰ কথা মনাই লৈছিল। বঙ্গদেশত বঙ্গালীৰ মাজত আবিয়ৈ বয়সীয়াল মানুহ নাই বুলিলেই হয়; আৰু হাজৰৰ ভিতৰত এটা দুটা থাকিলেও সি 'হংস মধ্যে বকো যথা' হয়। বঙ্গালীয়ে মনত একৰকম ধাৰণাই কৰিব নোৱাৰে যে সৰহ বয়সলৈকে বিয়া নকৰোৱাকৈ কোনো মানুহ ভালে থাকিব পাৰে। তেনে মানুহক তেওঁলোকে চোভাৰ চকুৰে চায়; আৰু সেইজনৰ সম্পৰ্কে নানা দুৰ্ভাবনাই তেওঁ-লোকৰ মনত উখল-মাখল লগায়। সৰহ নকওঁ, তেনেকুৱা মানুহক নিভাঁজ বুলি তেওঁলোকে পতিয়াবকে নোৱাৰে। এইবোৰ কাৰণত মই শশীবাবুৰ কথা শলাগি হেঁা হেঁা কৈ গৈ, ৮০ নম্বৰৰ সূতা উঘাত পাক খোৱাদি পাক খাই পৰিলোঁ। মই শিৰফুটা বামুণৰ ঘৰৰ লৰা, অথচ শশীবাবুৱে মোক কায়স্থ বুলি ধৰি ললে। মোৰ উপাধিও বৰুৱা যেতিয়া, তেওঁৰ হিচাপ মতে ময়ো কায়স্থ। মই ভাবিলোঁ, তেওঁক এবকলা উত্তৰ দি তেওঁৰ ভুল বুজাবলৈ যোৱাতকৈ তেওঁৰ কথাটো শলাগি থোৱাই উজু; আৰু বিশেষতঃ তেওঁৰ সৈতে মোৰ ক্ষন্তেকলৈ দেখা,-ইয়াৰ পিছত কোন গছৰ পখী কলৈ উৰি যায় কোনে কাৰ ভুলয়? কিন্তু মোৰ গাললৈ টোৱাঁই অহা দৈবৰ সোঁ-হাতটোত খামোচ মাৰি ধৰি মই নিশ্চিন্ত হৈছিলোঁ, তেওঁৰ লেবেৰা-হাতটোও যে সোঁহাতৰ নিচিনাকৈ সমানে চলে, সেইটো মই নাজানিছিলোঁ। গতিকে মোৰ গালৰ এই দুৰ্গতি। চতুৰ্থত, তেওঁ মোৰ ককায়ে সৈতে কোনো কালে প্ৰেচিডেন্সি কলেজত পঢ়া নাই। অৱশ্যে তেওঁৰ নিচিনা মানুহে যে মিছাকৈ সেই আষাৰ কথা কলে এনে নহয়; তেওঁ নিশ্চয় কোনো অসমীয়া লৰাৰ সৈতে

সেই কলেজত পঢ়িছিল, আৰু সেই অসমীয়াজনৰ নামৰ পিছত বৰুৱা উপাধি নিশ্চয় লাগি আছিল। কিন্তু শশীবাবুৱে এতিয়া যে ভুল কৰিছে সেইটোও নিশ্চয়, কাৰণ প্ৰকৃতপক্ষে কোনোকালে মোৰ কোনো ককাই নাছিল, ; আৰু মই মোৰ বোপাইৰ মাথোন একেটা পো। আনন্দৰাম বৰুৱা বঙ্গদেশত নামজলা পুৰুষ আছিল ; গতিকে বঙ্গালীয়ে কোনো অসমীয়া মানুহৰ নামত বৰুৱা উপাধি দেখিলেই ভুলকৈ তেওঁৰে সৈতে একেডাল দোলেৰে সেইজনক সাঙোৰে।

"ইত্যাদি কাৰণত মই শশীবাবুক বাঘ দেখাদি দেখিছিলোঁ। তেওঁৰ ব্যৱহাৰ মোৰ প্ৰতি সৰল আছিল, আৰু কোনো বেয়া মতলবত যে তেওঁ ওপৰ-পৰা হৈ মোৰে সৈতে বন্ধুতা পাতিছিল এনে নহয়। তেওঁ ওখ শাৰীৰ ভাল মানুহ এইটো মই ন দি কব পাৰোঁ। কিন্তু হলে কি হব, তেওঁৰ ভুল কথাৰ গুৰিতে মই প্ৰতিবাদ নকৰি বা নহয় নুবুলি, চকৰীৰ দৰে লেতাটো বান্ধি সোমালোঁ ; আৰু এতিয়া কথা আহি ইমান গুৰুতৰত পৰিল যে, কেনেবাকৈ মই ধৰা পৰিম, এই ভয় আৰু লাজে মোক খুলি খুলি খাই মাৰিবলৈ ধৰিলে। মই নিৰুপায় হৈ ভাবি ভাবি শেহত এটা উপায় ঠিক কৰিলোঁ।

"এদিন পুৱাই মোৰ লগুৱাটোৰ মুখে শশীবাবুলৈ বাতৰি কৈ পঠিয়ালোঁ, যে বিজুলী-ডাকত ঘৰৰপৰা বাতৰি আহিছে যে মোৰ পৰিবাৰ জহনীত পৰি মৰিল। ইয়াৰ দহ মিনিটমানৰ পিছতে শশী বাবুৱে চকু-লো টুকি হায়! হায়! কৈ মোৰ ওচৰ ওলালহি। মইও বৰ বেজাৰ দেখুৱাই চকুৰ লো টোকা ছলেৰে মোৰ চকু দুটা মোহাৰি ৰঙা কৰিলোঁ আৰু মাজে মাজে উস! উস! কৰি তেওঁৰ শোকৰ সমিধান দিবলৈ ধৰিলোঁ। বেচেৰা শশীবাবু! তেওঁ অনেক বেজাৰ কৰিলে,

অনেক কান্দিলে, আৰু মোক অনেক সান্ত্বনা দিবৰ চেষ্টা কৰিলে। তেওঁৰ ঘৈণীয়েকেও বৰ বেজাৰ কৰি মোলৈ জনাই পঠিয়ালে! শশীবাবুৱে তেওঁৰ আন বন্ধু বান্ধৱৰ আগতো মোৰ এই দাৰুণ শোকৰ বাতৰি কৈ কেইবাদিনলৈকে বেজাৰ প্ৰকাশ কৰিছিল। এদিন মোৰ চিনাকি কোনো এজন অসমীয়া মানুহৰ সৈতে দৈবাৎ শশীবাবুৰ দেখা হোৱাত শশীবাবুৱে মোৰ এই বিপদৰ কথা তেওঁক কৈ বেজাৰ কৰিছিল। সেই অসমীয়া মানুহজনে মোক সদায় বিয়াৰ মুখ নেদেখা বৰলা বুলি জানিছিল দেখি, শশীবাবুৰ সেই মুৰ নাইকিয়া অথচ মুৰ কামোৰণিৰ নিচিনা কথা শুনি আচৰিত হৈ সেই কথা অসম্ভৱ বুলি শশীবাবুক কোৱাত শশীবাবুৱে প্ৰতিবাদ কাৰেঁাতাক উপলুঙা কৰি ফুতে উৰাই দিলে। অসমীয়াজনে গধূলি মোৰ ঘৰলৈ আহি সেই কথা মোক কোৱাত মই গহীনকৈ উত্তৰ দিলোঁ। 'সেই বাবুজনৰ অলপ মুৰৰ গোলমাল আছে; তেওঁ যিহকে পায় তাকে কয়।' উপস্থিত আপদৰপৰা কানে-কান-মাৰিয়ে কোনোমতে সম্প্ৰতি উদ্ধাৰ হৈ, ভবিষ্যত আপদৰ হাত সাৰিবলৈ, শেহত মই স্থান ত্যাগ কৰি শশী-গ্ৰহৰ হাত সৰাই শ্ৰেয়ঃ ভাবিলোঁ। এদিন শশীবাবুক বিশ্বাসে কলোঁ যে, মোৰ মন বৰ বেয়া হৈছে; দিনচেৰেক ফুৰি আহিবৰ নিমিত্তে মই ব্ৰহ্মদেশলৈ যাব খুজিছোঁ, তেওঁ কি বোলে? ফুৰিবলৈ গলে, মোৰ মনৰ শোক পাতলিব ভাবি তেওঁ কলে 'বেশ কথা, যাও, দিন কয়েকেৰ জন্য একটু বেড়িয়ে এসো, তাতে শৰীৰ মন দুই ভাল থাকবে। কিন্তু ভাই যেখানেই যাও, গৰিব বন্ধুকে ভুলোনা; কেমন থাক চিঠি লিখো। তোমাকে প্ৰাণেৰ সহিত ভাল বেসেছি, সেটা মনে থাকে যেন।' মইও শশীবাবুৰ সুৰেৰেই দুই চাৰি

আমাৰ মনৰ আবেগ দেখুৱাই কথা কৈ মানদেশলৈ যাবলৈ বুলি জাহাজত উঠিলোঁ। কিন্তু কবলৈ লাজ লাগিছে, যে মই সেই দিনাৰপৰা মোৰ বিষয়ে এটা আখৰ বা কোনো বাতৰি শশীবাবুলৈ দিয়া নাই! মই নানা দেশদেশান্তৰ ঘূৰি ফুৰিছোঁ, কিন্তু শশীবাবুৰ গোন্ধ থকা ঠাইৰ চাৰি ধাপৰ কাষলৈকে নাযাওঁ! শশীবাবু যেনে ভাল মানুহ, আৰু উদাৰ আৰু শুদ্ধ অন্তঃকৰণৰ লোক, তেওঁৰে সৈতে মোৰ এনে ব্যৱহাৰ কৰাটো বৰ অন্যায়, এইটো মই ভালকৈ বুজিছোঁ। কিন্তু মই কৰোঁ কি? অদৃষ্টই মোক জৰিৰে মেৰিয়াই লাটুম ঘূৰোৱাদি ঘূৰাব লাগিছে। মই কেনেৰাকৈ তেওঁৰ আগত ধৰা পৰিলে চিৰকাললৈকে অমানুহ হম, আৰু লাজত মৰি যাব লাগিব। কিন্তু এই ঘটনাৰপৰা মোৰ এটা পৰম উপকাৰ হল; মই আৰু লোকৰ সকলো কথাতে হয় দিবলৈ এৰিলোঁ; আৰু মিছাৰ প্ৰতিবাদ কৰিবলৈ সাহ গোটালোঁ। ইয়াৰ উপৰিও মই এটা ডাঙৰ কাম কৰিলোঁ; সেইটো শুনিবা নে?" মই শুনিম বুলি কলত, তেওঁ কলে, "সেইটো এইঃ—নিমুৱা চোৰৰ নিচিনা কানিক, সৰ্ব্বনশীয়া কানিক, হতচিৰি হোৱা কানিক, চুকতে থাকি বুকুতে কামোৰ মৰা কানিক, গোসাঁইৰ শপত খাই একেবেলিয়েই এৰিলোঁ।" মই উত্তৰ দিলোঁ "সজ কৰিলা।"

মাধৈমালতী ।

কাৰ নো মনত খেলাব, যে আমাৰ পকাডড়ীয়া ঋষিৰ নিচিনা গহীন গম্ভীৰ মুনচুপ নীলাম্বৰ শৰ্ম্মা ডাঙৰীয়া চেঙেলীয়া বয়সত, পচোৱা বতাহৰ আগে আগে উৰি ফুৰা ওভতগোৰে নচা আছিল ? তেওঁৰ আজিকালিৰ প্ৰশান্ত নিবাতনিকম্প তৰুৰ নিচিনা মূৰ্ত্তি দেখিলে কোন মাইকীৰ পোৱে কব পাৰে, যে তেওঁ কেচা বয়সত দুষ্টালিৰ চৌৰ ওপৰত খৰ মাৰি ফুৰা অঘাইটং আছিল ? তেওঁ নিজৰ কাহিনী নিজে অনুগ্ৰহকৈ বৰ্ণনা নকৰাহেঁতেন কাৰো "আপুটিয়েকৰ" সাধ্য নাই যে, তেওঁৰ আজিকালিৰ গাৰ চেচা ছালৰ তলত লুকাই থকা, সেই আগৰ কালৰ চেঙা তপত উদণ্ড ডেকা-লৰাটোক ধৰা পেলায়।

জাৰকালি এদিন জুহালৰ ওচৰত বহি তেওঁৰে সৈতে জুইপুৱাই থাকোঁতে, জুইৰ ভাপ পাই তেওঁৰ মনৰ সাফৰটোৰ লা গলি গলত তেওঁৰ শিশুলীলাৰ দুটা এটা ঘটনা মোৰ ওচৰত উদং হৈ পৰিল। তলত লিখা লীলাটি সেইদিনাৰ সেই কাৰ্য্যৰ ফল আৰু তেওঁৰ নিজৰ ভাষাতে তাক দিলোঁ।—

"সি আজি বহুদিনৰ কথা। তেতিয়া এই পৃথিবী যোল সোতৰ বছৰ বয়সীয়া ডেকেৰী, গছ-গছনি ডেকা, চৰাই-চিৰিকতি কথকী, গৰু মহ ধপলীয়াই ফুৰা, মতা বঙ্গিয়াল, তিৰুতা বাংঢালী, লৰা জাঁপত বৰৰ এঠাৰ চোপ, ছোৱালী বিয়া-সবাহৰ নামত জাউৰিয়ে জাউৰিয়ে বাৰিষাৰ বৰষণ ; গৃহস্থৰ ঘৰ আমোদ উৎসৱেৰে চপ্‌চপীয়া, বন্ধু বান্ধৱৰ মন ফৰকাল ভাবেৰে নিকপটীয়া।"

মুনচুপ ডাঙৰীয়াৰ বৰ্ণনাৰ গঢ়টো দেখি মই আচৰিত হোৱা যেন পাই তেওঁ মাত লগালে।

"তুমি আচৰিত হবৰ কাৰণ একো নাই; কিয়নো, মোৰ মনত তেতিয়া যেনে লাগিছিল তেনেকৈ বৰ্ণাইছোঁ। মোৰ নতুন মনৰ উলাহত গোটেইখন পৃথিৱীয়েই সেই কালত নতুন যেন লাগিছিল।"

"আমাৰ ঘৰৰ ওচৰতে মাধৱ তৰণিৰ ঘৰ আছিল। তেওঁৰ গুৰিগছ ধোন্দোলা, গঠীয়া, টেমুনা, আৰু ফটা। তেওঁৰ বাপেক বিক্ৰমপুৰৰ বঙ্গাল আৰু মাক অসমীয়া। অৱশ্যে দুই দেশৰ দুই জাতু সংগ্ৰহ কৰি মিলাই আঁতালত সি একেটা হৈ কোন জাতত পৰিছিল গৈ সেইটো মোৰ বুজ নাছিল। কিন্তু লোকে বাপেকৰ জাঁত কলু অৰ্থাৎ তেলীয়া আৰু মাকৰ জাত পানী-কেঁওট বুলি কৈছিল। কিন্তু লোকৰ কথা সঁচাই হওক বা মিছাই হওক, সেই তেল পানী মিহলি হৈ কি হৈছিল তাৰ উৱাদিহ মই সনূলী নাৰাখিছিলোঁ। আসামত তেওঁলোকৰ বসতিৰ বয়স কম-বেছি দেবকুৰি বছৰ হৈ-ছিল। বাপেক মৰি যোৱাৰ পিছত মাধৱেও অসমীয়া কলিতানী ছোৱালী এজনী বিয়া কৰাই, আৰু আউনীআটি সত্ৰত শৰণ লৈ নাম-কথা শুনি চাবি পোৱা অসমীয়াৰ শাৰীত উঠিছিল। বিয়াই সবাহে মাধৱ তৰণিৰ ঘৈণীয়েকে আমোলানীহঁতৰ সৈতে শাৰীপাতি বহিছিল আৰু সমানে মলা চৰু বিচাৰিছিল, আৰু সেই "দাবিত" আপত্তি কৰিলে তৰণিয়নীয়েও সমানে মুখ জোকাৰি সেই আমোলা-নীহঁতক দুই চাৰি কথা শুনাই তৰণি হেৰুৱাই দিবলৈকো নাপাহৰি-ছিল। আৰু নুশুনাবই বা কিয়? আমোলানীহঁতৰ গিৰিয়েকহঁত তৰণি-য়নীৰ গিৰিয়েক তৰণিৰ ধৰুৱা নহয় নে? ধন ধাৰে লাগিল বুলিলেই,

ধাৰত পেন-পেন আমোলা ডাঙৰীয়াসকল টকাত দুপয়চাৰ পৰা এক অনালৈকে বাঢ়িত তৰণীয়নীৰ "আমাৰ ডাঙৰীয়া' মাধৱ তৰণিৰপৰা ধন ধাৰে আনিব লগীয়াত নপৰেনে? সেইদেখিয়েই মাধৱ তৰণিৰ ঘৈণীয়েক লখিমী তৰণিয়নীয়ে দুপৰীয়া তামোলৰ বটা আগত লৈ, চল পালেই, টেকেলানী গায়ননী আৰু দীঘলানী বাইহঁতৰ আগত নকৈ নেৰে যে, 'গপ মাৰতী আমোলানীহঁতৰ চুলিৰ আগ এটাই কেই-কোছা আমুকীৰ হাতত।' এইখিনিতে আৰু এষাৰ কবলৈ বাকী আছে যে মাধৱৰ ঘৈণীয়েকে বৰজাপী ধৰা মানুহ লগত নোহোৱাকৈ এখোজো নাকাঢ়িছিল, তেহেলৈ তেওঁৰ ঘৰৰ সমুখৰ আলিটোৰ সিপাৰে থকা কাৰো ঘৰলৈ তেওঁ যাব লগীয়াই হওক, বা দূৰৈলৈ যাব লগীয়াই হওক।

"তৰণিয়ে ঈশ্বৰৰ ইচ্ছাত তিনিজনী ছোৱালী আৰু এটা লৰাৰ বাপেক হৈ ঘৈণীয়েকৰ হাতত, অলপ বা ডাঙৰ দোষতে, 'আজি মাৰটীয়েৰে' বুলি, সেই লৰা ছোৱালীমখাৰ পিঠিত ঢকিয়াবলৈ অধিকাৰ প্ৰদান কৰিলে। কালক্ৰমত তৰণিৰ লৰা ছোৱালী কেইটা ডাঙৰ দীঘল হল, আৰু ছোৱালী তিনিউজনী বিয়া দি উলিয়াই দিবৰ কাল পালেহি। তেওঁৰ তিনিউজনী ছোৱালী গঢ়িত আৰু শুৱনী আছিল। সিহঁতক আজিকালিৰ কোনো অসমীয়া ডেকা কবিয়ে লগ পোৱাহেঁতেন, সিহঁতৰ ৰূপ তেওঁৰ কবিতাৰ কিতাপত এছোৱা এই দৰে নিশ্চয় বৰ্ণনা নকৰি নেৰিলেহেঁতেন।—

গাটো সোণ বৰণীয়া, ওঠ কোৱাভাতুৰীয়া,
দালিম-গুটীয়া সৰু দাঁত।

লোহোৰালোহোৰ হাত, খবচি নথকা মাত,
থামুচীয়া ককালৰ জাত ॥
খৰম-জুৰীয়া ভৰি, কলা চুলি থাকে পৰি
মেলি দিলে আঠুৰ তলত।
আমৰা-গুটীয়া চকু, চেলাউৰি বেকা মাকো,
কেকোজেকো নিতম্ব ভৰত ॥

"তৰণিৰ মনত বৰ আশা, তেওঁ যেন অসমীয়া ভালমানুহৰ ঘৰবু আমোলা-ফৈলাৰ তিনটা লৰা গজগজীয়াকৈ তেওঁৰ তিনটা জোৰাই কৰি লবলৈ পায়। এই ওখ আশা পূৰণ কৰিবৰ সপক্ষে তৰণিৰ গাঁঠিত ধন, ভঁৰালত ধান, বাৰীত তামোল পাণ, গছত আম কঁঠাল, গোঁহালিত গৰু আৰু খলিত খীৰতী মহ আছিল। আৰু এইবোৰৰ উপৰুৱাকৈ কপালৰ বল, আৰু বুদ্ধিৰ সম্বল থাকিলেই কাৰ্য্যসিদ্ধিৰ বাটত বিঘিনি নাথাকে। তেওঁ আউনীআঠিত শৰণ লবৰেপৰা তেওঁৰ আচাৰ ব্যৱহাৰ অসমীয়া নৈষ্ঠিক হিন্দুতকৈও একাঠি চৰিছিল; তেনেস্থলত এনে সুবতাহ বৈ থাকোঁতেও, তেওঁ যদি পাল তৰি তেওঁৰ মনৰ আশা-তৰী ভালকৈ এছোৱা উজাই লৈ যাব নোৱাৰে, তেন্তে দায় কনা গোসাঁইৰ গাতহে, তেওঁৰ গাত নহয়।

"তৰণিয়ে জীয়েক-কুন্‌কী হাতীৰে ভাল মানুহৰ লৰা-মখনা ধৰিবলৈ কত ফান্দ পাতিছিল, কিন্তু পৰা নাছিল। তেওঁৰে নিচিনা এধা-কেচেলুৱা জাতৰ কাৰবাক তেওঁ জোৰাই কৰিবলৈ বিচাৰিলে পোৱাত বৰ আটক নাছিল, কিন্তু তেনেবোৰত আকৌ তেওঁৰ মন নাখাইছিল। তেওঁ গুৰুঘৰত মাত-কথা শুনি অসমীয়াবো অসমীয়া, ভকতীয়াবো ভকতীয়া হৈছিল। সৰহ নকওঁ, তেওঁ কোনো নিভাঁজ অসমীয়াৰে

আচাৰ ব্যৱহাৰত অলপ-অচৰপ লৰক-ফৰক দেখিলেই ঠাট্টা নকৰি নেৰিছিল।—'আগৰ মধুপুৰীয়াই খৰি ধুই খাইছিল, এতিয়াৰ মধুপুৰীয়াই ভৰি ধুই ওন্‌খায়' এই ফকৰা চল পালেই তেওঁ মাতিছিল।

"মাধৱে এজন ডাঙৰ উকিলৰ তৰণি হৈ কাছাৰীত দৰ্খাস্ত লেখি, গুচৰীয়া পদকীয়াৰ গোচৰৰ 'তদ্বিৰ' কৰি, উদাৰ ভাৱে টুপয়চা উপাৰ্জ্জন কৰিছিল; কিন্তু খৰচৰ বেলিকা তেওঁ সেই উদাৰ ভাবক চকোৱাৰ আৰত থৈ, আলহী সুধিবলৈ অনুদাৰ ভাবক বাহিৰলৈ উলিয়াই দিছিল। আৰ্জ্জিবৰ সময়ত তেওঁৰ হাতৰ মুঠি মেল খাইছিল, তলুৱা খোবোং হৈ পৰিছিল, কিন্তু খৰচ কৰিবৰ সময়ত তেওঁৰ আঙ্গুলিৰ মাজৰ সুৰুঙাবোৰ মৰি পানী নসৰকা হৈছিল। এনেস্থলত তেওঁ যে ৰূপ-বান সাঁচি চহকী মানুহৰ শাৰীলৈ নাযাব তাৰ আটক কি? তেওঁৰ ধানৰ ভঁৰাল গুটিধান গছীধানেৰে ভৰা, গোহালি খীৰতী গাইৰে, আৰু বান্ধনিষৰৰ মুধৰপৰা জোৰা দি বঢ়াই উলিৱা ছালি খীৰতী ছাগলীৰে ভৰা আছিল। কিন্তু হলে কি হব, তেওঁ ইমান কট্‌কিনা কিৰ্পিণ আছিল যে কাকো এডাল কূটা, এটোপা গাখীৰ, এচিকটা বস্তু দিব নোৱাৰিছিল। বাৰীৰ কল পাকি যায়, বাদুলিয়ে খায়, কাউৰীয়ে খায়, আৰু বাকী থকাবোৰ তেওঁ বজাৰত বেচিবলৈ পঠিয়াই দিয়ে; আম কুঁঠাল আদিৰ বেলিকাও তেওঁ সেই নজিৰ মতেই চলে। কিন্তু তেওঁ নিজহাতে তুলি তাৰ এটা এডোখৰ কাকো দিব নোৱাৰিছিল। পৰক দি থৈ খাবলৈ তেওঁৰ সোঁৰণিত বিধতাই একেবাৰেই লেখিবলৈ পাহৰিছিল। এদিনৰ এটা কেহেটা ঘটনাৰ কথা তোমাক কওঁ শুনা।

"মোৰ তিনি বছৰীয়া সৰু ভাইটো অনেক দিন জ্বৰত ভুগি শুকাই খেৰশনীডাল যেন হৈছিল! মুঠিয়ে মুঠিয়ে ধন ভাঙ্গি লাড়ুৱে লাড়ুৱে দৰব খুৱাই দেউতা হাইৰাণ হৈছে, তথাপি তাৰ নৰীয়া ভাল নহয়। এদিন বেজবৰুৱাই এটা দৰব দি কলে, 'এই বিধ দৰবেই মোৰ শেষ ব্যৱস্থা, এই দৰবত যদি ভাল নহয়, তেন্তে মই আৰু একো কৰিব নোৱাৰিম।' ছাগলীৰ গাখীৰৰ অনুপানেৰে তেওঁ ৰোগীক সেই দৰব খুৱাবলৈ কলে। দুৰ্ভাগ্যৰ গুণে আমাৰ ঘৰত ছাগলী পোহা দস্তুৰ নাছিল, আৰু তৰণিৰ ঘৰৰ বাহিৰে ওচৰ-চুবুৰীয়া আন কাৰো ঘৰত ছাগলীৰ গাখীৰ নাছিল। তৰণিৰ গতি-গোত্ৰ আমাৰ ভালকৈ জনা আছিল দেখি সেই ফাললৈ নুঠু কি আন ঠাইত ছাগলীৰ গাখীৰ বিচাৰিবলৈ ধৰিলোঁ। কিন্তু খনতে বিচাৰি চলথ কৰিলোঁ, তথাপি কৃতকাৰ্য্য হব নোৱাৰিলোঁ। আমি নিৰুপায় হৈ শেহত অগত্যা তৰণিৰ ওচৰত ছাগলীৰ গাখীৰৰ অৰ্থে আবেদন কৰিলোঁ। কিন্তু কিৰ্পিণ যক্ষই এটোপা গাখীৰকে দিবলৈ মান্তি নহল। দেউতা আৰু আই বিবুধি, কোনোমতে ছাগলীৰ গাখীৰৰ দিহা হৈ নুঠে। কিন্তু খটাসুৰ মোৰ মনত এটা বুধি ওলাল। আইক মই মনে মনে কলোঁ, 'আই তুমি চিন্তা নকৰিবা, মই ছাগলীৰ গাখীৰ আনিম; কিন্তু দেউতাই যেন এই বিষয়ে একো গম নাপায়।' আয়ে মোৰ কথা শুনি যদিও পেটে পেটে সন্তোষ পালে, তথাপি মোক সাৱধান নকৰি নাথাকিল, যে মই যেন আকৌ ছাগলীৰ গাখীৰৰ নিমিত্তে কাৰো সৈতে একো গোলমাল নলগাওঁ। মই আইক নিৰ্ভয় দি কলোঁ, 'কাৰো সৈতে একো নালাগে, তুমি চিন্তা নকৰিবা।'

"সন্ধ্যা লাগি ভাগি ৰাতি আঠমান বাজিছে। তৰণিৰ বৰজনী জীয়েক মাধৈমালতীয়ে আখলত সোমাই চৰুৰ তলত জাল লগাইছে। তৰণিয়ে বাহিৰৰ চোতালত বহি গুণ্ গুণাই হাজাৰীঘোষাৰ পদ একোফাকি বিসুৰীয়াকৈ গাইছে। ঘৈণীয়েকে বৰঘৰৰ শোৱাপাটীত লৰা শুৱাৰ লেচুতে নিজেও এঘুমটি মাৰি লৈছে। এনেতে মই হাতত কঁঠাল-কুঁহীয়া বাটি এটা লৈ, ভৰিৰ গোৰোৱাক মাটিৰপৰা অঁতৰত ৰাখি আঙ্গুলিৰ আগত ভৰ দি, হাতত-সাৱে-ভৰিত-সাৱে গৈ; চুৰকৈ ছাগলীৰ গাখীৰ খীৰাই আনিবলৈ বুলি মাধৱ তৰণিৰ ছাগলীৰ ঘৰত সোমালোঁ। তৰণিৰ ছাগলীৰ ঘৰটো ৰান্ধনিঘৰৰ মুধৰপৰা ছালি এখন বঢ়াই কৰা। ৰন্ধানি-ঘৰৰ মুধৰ বাৰখনেই তাৰো একালৰ বাৰ। মই খীৰতী ছাগলী এজনীৰ ওচৰত লাহেকৈ বহি, গাখীৰ খীৰোৱাৰ পাতনি স্বৰূপে তাইৰ ঠাটত খুন্দা ধৰিছোঁ। এইখিনিতে কোৱা আৱশ্যক যে মোৰ কাৰ্য্যটোক একেবাৰেই চুৰিৰ শাৰীৰপৰা এখোপ ওখলৈ তুলিবৰ মনেৰে মই পয়চা চাইটা লৈ গৈছিলোঁ, আৰু তাক গাখীৰৰ বেচ স্বৰূপে সেই ছাগলীজনীৰ ওচৰতে থৈ দিলোঁ। অৱশ্যে চাবিচটা ইটা দি চাপৰ শোৱা-ছালপীৰাখনৰ চাবি খুৱা ওখ কৰাদি এই চাইটা পয়চাৰে মই মোৰ চাপৰ কাৰ্য্যটোক ওখ কৰিবলৈ গৈ কিমান দূৰ কৃতকাৰ্য্য হৈছিলোঁ, আপুনি বুজিছে; মই তাৰ বিষয়ে একো নকওঁ।

"ইকৰাৰ বাৰখন যদিও গোবৰ-মাটিৰে লেপা, তথাপি সি বছৰ চেৰেকৰ পুৰণি বাবে ঠায়ে ঠায়ে তাৰ লেপ খহি সুৰুঙা ওলোৱা হৈ গৈছিল। সেইদেখি বাৰৰ জলঙাইদি, ছাগলীৰ ছালিৰপৰা আখলৰ ভিতৰলৈ মোৰ দৃষ্টি সহজে সৰকি গৈছিল। ইয়াৰ উপৰিও তাত

জুইৰ পোহৰ, আৰু মই থকা ছালিৰ ভিতৰত এন্ধাৰ, গতিকে সেই বিষয়ত ৰান্ধনি-ঘৰীয়াতকৈ ছাগলী-ঘৰীয়াৰ সুবিধা বিস্তৰ।

"ছাগলীজনীৰ ওহাৰখন হাতৰ মুঠিৰে খুন্দিয়াই লৈ মই বাটিটো বাওঁহাতে তুলি লৈছোঁ, আৰু সোঁ হাতেৰে বাঁট এটাত ধৰি এচোচা কি দোচোচা মাৰিছোঁহে, এনেতে আখলৰ খোটালিৰ উওৰ ফালৰ বাৰত তিনটা টোকৰ পৰা শুনিলোঁ। টোকৰ শুনি মই দুগ্ধদোহন কাৰ্য্য স্থগিত ৰাখি, তাৰ মানেটো উলিয়াবৰ নিমিত্তে চকু-কাণ ঠিয় কৰি, আৰু সৰ্ব্বাঙ্গ শৰীৰটোক মনৰ ভাপেৰে ভালকৈ উযুৰা এখন ডাঙৰ কাণ কৰি পেলালোঁ। মই এইদৰে চোপা দি আছোঁ, ছোৱালীজনীয়ে টোকৰ কেইটা শুনি চৰিয়াত চুৰা হাত ধুই, লাহেকৈ উঠি আখলৰপৰা ওলাই পাছফালৰ চোতাল পালেগৈ। দৈব দুৰ্ব্বিপাকত, ঠিক এনে সময়তে, 'বৰ আইটী অ! বৰ আইটী অ!' বুলি তৰণি ৰান্ধনি-ঘৰৰ ফালে আহক। কিন্তু বৰ আইটীৰ উত্তৰ নাপাই তেওঁ আখলৰ ভিতৰলৈ সোমাই গল। গৈ দেখিলে, যে ভাত-চৰুৰ তলত জুই জ্বলি আছে, অথচ বৰ আইটী তাত নাই। মোৰ দুৰ্দ্দশাৰ ফেৰত তাৰ পিচত তেওঁ আখলৰ খোটালিৰপৰা ওলাই আহি ছাগলী-ঘৰৰ কাষ পালেহি। তেওঁ সেই ফাললৈ আহিলতে, মোৰ ওপৰত অনধিকাৰ প্ৰবেশ আৰু চুৰিৰ অভিযোগ দিবৰ মনেৰেই নে কি, সেই ঘৰৰ 'বাসীন্দা' আন এজনী ছাগলী হঠাৎ ফুপ্‌ফুপাই উঠিল। কিন্তু ছাগলীজনীয়ে ফুপ্‌ফুপাইছে বুলি তৰণি ছাগলীৰ ঘৰত সোমাল, আৰু 'ক'ৰ পিছত 'খ' অহাদি মই ধৰা পৰিলোঁ! মোক দেখিয়েই তৰণিয়ে 'চোৰ ঔ!' বুলি বিং মাৰি দিলে, আৰু চোচা মাৰি আহি খপ্‌কৰে মোৰ হাতত ধৰিলে। তাৰ পিছত মোক টানি বাহিৰলৈ

আনি, ঘৈণীয়েকক লৰি চাকিটো লৈ আহিবলৈ মাতিলে। চাকি হাতত লৈ ঘৈণীয়েক লৰি আহিল; লৰালৰি বেগত তেওঁৰ গাৰ ৰিহা খনৰ আদখিনিয়ে মাটি সাৰি আনিলে, আৰু মেঘমুক্ত শশধৰৰ নিচিনা মই চাকিৰ পোহৰত প্ৰকাশিত হৈ পৰিলোঁ। তৰণিয়ে মোক দেখি চিনিপায়েই হাঃ! হাঃ! হাঃ! কৈ যে বিকট হাঁহিটো হাঁহিলে, তাক মই কি কম! জয়ৰ উলাহেৰে তেওঁ মাত লগালে,—'বোলোঁ এইবোৰ কেনে কথা? ভালমানুহৰ ঘৰৰ লৰা হৈ চোৰৰ পৰ্কিতি কিয়? দেখা-শুনাকৈ খুজি-বাঢ়ি বিয়া-বাৰু কৰাই নিলেই দেখোন হয়, চোৰাংকৈ চলিবৰ সকাম কি? মই এতিয়াই ধৰি থানালৈ পঠিয়াই দিলে দেখোন কাৰ্য্য সসাং! তোমাৰ দেউতা ডাঙৰীয়াৰে সৈতে আমাৰ ঘৰ মানুহৰ বন্ধুতা যাউতীযুগীয়া; সেইদেখি অৱশ্যে মই তেনেকুৱা লোক-হাঁহি-য়াতৰ কাম নকৰোঁ নিশ্চয়। কিন্তু পোন পটিয়ে চলিব লাগিব; বেঁকা বাটে চলিব নিদিওঁ।' তৰণিৰ এই কথা কেইষাৰ শুনি তেওঁ কি ভাবি কি কৈছে, সেইটো মোৰ মনত বিজুলী মৰাদি মাৰিলে; আৰু মই ঘট-নাটোৰে কেনি পাক লৈছে বুজি পেলাই বৰ লাজ পালোঁ। মই যে তেওঁৰ ছাগলীৰ গাখীৰ চুৰ কৰিবলৈ আহিছিলোঁ, সেইটো তেওঁ নুবুজি নাভাবি, তেওঁৰ জীয়েকৰ সৈতে গুপ্ত প্ৰণয়ৰ বেহা কৰিবলৈ আহি-ছিলোঁ, সেইটোহে বুজিলে আৰু ভাবিলে। মই তেওঁৰ কথাৰ গঢ়ত এইটোও ভালকৈ বুজিলোঁ যে তেওঁ মুখেৰে মোৰ ওপৰত খং দেখু-ৱালেও পেটে এই ভাবি সন্তোষ লভিছে যে ভালমানুহৰ ঘৰৰ লৰা এটা অতদিনৰ মূৰত তেওঁ বৰষিত লগাবলৈ পালে, আৰু সম্ভৱতঃ মোক জোৱাঁই কৰিবলৈ পাব। এইকথা মনত খেলালতে, লাজে অপমানে মোক খুন্দি আনিলে। কিন্তু মই কি উত্তৰ দিম, দোধোৰ-মোধোৰত

পৰি ভাবি থাকোঁতেই দেখিলোঁ, বাপেকৰ পিঠিৰ ফালে তেওঁৰ জীয়েক মাধৈমালতী আহি ঠিয় দিছে; আৰু মোৰ মুখৰ ফালে তাই অতি সকৰুণ ভাৱে চাই, বাপেকে দেখিবলৈ নোপোৱাকৈ এনেকৈ ঠাৰ দিছে যে মই যেন বাপেকৰ কথাৰ কোনো প্ৰতিবাদ নকৰোঁ। মই ততালিকে ছোৱালীজনীৰ মনোভাব বুজি, হাতত পোৱা, তাইৰ ইচ্ছাৰ বাটকে ধৰিলোঁ। বিশেষ, মই কৰিবলৈ অহা কাৰ্য্যটিও যে কিবা ওপৰ খাপৰ আছিল এনে নহয়; বৰং তাতকৈ তৰণিয়ে ভবাটো জগৰেই মোৰ মনত অলপ গৌৰৱৰ যেন লাগিল। সেইদেখি মোৰ গাত পৰা জগৰকে সাবটি ধৰি গাত পাতি লৈ মাত লগালোঁ—'মোৰ দোষ ক্ষমা কৰক; এই কথা আন কাকো নকৈ আপুনি মনে মনে থাকক, পোন বাটেও কাৰ্য্য অসম্ভৱ নহয়।' মোৰ কথা শুনি তৰণি হৰষিত হৈ মোৰ হাতটো এৰি দি কলে 'বাৰু যোৱাঁ, এইবাৰলৈ এৰি দিলোঁ, আৰু এনে কাম নকৰিবা।' কিন্তু তৰণিয়ে কথাষাৰ কোৱাৰ গঢ়ত বুজিলোঁ যে মই এই জগৰ দিনৌ কৰিলে তেওঁ আৰু সন্তোষ পাব।

"এই কথাৰ পিছত মই তৰণিৰ ঘৰৰপৰা ওলাই দুৱাৰমুখ পাৰ হৈছোঁ মাথোন, এনেতে তেওঁ আকৌ মাত লগালে, 'বোপা শুনি যোৱাঁ! বৰ আইটী অ! সেই পগোৱা এৰাঁ গাখীৰ যে আছিল, তাৰে এবাটি বোপাক দে, খাই যাওক!' মই 'আজিলৈ থাওক, কাইলৈ আহি খাম' বুলি কৈ লৰালৰিকৈ গুচি গলোঁ।

"পিছদিনা তৰণিৰ বৰজীয়েক মাধৈমালতীয়ে তলত দিয়া চিঠিখন লেখি সৰু ভায়েকটোৰ হাতত গোপনে মোলৈ পঠিয়াই দিলে।—

'ককাইদেউ,

আপুনি মোৰ শত সহস্ৰ সেৱা জানিব। আপুনি কালি মোক যিটো বিপদৰপৰা ৰাখিলে, জীয়াই থাকোঁমানে মই আপোনাৰ ধাৰ শুজিব নোৱাৰোঁ। আজি মই আপোনাৰ আগত মোৰ মন খুলি সকলো কথা কম; আশা কৰোঁ আপুনি মোৰ দুখত সহানুভূতি কৰিব। মই আখলৰপৰা ওলাই যাৰ মুখ চাবলৈ আৰু যাৰ মৌ-সনা মাত শুনিবলৈ গৈছিলোঁ, তেওঁ মোৰ প্ৰাণতকৈও অধিক। মই তেওঁৰ চৰণৰ দাসী। তেওঁত মই মোৰ মন প্ৰাণ যথা সৰ্ব্বস্ব সমৰ্পণ কৰিছোঁ। ঈশ্বৰে কৰিলে অচিৰতে মই তেওঁক পাম। কিন্তু দেউতাই তেওঁৰ নামকে শুনিব নোৱাৰে। কিয় জানে নে? তেওঁ দুখীয়া; তেওঁ আমাৰে নিচিনা এধাকেচেলুৱা; তেওঁ ডাকঘৰত দেবকুৰি ৰূপ দৰ্ম্মহাত কেৰাণীৰ কাম কৰে। মোৰ দেউতাক জোৱাঁই কৰিবলৈ মুনচুপ সদৰামিনৰ ঘৰৰ লৰা লাগে, নহলে তেওঁৰ মন নুঠে। কিন্তু তেওঁৰ আশা যে আকাশ-কুসুম সেইটো তেওঁৰ বুজিবৰ শকতি নাই। তেওঁ সমাজত নিজৰ ঠাই কত বুজিব নোৱাৰে। তেওঁৰ ভয়ত মই লুকাই চুৰকৈ এইদৰে চলিব লগীয়াত পৰিছোঁ। কিন্তু এই বাটৰ ওৰ বেগতে পৰিব; মোৰ বস্তু মই সোনকালে পাম। অৱশ্যে মোৰ কাৰ্য্যত দেউতাই শোক পাব; আৰু মোক অকৃতজ্ঞ বুলিব। কিন্তু মই নিৰুপায়। ঈশ্বৰৰ ইচ্ছাত যিটো হয়, তাক কোনেও খণ্ডাব নোৱাৰে। সি যিহওক, আপুনি নিজৰ গাত দায় লৈ কালি যেনেকৈ মোক সকৰালে, সেইটো আপোনাৰ বহল মনৰ আৰু পৰোপকাৰী অন্তঃকৰণৰ চিন। ঈশ্বৰে আপোনাৰ ভাল কৰক, তেওঁৰ অ৾ৰ চৰণত মোৰ এই প্ৰাৰ্থনা। আপুনি মোৰ এইবোৰ

কথা নিজৰ পেটটে ৰাখিব, কাকো নকব। মই আপোনাক বিশ্বাস কৰিব পাৰোঁ জানি বিশ্বাস কৰিলোঁ। সকৰেপৰা দেখাশুনা হৈ আমি ডাঙৰ-দীঘল হৈছোঁহঁক; আপোনৰ ওখ মনৰ বিষয়ে মই আগৰেপৰা ভালকৈ জানো।

কালি আপুনি কিয় আমাৰ ঘৰলৈ আহিছিল, সেইটো মোৰ বুজি-বলৈ বাকী নাই। দেউতাৰ মন বৰ ঠেক। তেওঁৰ সৰু মনৰ কাৰ্য্যত আমি সদায় লাজ পাওঁহঁক। কিন্তু কি কৰোঁ! অৱশ্যে এটা কথা পাহৰিব নালাগে যে এপুৰুষতে কোনো মানুহৰ মন একেবাৰেই ডাঙৰ হব নোৱাৰে; আৰু হলেও সি এশটাৰ ভিতৰত এটাৰহে। যাওক, সেইবোৰ কথা আজি কৈ লাভ কি। মই ছাগলীৰ গাখীৰ দিনো দুই বেলা দেউতাই গম নোপোৱাকৈ আমাৰ ন-গয়ঁনী বাইৰ হাতত আপোনালৈ পঠিয়াই দিম। আপুনি গাখীৰৰ বেচ বুলি থৈ যোৱা পয়চা দুইটা, আৰু গাখীৰ লৈ যাবলৈ অনা বাটিটোও, এই পত্ৰবাহক মোৰ সৰু ভাইটোৰ হাতত পঠিয়ালোঁ।

ইতি

আপোনাৰ ভনীয়েক

শ্ৰীমতী মাধৈমালতী।'

"এই চিঠিখন পাই মই কি কৰিম কি নকৰিম, একোকে ঠিক কৰিব নোৱাৰিলোঁ। কিন্তু মাধৈমালতীয়ে মোৰ ওপৰত বিশ্বাস স্থাপন কৰি যিবোৰ কথা লেখিছে, সেইবোৰ বিশ্বাস ভঙ্গৰ কৰি কাকো নকওঁ, এইটো নিশ্চয় কৰিলোঁ।

"ইয়াৰ পিছত মাধৱ তৰণিয়ে দিনো মোক তেওঁৰ ঘৰত জলপান খাবলৈ মতাই পঠিয়াইছিল, কিন্তু মই এদিনো যোৱা নাছিলোঁ। আজি

মুৰ কামোৰণি, কালি পেটৰ অসুখ ,এনেবোৰ আসোঁৱাহ উলিয়াই মই সেই নিমন্ত্ৰণবোৰৰপৰা গা সাৰি আছিলোঁ।

"ওপৰত কোৱা সেই ৰাতিৰ ঘটনা ঘটিবৰপৰা পঞ্চম দিনাৰ ৰাতি-পুৱাই মাধৱ তৰণি ফোপাই-জোপাই হাতত চিঠি এখন লৈ, মোৰ দেউতাৰ ওচৰ ওলাই কলেহি, 'ডাঙৰীয়া! মোৰ সৰ্ব্বনাশ ঘটিল! মোৰ বৰজনী ছোৱালীক গল ৰাতি ডাকঘৰৰ বাবু এটাই পলুৱাই লৈ গল! মই কি কৰোঁ, কলৈ যাওঁ, বুধি এটা দিয়ক ডাঙৰীয়া!'

"দেউতাই তৰণিক আশ্বাস দি কলে, 'তুমি ব্যস্ত নহবা, ছোৱালী ওলাব। যি হৈছে হৈছে, এতিয়া তাইক বিচাৰি-খোচাৰি আনিব লাগিব। ঘৰত বয়সীয়া ডাঙৰ ছোৱালী বিয়া নিদিয়াকৈ ৰাখি থলেই এনেবোৰ বিপদ হয়। ডাকঘৰৰ বাবুৱে নিলে বুলি তুমি কেনেকৈ জানিলা?' তৰণিয়ে উত্তৰ দিলে—'এইখন চিঠি চাওক।' দেউতাই চিঠিখন হাতত লৈ পঢ়িলে—

'দেউতা,

'তুমি যি ভাবি যি কৰিবলৈ গৈছা সি সিদ্ধি নহয়। ভাল মানুহৰ নিৰ্দোষী লৰাক তুমি সাঙুৰিব নোৱাৰা। মই সদায় যাক মনতে পতি বৰণ কৰি আহিছোঁ, তেওঁৰ লগলৈ মই এতিয়া যাবলৈ ওলালোঁ। দুখীয়া সনাতন হে, যাক তুমি দেখিবকে নোৱাৰা, মোৰ স্বামী। এই কথাৰ অন্যথা কোনেও কৰিব নোৱাৰে। তুমি যদি কেতিয়াবা মোৰ দোষ মৰ্ষণ কৰিব পাৰা, তেতিয়া মোৰে সৈতে দেখা হব, নতুবা এয়ে মোৰ শেহ বিদায় বুলি লবা।

'তোমাৰ জগৰীয়া জীয়েক,

'শ্ৰীমতী মাধৈমালতী।"

জাতিৰামৰ জাত।

মধুৰাম নেওগে এই আখ্যানটো সিদিনা মোৰ আগত কৈছিল। মই তেওঁৰ মুখৰপৰা "যথা শ্ৰুতং তথা লিখিতং লিখকে নাস্তি দুষণং।"

"কটা, কটা, হাবুডীয়া বামুণৰ ঘৰৰ লৰা, তাৰ জাত! হাবুডীয়া বামুণৰ উৎপতিৰ খবৰ মোৰ আঙ্গুলিৰ মূৰত, তাৰ জাত! সিদিনা বঙ্গালপটীত সি মতিবাবু উকিলৰ ঘৰত বঙ্গালৰ হোকাতে টোৰোক্ টোৰোক্ ধপাত মাৰি আহিছে, মই নিজ চকুৰেই দেখি অহা কথা, তাৰ জাত! মুদীপটীৰ ওচমান বেপাৰীৰ হিচাপৰ "খাতাত" ভালকৈ বিচাৰিলে আজিও তাৰ নামে কালিয়নে বিস্কুট কিনাৰ হিচাপ ওলাব কিজানি, তাৰ জাত! চাহা বাবুৰ মদৰ দোকানৰ হিচাপৰ কিতাপতো কিজানি বিচাৰিলে তাৰ নামে, ধাৰে মদ কিনি খোৱাৰ বেচ আজিও পৰি থকা পোৱা যাব, তাৰ জাত! কিবা বোলেনে হেৰিয়াৰ জাত! তাৰ নিজৰ গা বোকাৰে টেকুটেকীয়া অথচ সি লোকৰ গালৈ পানী চেটিয়ায়, মোৰ লৰাটোৰ জাত গল কুল গল বুলি সি বদনাম কৈ ফুৰে!"

'মীনধৰ উকিলে ওপৰত কোৱাৰ দৰে গৰ্জ্জি থাকোঁতেই মই (মধুৰাম নেওগ) তেওঁৰ কাষত ওলালোঁগৈ। মই যোৱাৰ আগৰে পৰা তেওঁৰ কাষতে বহি "এৰা" "এৰা" "হয়" "হয়" "ঠিক কৈছে" কৈ মূৰ দুপিয়াই, বিয়াহ গোৱা ওজাৰ পালীয়ে ওজাৰ পদৰ পোষকতা কৰি

তাল ধৰি থকাদি কেশৱৰাম তৰণিয়ে তেওঁৰ গোজৰণিৰ পোষকতা কৰি তাল ধৰিব লাগিছে। মোক দেখি উকিল ডাঙৰীয়াই চলিত আদৰ সম্ভাষণ বা আন কোনো কথা নকৈ বৰং মোৰো মুৰৰ ভাপটো তেওঁৰ মূৰৰ ভাপেৰে সৈতে সমান কৰি লবৰ মনেৰেই হবলা, আৰু টানকৈ আকৌ এজাউৰি গুজৰি ললে। উকিল ডাঙৰীয়াৰ গোজৰণিৰ সুৰুঙা বিচাৰি উলিয়াই লৈ, মই মিহিকৈ মাত লগালোঁ। "কি হল ? আজি কাৰ ওপৰত নো ইমানটো খং কৰিছে ? কোনে নো আপোনাৰ লৰাৰ জাত গল বুলি কলে ?"

'উকিল।—"কোনে কলে ? আৰু কোনে কব ; যাৰ নিজৰ আগ-গুৰিৰ ঠিকনা নাই, যাৰ পৰৰ নিন্দা, পৰৰ চৰ্চ্চা, লোকৰ বাদ কুবাদৰ আলচ কৰি থাকোঁতেই পৰমেশ্বৰে সদ্ব্যৱহাৰ কৰিবলৈ দিয়া দিন, কেইটা অনাহকত অসদ্ব্যৱহাৰত যায়, সেই গোধীয়ায়েই নিজৰ গোধা ভৰিখন উলুৱনিৰ মাজত লুকাই থৈ লোকক গোধা বুলি হাস্য কৰিছে।"

'মই শুধিলোঁ, "কোন নো সেইজন উলুৱা মহাপুৰুষ, নামটো শুনাই যাওক চোন ?"

'উকিল।—"নাম কবলৈ মই ভয় কৰা মানুহ নহওঁ। পৰৰ বদনাম ৰটি ফুৰা মোৰ কোনো পুৰষৰ সহজ নাই, আৰু ৰটি চোৰবদৰে লুক-চুক কৰাও মোৰ স্বভাৱ নহয়। নামটো শুনিব খুজিছা শুনা, সেই হতচিৰী হোৱা জাতিৰাম শৰ্ম্মা, ওৰফে, কছাৰীত ফৌজদাৰী চিৰস্তা-দাৰৰ কামটো পাই ন-কৈ হোৱা জাতিৰাম বৰুৱা। সি খনতে কৈ ফুৰিছে, বোলে, মোৰ ৰৰবোপাই কলিকতাত পঢ়িবলৈ গৈ বঙ্গালী বামুণৰ হাতে ভাত খাই আহিছে, আৰু সন্ধ্যা নকৰে, সেইদেখি তাৰ জাত নাই। আৰু সেইদৰে কৈ ফুৰি, সদবামিণৰ জীয়েকে সৈতে

পাতিব খোজা মোৰ নৰাৰ বিয়াখন সি ভাঙ্গিবলৈ কাৰবাৰ কৰিছে।”

‘ফুট-ছাইৰ মাজৰপৰা উলিৱা পোৰা তপত আলুগুটিটো অলপ চেচা হবলৈ দিহে তাৰ ছাল বখলিয়াই মুখত সুমুৱা উচিত, নতুৱা সি জিভা পুৰিব; ইয়াকে ভাবি, খড়ৰ তপত ভাপটো ওলাই গৈ উক্তি-লক চেচা হবলৈ অলপ সময় দি, কিছুমান পৰ টলকা মাৰি থাকি মাত লগালোঁ। “ডাঙৰীয়া! মই বুজিব পাৰিছোঁ, আপোনাৰ খঙৰ মানেটো। আপোনাৰ খং উঠিব পায়। আপোনাৰ বৰ নৰাটিয়ে কলিকতাত পঢ়িবলৈ বুলি থাকি, তাত অৱশ্যে অপাৰগ পক্ষত বাঙ্গলী বান্ধনি বামুণৰ হাতে ভাত খাইছিল। সেইটো কোনো ব্রহ্মবধ বা গোবধৰ শাৰীৰ পাতক নহয়, আৰু স্বৰূপতে কবলৈ গলে সি কোনো পাতকেই নহয়। তাকে গপাই গপাই বৰটো কৰি আমাৰ ‘নমো নমো পাৰিজাত, কুকুৰে ছুলে বাহী গাত’ জাতিৰাম ফৌজদাৰী চিৰস্তাদাৰে আপোনাৰ পুতেকৰ জাত গল বুলি কৈ ফুৰিছে। কিয় যে এই ক্ষুদ্র পাতকত আপোনাৰ নৰাৰ, জাতিৰাম বৰুৱাৰ শাস্ত্রমতে, জাত গল তাক জাতিৰাম বৰুৱাইহে জানে। মিছা কথা কলে, ভণ্ডামি কৰিলে, ফাকি-জুকি দি পৰক দাঁড়ি খালে, ভেঁটী খালে, আন কি অগম্যাগমন কৰিলেও, চিৰস্তা-দাৰৰ শাৰীৰ লোকৰ জাত যোৱা দেখা নাযায়; কিন্তু বিদ্যার্থী নৰাই বিদ্যা শিকিবলৈ গৈ বিদেশত বিদেশী বামুণৰ হাতে ভাত এমুঠি খাই লেখা পঢ়া শিকিলেহে হেনো তাৰ জাতটো যায়। চকৰিৰ চুৰাত তেল দি লোৱা আৰু চকৰিৰ বেৰত বৰৰ আঠাৰ মেৰ লগাই লোৱা গাড়ীৰ দৰে, চিৰস্তাদাৰ কোম্পানীৰ জাত কেৰ্‌নেকেৰোৱাকৈ সুস্থুৰ-কৰে তিনিউ প্রসঙ্গত আছে আৰু যায়, কোনেও তাৰ গম নাপায়; কিন্তু আনৰ

জাতৰ চকৰিৰ তলত দৈবাৎ ভগা শিলগুটি এটা পৰিলেই তেওঁলোকৰ মতে জাতে খুন্দা খাই শবদ কৰি ভাগি চুচুৰ্মৈ হয়! ডাঙৰীয়া! মানুহ যদি নিস্কৰ্ম্মা হল, আৰু তাৰ ওপৰত তাৰ স্বভাৱটো যদি চকু-পোৰা হল, তেন্তে এই শাৰীৰ চৰ্চ্চাই, ফুটুকা গছত যখিনীয়ে বাহ লোৱাদি তাৰ গাত বাহ লয়। কিন্তু এটা কথা আজি মই ডাঙৰীয়াক কওঁ, মোৰ দায় দোষ মৰষিব। আমাৰ দেশৰ বাৰ অনা মানুহৰ গাত এই দোষটা প্ৰবল। ' আৰু সেই নিমিত্তেই আমাৰ দেশখনে উদ্গতি কৰিব পৰা নাই। ডাঙৰীয়াই জানে মই খোলা কথাৰ মানুহ, আনৰ কথাকে নকওঁ, ডাঙৰীয়াইও চল পালে লোকৰ জাত-কুল গোধ খুচৰিবলৈ নেৰে। এতিয়া ডাঙৰীয়াৰ গা পাইছেহি দেখি ডাঙৰীয়াই, লুইতৰ দৰে বঠাৰ কোব নিজৰ গাত কিমান দূৰলৈ বহিছে বুজিব পাৰিছে। পৰৰ নিন্দা কুবাদ বিচাৰি ফুৰাজনক শাস্ত্ৰই, খহ বিচাৰি ফুৰা মাখি নাম দিছে। অৱশ্যে মৌ-মাখি নহয়, গেৰেকানিত ওপজা আৰু গেৰেকানিত প্ৰতিপালিত হৈ ডাঙৰ-দীঘল হোৱা সাধাৰণ মাখিহে। পৰৰ দোষ বিচৰাসকল সদায় নিজৰ দোষৰ ফালে চকু-মুদা হয়; লোকৰ দোষ খুচৰি ফুৰোঁতেই তেওঁ-লোকৰ গোটেই সময় যায়, নিজৰ ফালে চকু দিবলৈ তেওঁলোকৰ আহৰি নহয়! এই বিধ মানুহৰ চকুত লোকৰ দোষ ডাঙৰটো হৈ পৰে, কিন্তু নিজৰ দোষ নপৰে, আৰু কোনবা-কাচিৎ হুঁয়া-মৰাকৈ পৰিলেও সি 'বালি পৰিছ যদি পমি যা, কূটা পৰিছ যদি উৰি যা' হয়। আৰু জাত! কবলৈ গলে, উকিল ডাঙৰীয়া! ভালেমান কথা মুখৰপৰা ওলায়। বোলে, 'হাড় নাইকিয়া জিভা। মাতে কিবা কিবা॥' মোৰ মুখখন জপাব নোৱাৰোঁ। দেখিয়েই, ডাঙৰীয়া, মোৰ

এই দুৰ্দ্দশা! কিয়? বঙ্গালী কেইটা অশুচি, অসমীয়া কেইটা হে শুচি? অপৰাধ? বঙ্গালীৰ ভিতৰত জাত কুল থকা ধৰ্ম্মীষ্ঠ মানুহ নাই, ফাপৰে ধৰা ছাল-ছিগা অসমীয়া কেইটাৰ হে সেই বিষয়ত একলসৰীয়া অধিকাৰ? নমো নমো পাৰিজাত অসমীয়া কেইটাৰ বাহী গাত কুকুৰে ছুলেই তেওঁলোক বিধুতী হয়! এনেখন বিশ্বাসব খেৰ-কূটা গোটাই বাহ একোটা সাজি লৈ, আমাৰ অসমীয়াই জাতৰ ঘোলা কণি একোটা তাতে পাৰি উমনি দি সদায় বহি আছে! তেওঁলোকৰ বাহ থকা গছৰ গুৰিডাল সময়-লুইতৰ গৰা খহনিয়াত যে লাহে লাহে খহি যাব লাগিছে, তেওঁলোকৰ উমানেই হোৱা নাই। ডাঙৰীয়া, এটি কথা সোধোঁ, তাৰ উত্তৰটো মোক দয়া কৰি দিয়ক চোন? আপোনালোকে নিজক আৰ্য্য বুলি দেখোন তিনিউ প্ৰসঙ্গত ৰবকৈ গপাই ফুৰে, আৰু নিজক টিংখোপৰ ওপৰত তুলি থৈ দি দয়াৰ চকুৰে তলৰ ফালে লোকলৈ চায়। আৰ্য্য মানে কি তালৈ এবাৰ মন কৰি চাইছে নে? আৰ্য্য মানে হালোৱা নহয় নে? আপোনালোকৰ পণ্ডিতসকলেই দেখোন কয়, ঋ বা অৰ ধাতুৰপৰা আৰ্য্য, আৰু তাৰ মানে হাল বোৱা। হাল বাই খেতি কৰি জীৱিকা নিৰ্ব্বাহ কৰাবিলাককে আগেয়ে আৰ্য্য বুলিছিল। আৰ্য্যসকলে তেওঁলোকৰ প্ৰতিদ্বন্দী প্ৰতিবাসী খেতিবাতি কৰি খাব নজনা আৰু মাছ পহু মাৰি খাই উদভীয়া হৈ ফুৰা জাতৰ মনুহৰপৰা নিজক বেলেগ বুজাবলৈ আৰ্য্য অৰ্থাৎ হাল বাই খোৱা হালোৱা বুলি চিনাকি দিছিল। আজিকালি আপোনাসকলৰ শিৰৰ মুকুট আৰ্য্য কেইজনে হাল বায় নে নাবায়? শিৰৰ মুকুট কাক বুলিছোঁ অৱশ্যে বুজিছে। বামুণ কেইজনকে শিৰৰ মুকুট বোলা গৈছে। বামুণে হাল বলে দেখোন

তেওঁলোকৰ আজিকালি জাত যায়। যি আৰ্য্য আৰ্য্যকৈ ডেডা-উৰিয়াই আপোনালোকে গগণ ফালিছে, সেই আৰ্য্যৰ নিজা ব্যৱসায় হাল বাবলৈ গলে দেখোন আপোনালোকৰ জাতৰ কণ-কঠীয়া সোপাই মৰে! চমুকৈ কবলৈ গলে, আপোনাসকল সঁচাকৈ আৰ্য্য হবলৈ গলে আপোনালোকৰ জাত যায়, আৰু অনাৰ্য্য হৈ থাকিলে, অৰ্থাৎ পৰৰ দাসত্ব কৰিবলৈ গলে, বৈশ্যৰ ব্যৱসায় বেহা বেপাৰ কৰিলে, নাইবা অনাৰ্য্যৰ ব্যৱসায় বা ব্যসন অৰ্থাৎ চিকাৰ কৰি চৰাই পহু আদি মাৰি ফুৰিলে জাত নাযায়। আজিকালি আপোনালোক ওলোটা পাকে চলিলে আপনালোকৰ জাতি ৰক্ষা পৰে আৰু পোন পাকে চলিলে আপনালোকৰ জাতি পতন হয়। আপোনালোকৰ উপৰি পুৰুষসকলে যত ভৰিবে বাট বুলিছিল, আজিকালি তেওঁলোকৰ সতি-সন্ততি আপোনালোকে তাত মূৰৰে বাট নুবুলিলে দেখোন সৰ্ব্বনাশ সমুৎপন্ন হয়। এইটো কিন্তু এটা বৰ ডাঙৰ সাঁথৰ। এই সাঁথৰৰ মৰ্ম্মটো মোক বুজাই দিয়ক চোন! হে আৰ্য্যশ্ৰেষ্ঠ ব্ৰাহ্মণ উকিল ডাঙৰীয়া! অৰ্থাৎ বৰ হালোৱা! মোক এইটো বুজাই দিয়ক চোন, আপোনাসকলৰ জাতটোৱ কোনখন বেদৰ মতে চলিব লাগিছে? আপোনালোকৰ জাতৰ নাড়ীডাল কোনখন সুশ্ৰুত বা কোনখন চড়ক সংহিতাৰ নিয়ম মানি লৰে মোক কওক চোন? 'অন্ধস্য বামা গতি' বুলি কয়, আপোনালোকৰো জাত কুল আদিৰ তেনেকুৱা বামা গতি নে কি? আগৰ আপোনাসকলৰ হালোৱা পিতৃপুৰুষসকলৰ দুহিতা আইদেওহঁতৰ বাব আছিল গাখীৰ খীৰোৱা; উলৰ মোজা বোৱা, ছবি অঁকা, গান বাজনা কৰা বা নাটক 'নভেল' পঢ়া নহয়। তেওঁলোকৰ কাম ঘাইকৈ গাখীৰ খীৰোৱা আছিল

দেখি তেওঁলোকক দুহিতা বুলিছিল। দুহ ধাতুৰ অৰ্থ যে গাখীৰ খীৰোৱা, সেইটো লেখা পঢ়া শিকাসকলে জানে। আপোনাসকলৰ হালোৱা পিতৃপুৰুষবিলাকৰ গৰুৱেই ধন গৰুৱেই সৰ্ব্বস্ব আছিল। তাৰ বাহিৰে হালোৱাৰ আন কিবা বহুমূলীয়া ধন সম্পত্তি থাকিবাৰ বা আশা কৰিব পাৰি কেনেকৈ? কিবা বস্তু কিনাৰ বেচ দিব লাগিলে অথবা কোনো জগৰৰ বাবে দণ্ড দিব অৰ্থাৎ জৰিমনা ভৰিব লাগিলে তেওঁলোকে ধেনু অৰ্থাৎ গৰু দিছিল; আৰু আজিলৈকে তাৰ চিন, আপোনালোকৰ পৰাচিতত এধেনু পৰাচিত দুধেনু পৰাচিত কথা ৰৈ গৈছে। আজিকালি একুৰি দেড়কুৰি টকীয়া মৰগ গাই এজনী সেই পৰাচিতৰ দক্ষিণা বা বেচ স্বৰূপে নিদি, ফাকি মাৰি বাব সৰা এধেনুৰ মূল্য এক অনা বা দুধেনুৰ মূল্য দুই অনা দিবৰ ব্যৱস্থা হৈছে। ইংৰাজী ভাষাৰ Pecuniary অৰ্থাৎ ধন বুজোৱা শব্দটোও লেটিন ভাষাৰ Pecus অৰ্থাৎ গৰু মহ আদিক বুজোৱা কথাটোৰ পৰা ওলাইছে। ৰোমৰ লেটিন আৰু ইংলণ্ডৰ ইংৰাজ জাতিও তেও আপোনালোকৰ পূৰ্ব্বপুৰুষ আৰ্য্যৰে ফটা কৈদ একোটাহে। এনে স্থলত আপোনালোকৰ জাতৰ জাত কি বুজিবই পৰা গৈছে। বৈদিক যুগৰ পিছত পৌৰণিক যুগত জাতৰ সৃষ্টি বুলি সকলো দেশৰ পণ্ডিতে সিদ্ধান্ত কৰিছে। মহাভাৰতত আছে, প্ৰথমেই কোনো জাত নাছিল, পিছত লাহে লাহে কৰ্ম্ম অৰ্থাৎ নিজ নিজ ব্যৱসায় অনুসাৰে জাতৰ সৃষ্টি হল। যজ্ঞ হোম শাস্ত্ৰালোচনা আৰু পুৰোহিতৰ কাম কৰোঁতা-বিলাক ব্ৰাহ্মণ হল, বামুণৰ যজ্ঞাদিৰ বিঘিনি নিবাৰণৰ অৰ্থে আৰু শত্ৰুৰপৰা দেশ আৰু ঘৰ-বাৰী ৰক্ষাৰ নিমিত্তে যুদ্ধ কৰিব লগীয়া বিলাক ক্ষত্ৰিয় হল; খেতি আৰু খেতিৰ পৰা উৎপন্ন হোৱা বস্তুৰ বেহা-

বেপাৰ কৰেঁ তাবিলাক বৈশ্য হল; আৰু দাসত্ব অৰ্থাৎ লগুৱাৰ কাম বা সেই শাৰীৰ আন চাকৰি কৰেঁ তাবিলাক শূদ্ৰ হল। এই জাতি বিভাগৰ মানে বুজিব নোৱাৰা নহয়। যেয়ে যেনে কাম বা ব্যৱসায় কৰে, আৰু বিশেষ কৈ পুৰুষানুক্ৰমে কৰে, তাৰে স্বভাৱ আৰু চলন-ফুৰণৰ লাহে লাহে পৰিবৰ্ত্তন হৈ সি সেই কামৰ সৈতে সামঞ্জস্য লাভ কৰে। জন্তু কাটি মঙ্গহ বেচি জীৱিকা উপাৰ্জ্জন কৰেঁ তাবোৰ স্বভাৱতে নিৰ্ম্মম নিষ্ঠুৰ নহৈ নাথাকে। গুৱালে গাখীৰ ঘিউ মাখন লৱণুৰ ব্যৱসায় কৰি, আৰু পোৱালিৰ প্ৰতি গাইৰ মৰমৰ ভাব দিনে দিনে দেখি, তেনে কোমল আৰু মৰমিয়াল স্বভাৱ লাভ কৰে। ব্ৰজৰ মৰমিয়াল আৰু কোমল স্বভাৱৰ নন্দ যশোদা আৰু আন গোপ গোপিনীৰ উদাহৰণ দি এই কথাৰ প্ৰমাণ দিবলৈ যোৱাটো বাহুল্য মাথোন। বামুণে দিনে ৰাতিয়ে শাস্ত্ৰোলোচনা ঈশ্বৰ চিন্তা আৰু ওখ ভাববিলাকৰ আলোচনা আৰু আন্দোলন কৰি সাত্বিক স্বভাৱ পায়; ক্ষত্ৰিয়ই যুদ্ধত লিপ্ত থাকি ৰাজসিক স্বভাৱ লভে। মৰণলৈ ভয় নথকা, আপোনাৰ কথা অৰ্থাৎ প্ৰতিজ্ঞা প্ৰাণপণে ৰক্ষা কৰা, আৰু গাত শক্তি থকা গতিকে বেকা বাটেদি নগৈ পোন পটিয়ে সকলো কথাতে যোৱা, আশ্ৰিতক বিপদত ৰক্ষা কৰা আৰু তাৰ নিমিত্তে অকাতৰে প্ৰাণ পৰ্য্যন্ত বিদলৈ সাজু হোৱা আদি স্বভাৱ ক্ষত্ৰিয়ৰ ব্যৱসায় গুণত হয়। শৰণাগত কপৌৰ প্ৰাণ ৰক্ষাৰ্থে শ্যেনক নিজৰ গাৰ মঙ্গহ দিয়া শিবি ৰজাৰ উদাহৰণ দি এই কথা আপোনাক বুজাবলৈ যাবৰ সকাম নাই, কাৰণ আপুনি সেই কথা ভালকৈ জানে। বৈশ্য বা বণিয়াই বেহা বেপাৰ কৰি ন্যায় বা অন্যায় বাটলৈ ৰৰকৈ চকু নিদি, মাথোন ধন ঘটিবলৈ চোৱা অৱস্থাৰপৰা মাৰোৱাৰী

কেঞ্চা বা ইহুদীৰ স্বভাৱ পায়। শূদিৰে চিৰকাল দাসত্ব অৰ্থাৎ লগুৱালি কৰি খচকাত শুকোৱা আৰু নিয়ঁৰত ঠন ধৰা ভুৱৰিৰ স্বভাৱ পায়। গীতাত কৈছে—

"শমোদমস্তপঃ শৌচং ক্ষান্তিৰাৰ্জ্জৱমেৱচ।
জ্ঞানং বিজ্ঞানমাস্তিক্যং ব্ৰহ্ম কৰ্ম্ম স্বভাৱজম্॥
শৌৰ্য্যং তেজোধৃতিৰ্দাক্ষ্যং যুদ্ধে চাপ্যপলায়নম্।
দানমীশ্বৰ ভাৱশ্চ ক্ষাত্ৰং কৰ্ম্ম স্বভাৱজম্॥
কৃষি গোৰক্ষ বাণিজ্যং বৈশ্য কৰ্ম্ম স্বভাৱজম্।
পৰিচৰ্য্যাত্মকং কৰ্ম্ম শূদ্ৰস্যাপি স্বভাৱজম্॥

অৰ্থাৎ শম, দম, তপ, শৌচ, ক্ষমা আৰু সৰলতা আৰু জ্ঞান, বিজ্ঞান আস্তিক্য অৰ্থাৎ ঈশ্বৰবিশ্বাস ব্ৰাহ্মণবিলাকৰ স্বভাৱজাত কৰ্ম্ম। শৌৰ্য্য, তেজ, ধৃতি, দক্ষতা, দান, প্ৰভুত্ব আৰু যুদ্ধত নিৰ্ভীকতা ক্ষত্ৰিয়বিলাকৰ কৰ্ম্ম। কৃষি, গোপালন, আৰু বাণিজ্য বৈশ্যবিলাকৰ কৰ্ম্ম। পৰিচৰ্য্যা শূদিৰবিলাকৰ স্বভাৱজাত কৰ্ম্ম। কিন্তু এতিয়া যেতিয়া বামুণে শূদিৰৰ আৰু বৈশ্যৰ ব্যৱসায়ত ধৰিছে; ভাতৰান্ধণি, গাড়োৱান, আন কি কুলিৰ কামৰেপৰা নানাবিধ গোলামী কামত লাগিছে; ক্ষত্ৰিয়ৰ ব্যৱসায়েই নাইকিয়া হল, আৰু ক্ষত্ৰিয়ৰ ব্যৱসায় গৈ বাহাদুৰ চিং, সুন্দৰ চিং থাপা, আৰু ৰাজিদ খাঁৰ হাতত পৰিলগৈ; আৰু বৈশ্যৰ ব্যৱসায় চেখ হদিচ হাজৰিকাৰ গাত পৰিল গৈ, আমি আৰ্য্যবিলাকৰ জাতৰ চকটো কোন কেইটা উধানৰ ওপৰত ৰলগৈ কওঁকচোন? কলিকতাত ন-সূত লগুণৰ ভাৰ বোৱা বামুণে ছাগলিৰ মঙহ বেচা আৰু জোতা বেচা দোকান

কৰি পেট প্ৰবৰ্ত্তাই থকা দেখা যায়, বান্ধনি, গাড়োৱান আদি কাম কৰি ভাত মোকোলোৱা বাপুদেউসকলৰ তো লেখেই নাই। আজি-কালি বামুণে ম্লেচৰ লগুৱালি কৰিও জাত নেহেৰুৱায়, অথচ তেওঁ-লোকে, বেদজ্ঞ তপোনিষ্ঠ বশিষ্ঠ ভৃগুৱে কঠোৰ তপস্যাৰে অৰ্জন কৰা ব্ৰহ্মণ্যৰ ওপৰত 'দাবি' কৰি বহি থাকে। এনেস্থলত হিন্দু সমাজৰ কেনে গতি হৈছে অনুমান কৰি লবই পাৰি। আমাৰ শৰীৰত আগৰ আৰ্য্যৰ আৰ্য্যত্ব, ঋষি মুনিসকলৰ ব্ৰহ্মণ্য আৰু পৱিত্ৰতাৰ গোন্ধ-ভাপ বিচাৰি পাবলৈ একো নাই বুলিলেই হয়, তথাপি আমি বামুণবো আওবামুণ হৈ, নাহৰতকৈও সুকাঠী হৈ, থম্থম্-কৰে বহি আছোঁ। মৰিলেও যেনে ধনঞ্জয় নামৰ বায়ুৱে গাৰপৰা নেৰে; আমাৰ গাৰপৰাও, আৰ্য্যত্ব ব্ৰাহ্মণত্ব মৰিলেও, সেইদৰে ধনঞ্জয় বায়ুৰ জাত নাযায় দেখিছোঁ। জাতৰ শৰণ লৈ আমি আমাৰ লৰাক কলিকতালৈ পঢ়িবলৈ পঠিয়াব নোৱাৰোঁ, বিলাতত পঢ়িবলৈ পঠিয়াব নোৱাৰোঁ। আমাৰ অসমীয়াৰ অপৰূপ জাতৰ বাবেই, আসামৰ বাহিৰে বামুণ সজ্জন যেয়ে হওক, তেওঁৰে সৈতে খোৱালোৱা কৰিব নোৱাৰোঁ। আমাৰ সি জাত নহল জানিবা ভালুকৰ সাঙ্গী হে হল, তাক আমি এৰিবও নোৱাৰোঁ ধৰিবও নোৱাৰোঁ। এই পৃথিবীৰ স্বাভাবিক নিয়মত দেখা যায়, কোনো এবিধ জন্তু বা গছ বেয়া ঠাই বা বেয়া জল-বায়ুত পৰিলে লাহে লাহে সি জাত এৰি অজাতৰীয়া হয়। দ্বাৰভাঙ্গাৰ লেংৰা-আমৰ কলম, বোম্বাইৰ বম্বে-আমৰ কলম, কাশীৰ মধুৰিআমৰ কলম, মজঃফৰপুৰৰ লিচিৰ কলম আনি আসামত কলে, জল বায়ু মাটি আদি অবস্থাৰ পৰিবৰ্ত্তনত সেইবোৰ অজাতৰীয়া হয়, মুজুৰা হয়, তাৰ ফলত পোকে ধৰে, আৰু তাত আগৰ সোৱাদ

নাথাকে। দহ বাৰ সেৰ গাখীৰ ওলোৱা নাগৰ-গাই বা ভাগলপুৰী গাই পচিমৰপৰা আনি আসামত ৰাখিলে, লাহে লাহে তাৰ গাখীৰ কমি গৈ এসেৰ আধেৰত পৰে, আৰু বছৰ চেৰেকৰ ভিতৰতে সেই গাইৰ পোৱালিৰ অধোগতি হৈ তিলৌতিপৌ হৈ পৰে। হিন্দুকুশ নাইবা ককেচচ্ পৰ্ব্বতৰ কাষৰ নাইবা বল্টিক সাগৰৰ পাৰৰ একে জাতৰে আৰ্য্যবিলাক ঠাই আৰু অৱস্থাৰ সলনিত দীঘল পঞ্জাবী, শকত-আৱত ভোজপুৰীয়া, কলীয়া মান্দ্ৰাজী, পেট্‌ৰা বঙ্গালী; আটিল অসমীয়া আৰু গাখলু পৰ্ব্বতীয়া হৈছে। জাতৰ পৰিবৰ্ত্তন যদি এই দৰে সকলোপিনে ঘটিল, তেন্তে মিছাকৈ ডাংকোপ মাৰি আমি পুৰণি-কলীয়া উৰ্ঁলি যোৱা জাতত কটকটীয়াকৈ খামোচ মাৰি থকাৰ মানে কি? আজিকালিৰ যি নিয়মৰ জাত, তাক মানুহে পতাহে ঈশ্বৰে স্ৰজা নহয়, এইটো ধ্ৰুপ; তেহেলৈ আপোনালোকে যিমানকে শাস্ত্ৰৰ পাত লুটিৰালুটি কৰক। জাত সৃষ্টিৰ বিষয়ে মহাভাৰতে কি কৈছে, আগেয়ে কৈ আহিছোঁ। বৈদিক কালত জাত নাছিল সকলোৱে স্বীকাৰ কৰিছে। পিছৰ কালত হে জাতৰ আবিৰ্ভাৱ। সেই কালত তেনে জাতৰ আৱশ্যক আছিল দেখি তাক তেনেকৈ পতা হৈছিল, আজি-কালি তেনেকুৱা জাতৰ সকাম নাই দেখি তাক ভঙ্গা উচিত। মনুৰ বা তেওঁৰ আগৰ দিনতে সজা জাতৰ ঘৰৰ তলত আমি এতিয়াও নিৰ্ভয়ে ফক্তি মাৰি শুই থাকিলে ভাগি পৰা ছাল বাৰৰ হেচাত আমাৰ্ পৌৰাণিক প্ৰাণবায়ুটি উৰি পলাই যোৱাৰ খুব সম্ভৱ। মানুহে যিটো পাতে, মানুহেই নিজৰ বা সমাজৰ সুবিধা অসুবিধা বুজি সেইটো ভাঙ্গিব পাৰে আৰু ভাঙ্গে; আৰু ভাঙ্গিবই লাগিছে

দিনে বাতিয়ে। যদি এই কথা সঁচা, তেন্তে জাত জাতকৈ ইমানটো "হাঙ্গামৰ" সকাম কি ?

'আৰ্য্যবিলাক যেতিয়া খাইবৰ গিৰি-সঙ্কটেদি ভাৰতবৰ্ষ সোমাইছিলহি, তেতিয়া তেওঁলোকে ভাৰতবৰ্ষৰ আদিবাসী অসভ্য মানুহৰ সৈতে তুমুল সংগ্ৰাম কৰি লাহে লাহে আগুৱাব লগীয়াত পৰিছিল যে এইটো নিশ্চয় ; আৰু সিন্ধুনৈৰ পাৰৰেপৰা ইফালে আগবাঢ়ি আহোঁতেও ভাৰতবাসী বৰ্ব্বৰবিলাকৰ সৈতে খনে খনে যুজ কৰিহে তেওঁলোক আহিব পৰিছিল। তেনে স্থলত তেওঁলোকে নিজৰ জাতৰ তিৰুতা লগত কিমান আনিছিল, সিও এটা ভাবিবৰ বিষয়। যুজাৰু মানুহে বিদেশত শত্ৰুৰে সৈতে যুজ কৰিবলৈ আহোঁতে পৰা পক্ষত লৰা তিৰুতা লগত নৈগে নাহে, থৈহে আহে। তেন্তে নো লাহে লাহে ভাৰতবৰ্ষত তেওঁলোকৰ ভালেমানে বৰ্ব্বৰ আদিবাসী ভাৰতীয় মানুহৰ ছোৱালী ঘৈণী কৰি লৈ গৃহবাস কৰি আৰ্য্যবংশ বৃদ্ধিকৰা নাই বুলি কোনে ন দিকব পাৰে ? 'স্ত্ৰীৰত্নং দুষ্কুলাদপি' সংগ্ৰহ কৰিলেও দোষে নোছোৱে বুলি কৈ হিন্দুশাস্ত্ৰই বাটটো উজু কৰি থৈছেই। অতি পুৰণি কালৰ কথাকে নকওঁ, বঙ্গদেশৰ ৰজা আদিশূৰে যেতিয়া কনৌজৰপৰা বঙ্গদেশলৈ পঞ্চ ব্ৰাহ্মণ অনায়, সেই ব্ৰাহ্মণ কেইজন অকলসৰীয়া হৈ হে আহিছিল, লগত তেওঁলোকে নিজৰ দেশৰপৰা লৰা তিৰুতা অনা নাছিল। বঙ্গদেশৰ হীন বামুণৰ ছোৱালী বিয়া কৰাইহে তেওঁলোকে প্ৰথমতে গৃহবাস কৰিছিল। পিছত তেওঁলোকৰ সুখ সম্পদৰ কথা শুনিহে তেওঁলোকৰ আগৰ লৰা তিৰুতাবিলাক বঙ্গদেশলৈ আহে। বঙ্গদেশৰ ৰাঢ়ীয় আৰু বাৰেন্দ্ৰ এই দুই শ্ৰেণীৰ বামুণ এইদৰে হৈছে বুলি সকলোৱে জানে। আসামৰ বামুণ কলিকতাও সেইদৰে কনৌজ,

মিথিলা, বঙ্গদেশ আদি স্থানৰপৰা অহাহে, এটাইবোৰ আসামৰ শিৰ-ফুটা নহয়, তেহেলৈ তেওঁলোকে ভীমটোকা গপ মাৰি যিমানেই ফুৰক। তেওঁলোক কনৌজ প্রভৃতি দেশৰপৰা দুর্গম আসামত তীর্থাদি কৰিবলৈ আহোঁতে 'পথে নাৰী বিবর্জ্জিতা' হৈহে আহিছিল, অবলা ঘৈণীয়েক-হঁতক লগত নিশ্চয় লৈ অহা নাছিল। গতিকে, তেওঁলোকে কামৰূপীয়া আৰু আচাৰহীন আন আন নীহ বামুণ শূদিৰৰ ছোৱালী বিয়া কৰাই গৃহবাস কৰি যে অসমীয়া ভো-ভো বামুণ শূদিৰৰ লেখ বঢ়াইছিল, এইটো নুই কৰিলে নচলিব। তেন্তে নো আপোনাসকলে ইমানকৈ গপাই থকা জাতৰ চেকা গুচিল কেতিয়া, কেনেকৈ, মোক বুজাই দিয়কচোন? যি বঙ্গালী আৰু হিন্দুস্থানীৰ আমি চাটকে নসওঁ, যাক আমি ছেই-ছেই কৰি ফুৰোঁ, যাৰ হাতে ভাত খালে আমাৰ লবাৰ জাত 'জহন্নামে' যায়, সেই শ্রেণীৰ বঙ্গালী আৰু হিন্দুস্থানী আমাৰ ভিতৰৰ কতজনৰ পূর্ব্বপুৰুষ তাৰ ভূ ৰাখিছে নে নাই? যি পিতৃপুৰুষসকলৰ অৰ্থে আমি দিনৌ তর্পণ কৰিব লাগিছোঁ, ৯ পুৰুষৰ শৰাধ অতি সন্তর্পণে কৰিব লাগিছোঁ, সেইসকল কোন দেশৰ? নেপালৰ নে নবদ্বীপৰ, তাৰ সন্দেহ ভালকৈ ৰাখিছেনে নাই? সেই দেখিহে কওঁ, আমাৰ আজিকালিৰ অসমীয়া কেইটাৰ জাতৰ অপৰূপ ধাৰণাটোৰ গুৰিডোখৰ পচি খাই গৈছে, ঢোকা-ভেজা নিদিলে আৰু সি ঠিয় হৈ থাকিব নোৱাৰাত পৰিছেহি। অমি আগৰ আর্য্য ঋষিসকলৰ সতি-সন্ততি বুলি নিজক ধন্য মানো; আপোনাৰ গোত্র বশিষ্ঠ, মোৰ গোত্র যমদগ্নি, তেওঁৰ গোত্র পৰাশৰ বুলি, অর্থাৎ সেই ঋষিসকলৰ বংশধৰ বুলি গপত আমাৰ ভৰি মাটিত নপৰেই; কিন্তু সেই বৈদিক আৰু পৌৰাণিক যুগৰ ঋষিসকলৰ পান আহাৰ কি আছিল আমি গমি

পিটিকি চাইছোঁনে ? তেওঁলোকৰ আশ্রম, সত্র, যজ্ঞ, সামগান, তপোবন সন্ধ্যা, গায়ত্রী আৰু ফল মূল বিঁউ গাখীৰ আহাৰৰ কথা শুনিয়েই আমি সাত্বিক ভাবত নিমগ্ন হৈ গদ্গদ হওঁ, কিন্তু তেওঁলোকৰ সোম-ৰস পান আৰু বহুবিধ মঙহ ভোজনৰ কথাৈল আমি পাহৰিও চকু নিদিওঁ।

'আৰু এটা কথা মই শোধোঁ,—আমি যে আৰ্য্য আৰ্য্য, ভাল বামুণ, ডাঙৰ জাত কৰি গৌপ মাৰি থাকোঁহঁক, এতিয়াই ধৰক যদি কোনবাই কোনো উপায়েৰে বা খেতৰ-সাইজ কৰি স্বৰ্গৰপৰা আমাৰ আৰ্য্য পূৰ্ব্বপুৰুষসকলক নমাই আমাৰ আগত আনি দিয়েহি, তেন্তে কি হব ? ধৰক, আমাৰ ৰাজহুৱা নামঘৰতে ৰাজহুৱা সভা পাতি তেওঁলোকক আমি সোধ-পোছ কৰিবৰ দিহা কৰিলোঁ। প্রথমতে তেওঁলোকক সেৱা কৰি তেওঁলোকৰ আগত আঠু লৈ আমি তেওঁলোকৰ নাতিপুতি বুলি আমাৰ চিনাকি দিলোঁ। কিন্তু ভালকৈ ভাবি কওকচোন, আমাক তেওঁলোকৰ নাতি-পুতি বুলি তেওঁলোকে সৈ কাঢ়িবলৈ লাজ নেপাব নে ? কাৰণ, তেওঁলোক হল ডাঙৰ দীঘল শকত বলী আৰু বগা, আৰু আমি তাৰে ওলোটা। তেওঁলোকে বুলিব, এই তিলৌ-তিপৌ ছুটি ছাপৰ বাওনা পলালগা কলাখৰ্ব কৰ পৰা আহি আমাৰ আগত ওলাই আমাৰ নাতি-পুতি বুলি চিনাকি দিছে! মেমেৰা কলা এইখন কেতিয়াও আমাৰ 'সন্তি-সন্ততি নহয়; ইহঁত, আমি তাহানি মৰিয়াই কিলাই পৰ্ব্বতেপাৰতে খেদি দিয়া সেই কলা অসুৰ দস্যু দাস বৰ্ব্বৰবোৰৰ সন্তান হে আমাৰ নহয়। দ্বিতীয়তে, আমি তেওঁলোকৰ মাত একেষাৰকে বুজিব নোৱাৰোঁ, আৰু তেওঁলোকেও আমাৰ মাত বুজিব নোৱাৰে। আমি নগা ডফ-

লাৰে সৈতে আঙ্গী-ভঙ্গীকৈ মনৰ ভাব সলনাসলনি কৰাৰ দৰে তেওঁলোকেও আমাৰে সৈতে কথাবাৰ্ত্তা কৰৰ চেষ্টা কৰিব লাগিব, নতুবা কথা বিসঙ্গতি। তৃতীয়তে, তেওঁলোকৰ গাৰ সাজ কাপোৰ আমাৰ গাৰ সাজ কাপোৰেৰে সৈতে সমূলী মিমিলিব। চতুৰ্থতে, তেওঁলোকৰ সৈতে আমি খোৱালোৱাত যোগ দিব নোৱাৰিম, দিলে আমাৰ জাত যাব; কাৰণ, তেওঁলোকে বিধুতিয়ে ভৰিত চৰ্ম্মপাদুকাৰে অৰ্থাৎ গৰু-ছালৰ জোতাৰেই খাবলৈ বহি যাব, খাবলৈ মঙহৰ আঞ্জা বিচাৰিব যাৰ নাম কলে আমি ভূমি ছুই কৰ্ণত হাত দিব লাগিব, আৰু পিবলৈ সোমৰস অৰ্থাৎ এবিধ লাওপানী বিচাৰিব যাৰ বাবে আমি তেওঁলোকৰ ওচৰৰপৰা উঠি গৈ নৈত জোবোৰা মাৰি পৰাচিত নহলে নচলিব। অৰ্থাৎ আমাৰ সেই পিতৃপুৰুষসকল, যাৰ নাম লৈ গণ্ডুপ মাৰি গঙ্গাটোপ একোটা হৈ আমি ওফন্দি ফুৰিছোঁ, আমাৰ পক্ষে অনাচৰণীয়; যাৰ নিশ্বাসত আৰু সহভোজনত আৰু স্পৰ্শনত আমাৰ জাত মৰি খাস্তাং হব! আমি যাৰ নাম লৈ যাৰ যহত বৰ বামুণ, বৰ কায়স্থ, বৰ কলিতা, বৰ জাতৰ বুলি চলিব লাগিছোঁ, তেওঁলোক অন্ততঃ এদিন লৈকে আমাৰ ঘৰত আলহী বৰ লাগিলল, আমি আমাৰ চৰু-হাড়ী পেলাই, কাপোৰ-কানি ধুই, গোবৰ পানী খাব লগীয়াত পৰিমহঁক, তাৰ পাছত গঙ্গাস্নান আৰু গোসাঁই প্ৰভুৰ ঘৰৰ দঁড় আমাৰ কপালত আছেই! আৰু তেওঁলোকেও আমাৰ গড় গতি দেখি আমাক অসুৰ আৰু দস্যু বুলি মেওচা-কেওচ' দি তেতিয়াই গুচি যাব যে এইটোও ধুৰূপ।”

'মোৰ এই দীঙল আৰু গাজত লাগি যোৱা বক্তৃতা শুনি উকিল ডাঙৰীয়াৰ মুখৰ মাত হৰিল; আৰু সিজনও নিমাত হৈ ৰল।

কিছুপৰ উকিলে টভক মাৰি থাকি মাত লগালে, "আপুনি বৌদ্ধ কি খৃষ্টান কিবা এটা হৈছে, নতুবা এইবোৰ বামানয় শাস্ত্ৰৰ মত উলিয়াই বেদপন্থ ছন কৰি লোকৰ মন মুহিবলৈ যাব কিয় ? আপোনাৰ কথা আৰু যুক্তি শুনিলে পাপ হয়।"

"পাপ হয় যদি নালাগে শুনিব ; জাতিৰামৰ জাতৰ হিচাপ কিতাপৰ 'নিকাচ' কৰি পুণ্য কৰি থাওক" এই বুলি মই তাৰপৰা উঠি গুচি আহিলোঁ।'

অন্ত।

College Library Dibrugarh
31309
D... Library Accession No. Dibrugarh